

**ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И ПРИРОДА:** Зборник радова са  
Девете међународне конференције Факултета за стране језике  
одржане 25. и 26. септембра 2020. године

**LANGUAGE, LITERATURE AND NATURE:** Proceedings from  
the Ninth International Conference at the Faculty of Foreign  
Languages, 25–26 September 2020

Београд, 2021. / Belgrade, 2021

**ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И ПРИРОДА:** Зборник радова са Девете међународне конференције Факултета за стране језике одржане 25. и 26. септембра 2020. године

**LANGUAGE, LITERATURE AND NATURE:** Proceedings from the Ninth International Conference at the Faculty of Foreign Languages, 25–26 September 2020

**Уреднице / Editors**

проф. др Валентина Будинчић  
Assoc. Prof. Valentina Budinčić

проф. др Маја Ћук  
Prof. Maја Ćuk

доц. др Андријана Ђордан  
Assist. Prof. Andriјana Đordan

**Издавач / Publisher**

Алфа БК Универзитет / Alfa BK University

**За издавача / For the publisher**

проф. др Маријана Јоксимовић, ректорка Алфа БК Универзитета  
Prof. Mariјana Joksimović, Rector of Alfa BK University

**Место и година / Place and year**

Београд, 2021. / Belgrade, 2021

**Прелом / Typesetting**

мр Владимир Шашо

**Штампа / Print**

3D+, Beograd

**Тираж / Print run**

70

**ISBN 978-86-6461-047-6**

## Рецензенти

**проф. др Светлана Томић**

Факултет за стране језике Алфа БК универзитета, Београд

**проф. др Мелина Николић**

Факултет за стране језике Алфа БК универзитета, Београд

**проф. др Тијана Парезановић**

Факултет за стране језике Алфа БК универзитета, Београд

**проф. др Тања Цветковић**

Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш

**проф. др Аница Глођовић**

Природно-математички факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац

**проф. др Татјана Нововић**

Филозофски факултет, Универзитет Црне Горе

**проф. др Милан Живковић**

Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркатић, Универзитет Унион,  
Нови Сад

**доц. др Артеа Панајотовић**

Факултет за стране језике Алфа БК универзитета, Београд

**доц. др Сања Маричић Месаровић**

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

**доц. др Тамара Јеврић**

Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица

**др Наташа Јововић**

Филолошки факултет у Никшићу, Универзитет Црне Горе

**др Ивана Георгијев**

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад

**др Јована Маројевић**

Филозофски факултет, Универзитет Црне Горе

**мс Бранка Ковачевић**

Факултет за стране језике Алфа БК универзитета, Београд

## **Reviewers**

**Assoc. Prof. Svetlana Tomić**

Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University, Belgrade

**Assoc. Prof. Melina Nikolić**

Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University, Belgrade

**Assoc. Prof. Tijana Parezanović**

Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University, Belgrade

**Assoc. Prof. Tanja Cvetković**

Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš

**Assoc. Prof. Anica Glodović**

Faculty of Science, University of Kragujevac, Kragujevac

**Assoc. Prof. Tatjana Novović**

Faculty of Philosophy, University of Montenegro

**Assoc. Prof. Milan Živković**

Faculty of Law and Business Studies Dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad

**Assist. Prof. Artea Panajotović**

Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University, Belgrade

**Assist. Prof. Sanja Maričić Mesarović**

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Novi Sad

**Assist. Prof. Tamara Jevrić**

Faculty of Philosophy, University of Priština, Kosovska Mitrovica

**Dr. Nataša Jovović**

Faculty of Philology, University of Montenegro, Nikšić

**Dr. Ivana Georgijev**

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Novi Sad

**Dr. Jovana Marojević**

Faculty of Philosophy, University of Montenegro

**MA Branka Kovačević**

Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University, Belgrade

## Садржај / Contents

УВОДНА РЕЧ / FOREWORD .....8

### ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА / KEYNOTE LECTURES

**Radojka Vukčević**

The game of landscapes in american literature .....12

**Jane Ekstam**

Sustainability in nature and text. The case of Erik Hågård's *Lilo* .....32

**Svenka Savić i Marjana Stevanović**

Standardizacija rodno osetljivog srpskog jezika: prilog feminističkoj lingvistici.....42

### САОПШТЕЊА СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ / CONFERENCE PRESENTATIONS

**Јелена Р. Јовановић Симић и Ивана Р. Јовановић**

О неким семантичким механизмима ознаковљења природе у паремиолошком дискурсу .....64

**Марија П. Паунова**

Језични пејзажи у урбаним срединама .....80

**Duško N. Prelević**

Modern dystopia and Mill's conception of nature .....94

**Igor T. Grbić**

Forster's *A Passage to India*: the echo beyond the echo .....104

**Катарина Држајић Лакетић**

Природа као центар самоспознаје у Фаулсовом *Чаробњаку*.....114

<b>Ivana N. Biga</b> Nature as a character in Thomas Hardy's universe on the example of <i>Tess of the d'Urbervilles</i> .....	128
<b>Tin Lemac</b> Priroda kao semantički supstrat u retoričkom tumačenju prvobitne Poezije.....	140
<b>Сања П. Перић</b> Функције и значења биља у поезији Борислава Радовића.....	156
<b>Милица В. Теслић</b> Природа као место апсолутне слободе и маште .....	170
<b>Софија П. Савић</b> Природа у антиутопијској драми <i>После милијон година Драгутина</i> Илића.....	184
<b>Valentina Budinčić</b> Priroda u nastavi engleskog jezika.....	200
<b>Драгана Илић и Катарина Лазић</b> Природа као тематски оквир у развоју енглеског језика струке на Шумарском факултету .....	214
<b>Наташа Стојановић и Нада Тодоров</b> Природа у књижевним делима за децу као подстицај за њено очување .....	230
<b>БЕЛЕШКЕ О АУТОРИМА / NOTES ON CONTRIBUTORS.....</b>	244

## УВОДНА РЕЧ

Девета међународна научна конференција „Језик, књижевност и природа“ одржана је на Факултету за стране језике Алфа БК универзитета 25. и 26. септембра 2020. године. Учешће на овом дводневном научном скупу узели су бројни научници и истраживачи из земље и иностранства. Након процеса рецензирања у Зборник је уврштено 16 радова који тематизују природу у контексту језика, књижевног стваралаштва и методике наставе језика и књижевности.

Један од чланака пленарних излагача сагледава природни свет америчке књижевности кроз однос између пејзажа и различитих жанрова који су се развили од најранијих почетака историје америчке књижевности, други текст испитује књижевност као средство културне екологије, док је у трећем осветљена природа језика из перспективе стандардизације родно осетљивог српског језика.

Остали радови из области лингвистичких истраживања приказују семантичке механизме ознаковљења природе у паремиолошком дискурсу, те проучавају језичке пејзаже у урбаним срединама. Неколико текстова посвећено је разматрању рефлексивности природе у одабраним прозним делима из британске и српске књижевности. У светлу Миловог есеја *О природи* сагледана је филозофска позадина модерних дистопијских романа. На грађи из поетских текстова испитује се симболика појединих елемената из света природе. Затим, осветљена је природа као семантички супстрат у реторичком тумачењу првобитне поезије. Чланци који се тичу методике наставе приказују могућности које тематски оквир природе нуди у настави језика и књижевности.

Веома смо поносни што смо упркос ванредним околностима услед пандемије коронавируса успели да одржимо традицију организовања годишње међународне научне конференције на Факултету за стране језике, те искрено захваљујемо свим колегама, сарадницима и пријатељима који су нам у томе помогли. Посебну захвалност упућујемо свим колегама који су учествовали у припреми овога Зборника. Верујемо да ће радови које доноси ова књига подстаћи нова научна преиспитивања и истраживања.

Уреднице

## FOREWORD

The Ninth International Conference on Language and Literary studies: *Language, Literature and Nature* was held on 25 – 26 September, 2020 at the Faculty of Foreign Languages (Alfa BK University in Belgrade). Numerous academics and researchers from the country and abroad took part in this two-day academic gathering. After the review process, 16 papers on nature in the field of language, literary creation and methodology of teaching language and literature are included in the *Proceedings*.

One of the articles written by our keynote speakers observes the natural world of American literature through the relationship between landscapes and different genres that developed from the earliest beginnings of the history of American literature, the other one examines literature as a means of cultural ecology, while in the third, the nature of the language is highlighted from the perspective of standardization of the gender-sensitive Serbian language.

Other papers in the field of linguistic research focus on the semantic mechanisms of nature marking in paremiological discourse, and study linguistic landscapes in urban areas. Several texts are devoted to the consideration of the reflections of nature in selected prose works from British and Serbian literature. In the light of Mill's essay *On Nature*, the philosophical background of modern dystopian novels is considered. The symbolism of individual elements from the world of nature is examined on the material from poetic texts. Nature is highlighted as a semantic substrate in the rhetorical analysis of the earliest poetry. Articles concerning teaching methodology show the possibilities that the thematic framework of nature offers in the process of teaching language and literature.

We are extremely proud that despite the extraordinary circumstances due to the Coronavirus, we managed to maintain the tradition of organizing the annual international conference at the Faculty of Foreign Languages, and we would like to express our gratitude to all colleagues, associates and friends who helped us. We are especially thankful to all colleagues who participated in the preparation of the *Proceedings*. We believe that the articles published in this book will inspire new reconsiderations and research.

Editors



**ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА / KEYNOTE LECTURES**



**Radojka Vukčević**

University of Belgrade, Faculty of Philology

[vukcevicradojka@gmail.com](mailto:vukcevicradojka@gmail.com)

## THE GAME OF LANDSCAPES IN AMERICAN LITERATURE

**Abstract:** Bearing in mind the very current topic of the Conference and “all the possible historical implications and methodological views”, I would like to try to respond to it by exploring what changes and challenges nature in American literature from the historical point of view. It will be done through a survey of the relations between landscapes and different genres being developed from the beginnings of the history of American literature (s). Landscapes in American literature will be further faced “with the advance of the Fourth Industrial Revolution, and what hypothetical futures for the study of nature lie within and beyond the 21st century”. In that context special place will be paid to the technology and COVID19, which have been dramatically changing both rural and urban landscapes discovering some hidden consequences of the game between landscapes and “civilization” being played for centuries. Finally, the question of whether one of the consequences of this game will be the development of a new genre or a definition of the period we are living and facing all of this, such as “the Literature of COVID19” will be raised.

**Keywords:** landscape, American Literature, history, technology, COVID-19.

If it is the human imagination in its diverse technological modes that might offer some practical solutions to the environmental crisis that our species has produced, the political will to implement new greener technologies will only come, it could be argued, from a popular shift in ways of thinking about our relationship with our home planet. As we re-imagine what that relationship might be, and also reexamine what we value in the relationship, we need to bear in mind that what we represent in our words and images is a material world which much discourse in the humanities over the last two decades, at least, has dismissed or side-lined from discussion (Becket & Gifford, 2007: 7)

The relationship between humanity and the environment has been a topic for poets and artists since the earliest times (from Hesiod to Pynchon). The representation of nature and the exploration of the human relationship to

nature are a part of all literary aspects from genre and form to plot and character. The relationship between literature and nature “is explored between not only the works that are explicitly *about* nature (eg. Thoreau's *Maine Woods*), it is also present in different manners and with different effects throughout English and American literary history” (Keegan and McKusick, 2001: 1). It can be identified while playing different roles: the antagonist in Stephan Crane's “The Open Boat”; the metaphors “for articulating otherwise ineffable philosophical and theological concepts” (Wallace Stevens's “The Plain Sense of Things”); the vehicle for human self-understanding and for articulating the most profound emotions (Emily Bronte's evocative lyrics); a helpful means of interrogating the very nature of literature. The world of nature suggests metaphors for understanding artistic creativity (Emily Dickinson's poetry) as well.

The definitions of the term “nature” throughout its history have constantly encouraged its multiple literary manifestations. A more recent definition attributes “to the total of forces and powers at work in the universe... and presents nature as dynamic, subject to change and causing changes” (Keegan and McKusick, 2001: 2). Nature is also often studied concerning its conceptual opposites (spirituality, art, or civilization), which are “themselves tied to larger intellectual discourses in which the term is used”. Thus, medieval Christian theological speculation nature meant “creation and is the providential product of the omnipotent creator... and the best way to understand nature is through a study of the Bible” (Keegan and McKusick, 2001: 2). The Renaissance brings the more secular scientific discourse in which nature is studied through direct observation and experience. Both the theological and the scientific discourse of nature “have a profound effect on literary expressions of what nature is, where humankind fits into the natural scheme, and what our relations to nature can or should be” (Keegan and McKusick, 2001: 2).

These two conceptions of the definition of nature, the clash between scientific and theological discourses, and confrontation between its understanding as either static or dynamic take an important turn at the historical moment of the many voyages of discovery and exploration of the New World, reflected in the many texts written about and in America from its beginnings mostly by English speaking writers. America was seen by many writers either as Paradise Regained or as hostile wilderness, which shaped a great deal of British writing about nature in the sixteenth and seventeenth century. It was impossible for the first writers who started developing American literary tradition not to look to the English tradition for forms and themes to adapt. Keegan and Kusick believe that „this fertile cross-pollination between the two national literatures continues into the present, creating a lively ongoing dialogue about our relationship to our

natural world that has included many voices over the past four centuries“ (Keegan and McKusick, 2001: 2). They believe that these two traditions should not be considered into isolation as both English and American literature participate in a mutual transatlantic language community (Shakespeare, William Bartram, John Muir, Seamus Heaney).

Nature writing according to many conventional literary histories begins in the nineteenth century with English Romanticism and American Transcendentalism. It is a turning decisive point, however, early modern texts (Andrew Marvell's pastorals or Captain John Smith's travel accounts on early Virginia) prove that environmental awareness in literature started as early as the seventeenth century. Studied from the level of form nature writing shows its presence in different forms such as fables, ballads, odes, epic, poetry, travelogues, short stories, novels and dramas, and non-fiction essays among many other non-fiction forms. In many cases, it is possible to follow how a particular literary form for writing about nature changes over time. It can be the georgic (a poem about agriculture) for example, and its changes can be followed starting from Milton and John Dyer to Robert Frost and Maxine Kumin. These modes illustrate the richness of literary perspectives on nature, “underscoring a varied and historically shifting understanding of humanity's relationship to the natural world” (Keegan and McKusick, 2001: 3).

Individual differences of expression are reflected in the authors' gender, class, and racial background. If we are sensitive enough to how these critical categories affect an author's writing on his or her environment, we will be able to open the frontiers of the canon of nature writing, illustrating that nature writing has been interesting not only to the familiar names such as Henry David Thoreau and Emerson but to many authors belonging to women, labouring-class, African American, and Native American authors.

To survey a four-century American nature writing it is necessary to highlight important cultural, scientific, and political developments. This studying according to a chronological principle imposed a predominant theme that recurs in some nature writing texts. The seventeenth-century texts gathered around the theme of discovery with emphasis on the exploration of forests and gardening. In the eighteenth century, the emphasis is on gardens and gardening. The nineteenth-century puts into focus birds and beasts. The current theories of ecology were dominant in the twentieth century intending to explore “the notion of the web of life particularly as it manifested in the spiritual and biological significance of water” (Keegan and McKusick, 2001: 4). The beginning of the new millennium opens many questions from nostalgia to anxiety: “will the world resemble a pastoral Arcadia or absurdist Wasteland hinges on how well we heed the writers' lessons. For it is not unreasonable to claim that these authors were often well in advance in

scientists and philosophers in expressing the complexity, diversity, and enduring mysteries of the human relationship to the natural world” (Keegan and McKusick, 2001: 4). The latest facing with the COVID-19 has much to say.

### **The Seventeenth Century: Encompassing New Worlds**

The literary imagination of the seventeenth century British writers was more than fascinated by “the vast, largely uncharted terrain of the New World with its indigenous inhabitants, fierce beasts, and trackless forests” (Keegan and McKusick, 2001: 5). It did start much earlier when Columbus first stepped on the American continent and thus started the literature of colonization which helped to forge the identification of the Europeans with the continent. It means that the word has been made the land: an action as a form of representation English explorers not only dealt with the exploration of the unknown lands but also searched for the fabled gold and silver mines. The literature of this period responded by several accounts on the most remarkable voyages of exploration which were published between 1598 and 1600 by Richard Hakluyt in *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, and Discoveries of the English Nation*, and it was the first geographical compendium of the New World. It is well known that Jamestown was the first permanent English settlement, established by Captain John Smith, “whose enthusiastic commendation of the bountiful New World landscape” is included in many anthologies (Keegan and McKusick, 2001: 5). In 1620 a different sort of English settler landed the New World at Plymouth Rock by the *Mayflower*. It was “an exiled band of Puritans, self-declared Pilgrims on a quest for freedom from religious persecution, seeking a suitable place to develop a ‘godly’ community in the New World” (Keegan and McKusick, 2001: 5). They were led by William Bradford who describes the first impressions of the hideous howling American wilderness and main objectives of their voyage. The strong impressions of the prevailing attitude and the difficult times and New World “savage” can be found in the captivity narrative of Mary Rowlandson, who was abducted by Wampanoag warriors.

A new and unknown environment of the New World inspired “extremes of exuberant delight, industrious activity, reflective contemplation, and scientific inquiry “among the new settlers” (Keegan and McKusick, 2001: 6). It resulted from the literature from both sides of the Ocean which “inhabited the discursive space between competing worldviews, and the ferment of the new scientific ideas was a persistent element in the shifting intellectual currents of the seventeenth century” (Keegan and McKusick, 2001: 6). The approach to the understanding of nature which implied “generating knowledge from our experience of nature;

not from dusty books but firsthand observation, aided by inference and experiment, using such newly invented instruments as the telescope and the microscope to extend the range and acuity of human perception". The first woman to visit the Royal Society was the poet Margaret Cavendish whose lyrical engagement with contemporary science („A Dialogue betwixt Man, and Nature“) illustrates how literature not only responds to the scientific ideas but also advances the discourse of science in the later seventeenth century. Some writers (John Evelyn – *Sylva*, who mingles practical advice on planting of trees with the thoughtful historical analysis of the sacredness of standing groves) indicate “that even the most advanced scientific treatises of the seventeenth century could find room for the intrinsic aspects of the natural landscape” (Keegan and McKusick, 2001: 7).

The seventeenth-century developed new forms of literary expression due to new ways of understanding the natural world. It was Francis Bacon who started to experiment with personal essay, and in the following two centuries the personal essay would become the most dominant nonfiction form in the English language, “and in the form of the natural history essay, as it is gradually developed from Izaak Walton through Gilbert White and Henry David Thoreau, this genre would prove specifically amenable to the description of flora and fauna as they are observed in their wild habitat” (Keegan and McKusick, 2001: 7). Another literary genre which was fully elaborated during the seventeenth century is the pastoral, which juxtaposes a contrast between the simplicity of country life and the complexity of city life. It inflicts almost all of the verse forms and frequently draws on pastoral themes and images; the theme of *carpe diem*, Shakespeare's sonnets, Milton, Herrick). The environmental basis of pastoral imagery can be found in many literary modes (Christopher Marlowe's “The Passionate Sheperd to His Love”). Both pastoral and anti-pastoral modes developed in the seventeenth century, and “the continuing appeal of pastoral, even in the face of ridicule, bears witness to the relevance of its message in an era of unsettling ideas, increasing urbanization, and environmental change” (Keegan and McKusick, 2001: 7). The presence of pastoral poetry enriched by pastoral themes and images, such as *carpe diem* (John Donne's “The Blossom”, Shakespeare's “Shall I Compare Thee”, “Sonnet 18”, John Milton's pastoral elegy “Lycidas”) was a question of a need to make its readers believe that the green world of field and forest will not disappear into the remote past forever. The “Grasshopper” poems of Abraham Cowley and Richard Lovelace “provide early instances of a conservation ethic, since they both implicitly advocate careful planning and wise stewardship of the earth's limited resources” (Keegan and McKusick, 2001: 8). John Milton's epic poem *Paradise Lost* relies on many pastoral conventions (depiction of the Garden of Eden as a place of idyllic bliss, with Adam and Eve serving as

shepherds to the strange beasts that wander peacefully through those green fields) and exemplifies environmental ethos which can be identified in much of the seventeenth-century English poetry.

Most seventeenth-century colonial writings were designed to give response to specific problems at particular times. They had to look both outward (the experience of building a new land – biographies, histories, accounts of exploration, funeral sermons, and elegies) and inward toward the emotional and spiritual life of the individual (autobiographies, diaries and meditations, V. 18). The most authentic American genre of the time was the narrative of captivity which “enabled colonial writers to experiment with numerous literary devices that were the seeds of many future genres: the frontier adventure story, the folk tale, the novel of sensibility, the allegorical romance, and epistolary and Gothic techniques to be developed in the fiction of the late eighteenth and early nineteenth century” (V. 19)

However, when compared with the English literary tradition, it did not produce great literary works. Today it is explained by several reasons: the American Puritans represented a small number of English middle-class society, then “the first English settlers in America were born before the gold era of English writing...the prevailing Calvinism of the American colonists, especially the New England Puritans, contributed to aesthetic barrenness in making art seem impotent if not irrelevant... and they were too busy establishing themselves in the New World to develop and refine a literary culture” (V.9).

#### The Eighteenth Century: Cultivating the Garden

The image of the garden and impulse to cultivate it (whether it be cornfields, the flower patch, or the human mind) predominated in the eighteenth century. The early eighteenth century created writers full of optimism and belief that the New Science will be able to understand and explain the world around us through empirically verifiable and universal laws. The eighteenth-century deism claimed that “the logic and consistent patterns in nature offered proof of God's existence” (177). Edmund Burke believed that nature's beauty could be found in its orderliness and regularity. Isaac Newton “confirmed the general sense of optimism that the natural world was knowable and, once known, would reveal rational patterns of organization and operation” (177). The Swedish scientist Carolus Linnaeus invented a methodical system of naming the natural world. This “knowledge of the laws of nature's process and a logical system of naming nature's creations would serve humanity's efforts to impose further order, improving on nature, or, as French scientist count George Buffon described it his groundbreaking treatise on natural history, *The Epochs of Nature* (1779),



'seconding' the work of nature“ (177). Humanity fulfills its divine purpose by keeping the world polished and in neat working order. It means that the “actions of humanity, equipped with scientific knowledge, would only increase nature's fruitfulness, productivity, orderliness, and overall beauty” (178).

This “seconding” of nature is explored in many different literary already known genres such as locodescriptive and georgic poetry, and in the newer prose forms including the novel and the natural history essay. The most concise account of “the proper way for humanity how to fulfill its duty of seconding or improving upon nature” (178) is given by poems later known as the English Garden (Pope's “Epistle to Burlington”; William Shenstone's “Rural Elegance“ and William Mason's *The English Garden*). Humanity's role is to bring forward what is already known to be there: to cultivate. Locodescriptive nature poetry often encompasses more than a garden and that is why the eighteenth-century is “also known for its more expensive topographic verse, poetry which displayed a more widely ranging use of description, as it attempted to cover more ground than a simple piece of land” (178). While traveling through time and space it also illustrated both the variety and the temporal mutability of the environment (James Thompson's *The Seasons*). Locodescriptive poetry “whether about gardens or hilltop views, is closely related to the developments in the visual arts and contemporary landscape painting, which had derived from the European models of Claude Lorrain, Salvator Rosa, and Nicholas Poussin (artists who are often cited by the poets)” (178).

Locodescriptive poetry was not only purely descriptive: the task of the scenery was to have a morally instructive purpose to teach its readers lessons about themselves and their national history. In some of the georgic poetry, the didactic messages of the description are emphasized, as the poets derive information from the latest scientific research, and observation about agriculture, animal husbandry, or proper techniques for fishing and hunting (Christopher Smart's “The Hop Garden”, 179). These poets were mostly under the influence of “the renewed interest—in this neoclassical era—in classical Greek and Roman authors such as Theocritus and Virgil” (179). They give a response to the natural world as the place which requires the active intervention of human labour. As it is not perfect as is the idealized Arcadia of pastoral it calls for the imposition of order. That is why many poets imposed stylistic and thematic order upon their georgic poems, and they wrote in the regular and predictable heroic couplet. The georgic mode found its ways into prose as well (Daniel Defoe's *Robinson Crusoe*; Hector St. John de Crevecoeur and Thomas Jefferson transplanted the genre into the tradition of American prose): “These cultivated spots, be they farms or pleasant gardens, furthered the popular theme of the moral virtues of rural

retirement” (179). With the seeds of increased urbanization and industrialization “being sown throughout both nations, new dimensions were added to the conventional literary contrast of the country and city” (179).

Throughout the Eighteenth century, knowledge about nature kept being gathered (Erasmus Darwin's scientific verse *The Botanic garden*, 1791; Gilbert White's *The Natural History and Antiquities of Selbourne*, 1789), and in popularly accessible forms. However, not every approach to the environment was optimistic. In some works, the notion of the perfectibility of creation was attacked (Johnathan Swift's *Gulliver's Travels*). It is also visible in the poetry of the second half of the century (the Literature of Sensibility) which expresses “a much more emotional and melancholic perspective on our ability to alter or affect our environment” (179). These poems of nature, which often describe sublime landscapes and natural phenomena, reveal it as something powerful and mysterious, something that inspires fear and makes us aware how impotent and helpless we are. The message is even more pessimistic in some of the poems (Goldsmith's watershed elegy “The Deserted Village”) which warn us that “human intervention does not allow paradise to be regained but causes irremediable environmental degradation” (179). They saw “urban industrial capitalism as a threat (blight) to the more traditional rural agricultural community”. At the end of the century (1798) the most apocalyptic prediction of the principles of reason about the impact of the human population of nature could be found in Thomas Malthus writings in which he employed the logic of mathematics and the new (and “dismal”) social science of economics. That is why Romantic and Transcendentalist writers of the nineteenth century were forced to look for the new means to express the new definition of humankind's relationship and its responsibilities in the world around us.

Alfred Kazin in his *A Writer's America: Landscape in literature* points out the role of Thomas Jefferson and his *Notes on the State of Virginia*, which had the main influence in accepting the New World's intoxicating sense of possibility, and optimism. Jefferson's belief that America represented the Creation made visible was shared by the Bartrams, father-and-son naturalists and explorers, whose travel journals inspired Wordsworth and Coleridge.

The voice of Philip Freneau was strongly heard at different levels from political to literary. His fame of the Poet of the Revolutionary Age rests upon what he called his “Poems of Romantic Fancy.” He loved to moralize, was addicted to the pastoral and sentimental, and used personification and poetic diction, which connects him to the school of Grey, Collins, Cowper, Milton, Herrick and Marvell. He knew how to combine “the wistful mood of transience with a rich coloration of the beautiful forms of nature in ‘The

Wild Honey Suckle' in which he creates a really fine poetic expression that reaches a climax in the closing lines: The space between, is but an hour/The frail duration of a flower" (Vukčević, 2005: 98).

### **The Nineteenth Century: All Creatures Great and Small**

Keegan and McKusick, take the publication of Samuel Taylor Coleridge's poem *Rime of Ancient Mariner* (1798) as a turning point in the history of the literature of nature. They say that the murder of the mythical albatross "has become a parable of the devastating consequences of humanity's selfish disregard for the earth and its other inhabitants" (Keegan and McKusick, 2001: 422). They also point out that the word ecology entered the English language only in 1873, when "English Romantic poetry consistently expresses a deep and abiding interest in the earth as the *Oikos, dwelling place*, for all living things" (Keegan and McKusick, 2001: 422). English Romantic poets gave a strong response to the most essential perspectives on modern ecological thought: the adaptation of species to their habitats, the interrelatedness to all life forms, and the potentially catastrophic effects of the human intervention in natural systems. These responses were even more explicitly expressed by American transcendentalist writers (Emerson, Thoreau). The role of Coleridge in connecting English and the American approach was more than significant. In his prose work, *Aids to Reflection* (1825) he provided a philosophical basis for understanding the natural world as the world driven by holistic and cyclic processes. Later it was adopted by the American transcendentalists, especially by Emerson who met Coleridge in 1832 and developed his theory of perception in *Nature* (1836). Thoreau in his description of Walden Pond as an organic community continues with the adoption of this (Romantic) conception.

The relationship between Romanticism and Transcendentalism defined the further development of the transatlantic literary responses to the environment. English and American environmental literature of the nineteenth century is not much different from the Romantic and Transcendentalist common themes and modes. The authors from both sides of the Atlantic "continued to be awed by the sublime powers of nature—symbolized, for instance, by great mountains, be they in Wales, Switzerland, or California—this sensationalism is tempered with more informed and consistent care for the regional, the particular, and the everyday" (Keegan and McKusick, 2001: 423). Thus, William Cullen Bryant sings about a particular frail violet while Emily Dickinson and Walt Whitman focus on the most neglected of plants – grass. Most authors of this century insist upon belonging to a particular rootedness and literary indebtedness to a specific place or ecosystem. That is why it is difficult to imagine Wordsworth

without Lake District, Thoreau without Walden, and Mark Twain without Mississippi, Thomas Hardy without Wessex, etc. The use of regional dialects in England and America became acceptable and even critically praised literary device though “the literary forms for this kind of renewed provincialism varied“ (Keegan and McKusick, 2001: 423). In England, it found its most powerful articulation in the revival of the folk ballads while in the USA it was Irving's modern short story who made it the most popular “vehicle for expressing the particularities of character in the growing number of discrete regions that made up the expanding territory of the United States” (Keegan and McKusick, 2001: 423).

The history of the USA provoked many literary responses to what was going throughout the century: the extension of the frontier and the American Civil War contributed a lot to stereotypical polarizations within American culture (the civilized, citified East versus the Wild West; the industrial North versus the rural South). It was difficult to give a unique literary response to what was going as it was difficult to generalize about the fundamental answer to American literature. The American Romantic writers expressed the unique character of American landscapes. As a matter of fact, they “recognized the inadequacy of European modes of expression to capture the expanding, constantly shifting landscape of America, a landscape that was simultaneously wild and urban, rough-hewn and refined” (Vukčević, 2005: 112) They combined elements of Gothic Literature, Romanticism and the British novel to create the American romance: a tradition of its own. Nature was a place of beauty, simplicity, and truth but also a metaphor for the human experience: they tried to connect art and nature. Emerson developed the theory of organic style which put accent on the world which everything is alive and interrelated, and in which the analogy for reality is a growing plant or tree. The central component in creation was the mysterious process of growth, along with life itself. Penetrating into reality is a gift of imagination, “which alone we can relate man to nature, subject to object, human mind to its external environment” (Vukčević, 2005: 113) Form and content are inseparable: they are one and same.

Many American Romantics believed that “the modern mind was in danger, from incomplete and perverted values, from a disproportionate emphasis upon some aspects of reality to the exclusion of others: the utilitarian, the materialist, sees and in consequence lives a dead world” (V. 114). Thus, the movement can be characterised in the following way: nationalistic pride, optimism, a love of nature, and a belief in the superiority of the individual. It was marked by the dominant voice of the white, protestant male with a Northern accent. This was followed by the political and social forces guiding the country, which means that following the discourse from 1800 to 1865 is listening to a “dialogue fueled by guilt,

anxiety, and anger” (114). The country quarrelled over the ethics of slavery, the issues of industrialization, urbanization while American landscape was fluctuating and unpredictable. Slave narrative (Uncle Tom’s Cabin) played an important role in demonstrating how voices of opposition were incorporated or often silenced by the dominant discourse of a white, male North Protestant. Another genre, the travelogue, (Parkman’s *The Oregon Trial*) played a seminal role as well. The long tradition of “scientific travellers’ reports continued by Darwin and parodied by Melville and Poe” lay beyond these (116). Washington Irving contributed greatly to the setting the pattern for the American short story and essay (The “Knickerbocker School”) while some characteristics of the “Knickerbocker” mode of caricature, satire, and local allusion can be traced in the work of Cooper, Poe and Melville.

This asked for locating a stable centre, which the American Romantics found in turning to the self. American Romantic hero decided to rely upon inner sources in “the world of organic unity in which the reality of the spirit is not separate from the reality of the senses, and Nature is a symbol and manifestation of the divine, as it is also of the human” (115).

On the other hand, the geographical growth of the USA westward for nature writing was a great development. Thus, its image as a place of freedom and wildness predominates in writing from the second half of the century, and it became “a powerful archetype of American consciousness” (Keegan and McKusick, 2001: 423). Still, there is a continual fascination with the wonders and challenges of romance of the West the frontier. The stereotype of the American character was defined on the prairies and the literary response midwestern came from James Fenimore Cooper and John Muir (a latter-day Transcendentalist) and his mountain ranges. Keegan and McKusick recognize the more popular versions of these stories which “aspire to create epic narratives of a primordial battle between humanity and nature” (Keegan and McKusick, 2001: 423). They conclude that their reading today gives them some extra meanings as “we realize that however much these tales of Daniel Boone as David Crockett expound upon the triumph of the human spirit in adversity, such triumphs came as the price of entire ecosystems, with their unique flora and fauna, indigenous peoples, autonomous cultures, free-flowing waterways, and unfenced horizons, which were mapped, hunted, eradicated, exterminated, ditched, damned, bulldozed, channelized, and utterly destroyed in the western course of the American empire” (Keegan and McKusick, 2001: 424). The end of the century brought a “more systematically articulated expression of splendours of the West and the vulnerability of its landscape and its indigenous inhabitants to the unbounded and often unthinking enthusiasm of white America's conquest” (Keegan and McKusick, 2001: 424).

Keegan and McKusick compare America's annihilation of the "savage" Native-American populations and disposition of their "wild" land to cultivate and civilize it with the deracination of the rural labouring class in England. The workers moved into the cities to work in the factories and were denied the pleasure of living close to the land. They point out that an art historian, John Ruskin, was the first to express the insalubrious quality of industrialized England, and his lecture "the Storm Cloud of the Nineteenth Century" takes an example from the contemporary visual arts to deplore the effects of air pollution" (Keegan and McKusick, 2001: 424).

Alfred Kazin in his *A Writer's America: Landscape in Literature* saw the nineteenth century as the Heroic Age together with all those Americans who perceived the conquest of the vast inner continent as a great national epic (Kazin, 1988: 2-3). However, he also showed how an ambivalence about the savage wilderness and "uncivilized Indians" inspired many of the writers. For some writers (Hawthorne, Emerson, Thoreau) Nature became both American art and religion. Nature meant something quite different for Melville, who faced the power of the sea. Walt Whitman saw it as a force equal to but necessarily included in Nature. Kazin identifies a group of writers (the "movers") who write about frontier experience (Mark Twain, Willa Carter). All of them considered that unlimited space and sense of place to be identical.

The closing of the frontier and the rise of industrial power strongly affected many American writers (Vachel Lindsay, Henry George, Stephen Crane and Jack London). This is not the end of the line of the writers inspired by the American landscapes, which according to Kazin also includes Emily Dickinson, Robert Frost, William Faulkner and many others. He singles out William Faulkner to illustrate how Southern writing resisted to the illusion of unlimited progress as it served as a "particularly valuable corrective as the twentieth century gorged itself on technology, secularism, urbanism, overpopulation and war" (Kazin, 1988: 143). Kazin recognizes a strong attachment of the Southerners to their land, which resulted in seeing himself/herself as the only "natural man in the technological whirligig (Kazin, 1988: 144)". Not much differently saw this Faulkner who also believed that intervention into the past through memories and re-memories would recover his South.

Industrialization and westward expansion displaced people but also destroyed fauna and flora. The response came from the natural history writers who described animals, birds, and plants that were unique to North America. They preserved them in words and images. On the other hand, some people tried to save the planet: John Muir founded the Sierra Club, whose mission was to protect ecosystems across the USA. Charles Darwin contributed by his paradigm-shifting theory of evolution which "gave us one



of the most essential frameworks for understanding the interrelatedness of creation and how any change in a given ecosystem can alter plant and species within it” (Keegan and McKusick, 424).

Keegan and McKusick point out the crucial role of Darwin's theory and his belief that no species are immutable and eternal, which means that extension is forever. They compare Darwin's role in the nineteenth century with Galileo's in the seventeenth century. Darwin's revolutionary ideas “backed by empirical evidence, supplied a devastating challenge to prevailing religious dogma held to justify androcentrism” (Keegan and McKusick, 2001: 424). The end of the century which had to face the presumed disappearance of God and the lack of faith in the old providential narrative brought the bleak determinism on both sides of the Atlantic (Thomas Hardy, Stephen Crane) whose authors articulated attempts to reassert divine wisdom in the world. It raised a question of God and his death, which meant that “man could no longer rely on the customary rationalizations for environmental exploitation” (Keegan and McKusick, 2001: 425). This only asserts that scientific theories both revealed and critiqued the possibility of a global apocalypse. Scientific discoveries in the twentieth century provided the means to bring it about. Still, American and English poets often return to the formulations of the Romantic and Transcendentalist writers in order “to recall the moral of the ancient mariner's story of the albatross” (Keegan and McKusick, 2001: 425).

#### The Twentieth Century: The Web of Life

The most popular image of the late twentieth century according to the research of Keegan and McKusick is a picture of Earth (1969) taken by the Apollo astronauts on their way to the Moon. It conquered the popular consciousness as a small “fragile place, unique in its ability to support life, especially when it rose above the jagged and lifeless horizon of the Moon” (Keegan and McKusick, 2001: 770). It became a part of our cultural heritage, and “it reflects many ideas that were emerging into public awareness during the mid-twentieth century about the earth, the global environment, and the role of advanced technology, both in sustaining human life and in threatening to destroy natural ecosystems” (Keegan and McKusick, 2001: 770).

American belief in technology is reflected in its space program, and the development of several high-technology fields (rocket propulsion, astrophysics, metallurgy, and digital computers). Both Britain and America were started to be at the forefront of new technological developments in transportation and communication much earlier, and “the remarkable improvements in transportation and communication, as well as dramatic increases in standards of living in the nineteenth and twentieth centuries,

have occurred as the result of an astonishingly rapid pace of scientific discovery and technological innovation” (Keegan and McKusick, 2001: 770). England was the cradle of the Industrial Revolution, and as a result of James Watt's invention of the steam engine, during the nineteenth century, both England and the USA were crossroaded by railroads which linked both local and international economies. This process of industrialization and invention of the new technologies went rapidly on in the twentieth century and it transformed the lives of millions of people. The automobile got a special place as it “radically changed the look of the landscape, as thousands of miles of highways were constructed, urban cores were congested with traffic, and suburban way of life, with its bungalows, lawnmowers, gas stations, and shopping malls, came into being” (Keegan and McKusick, 2001: 771). The suburbanization was followed by the consumer lifestyle.

It is Alfred Kazin who also ushers us into the twentieth century, the Urban Age, when great cities replaced the wilderness and countryside in the imagination of many American writers—Edith Wharton's New York, the Chicago of Carl Sandberg and Saul Below; William Faulkner's Oxford in Mississippi; F. Scott Fitzgerald's Hollywood; Ralph Ellison's Oklahoma, and Robert Lowell's Boston are but a few. He points out the enduring sense of place which such writers created, and which consequently “fills American writing with the sight and fury of a hundred different American settlements” (Kazin, 1988: 8). These writings are different from each other but still “they have produced a literature united only by the sense of difference within the country itself” (Kazin, 1988: 8).

New York, one of favourite landing place, the promised city for artists in all fields and inspiration and a dwelling place for many writers throughout its history (Walt Whitman, Herman Melville, William Dean Howells, Henry James, Mark Twain, Willa Cather, Eugene O'Neill, John Reed, John Dos Passoss, Allen Tate, Wallace Stevens, Ralph Ellison, James Baldwin, Isaac Bashevis Singer, Marianne Moore, Francis Scott Fitzgerald...). It has been, as Kazin points out, a prodigious subject for the literary imagination (Kazin: 1988: 133). In the meantime a long line has continued with new and fresh responses to the urban landscapes (Paul Auster, Don DeLilo, John Barth, Thomas Pynchon....)

Kazin chooses Henry James and his *American Scene* (1907) to illustrate the writer's amazement with the power of the modern city:

The aspect the power wears then is indescribable; it is the power of the most extravagant of cities, rejoicing, as with the voice of the morning, in its might, its fortune, its unsurpassable conditions, and importing to every object and element, to the motion and expression



of every floating, hurrying, panting thing, to the throbs of ferries and tugs, to the play of winds and glint of lights and shrill of whistles and the quality and authority of breeze-borne cries—all, practically, a diffused, wasted clamour of detonations (Kazin, 1988: 156).

The amazement is very often equalled with fear of the city even among those most stimulated by its possibilities. Still, the energy and plentitude of New York have always been more than aesthetic objects as many of the already mentioned writers and the others as well usually not from New York “came to make it *the* metropolitan subject, the shinning jewel” (173).

The combination of the new technologies and the new lifestyles were met with different and often contrasting attitudes: they went from ecstatic celebration to deep concern about the social and environmental consequences of unlimited industrial development; from optimism to the deep concern of many writers about the future of industrial capitalism, especially concerning its effects on the rural landscape and its flora and fauna. A similar attitude of pessimism can be identified into the works of several American writers of the early twentieth century. The development of the twentieth century brought further questioning of the military industrial enterprise that was becoming a part of the global economy. The invention of the atomic bomb pointed out that global annihilation was a distinct possibility. Something else as well: industrial pollution, ozone depletion, and global warming plus the latest fear of viruses!

The end of the twentieth century and the beginning of the twenty-first shows full awareness of the adverse environmental consequences of global industrial development. Many writers respond to the dramatic change in public awareness (Rachel Carson: *Silent Spring*; *The Edge of the Sea*). Aldo Leopold's essay: „Thinking Like a Mountain“ is another important issue of environmental advocacy that brought about a significant change in public awareness....his elegy for a dying wolf not only created a strong sense of outrage in its readers, it also kindled a desire to see his preservationist „land ethic“ realized before America's last wild creatures were hunted to extinction. In the twentieth century, as never before, environmental writing has had a direct effect on public awareness and public policy“ (772). Many writers such as Rachel Carson and Leopold have contributed a lot to the environmental legislation, such as the Clean Water Act and the Endangered Species Act.

Rachel Carson's *Silent Spring* (1960) became a seminal text for the growing ecological movements owing to her explanations of the effects of toxic chemicals on countryside. She defines them not as ‘insectides’, but ‘biocides’, and she compares their sinister ‘death-by-indirection’ with “Medea's poisoned robe for Jason's bride in Ovid's myth, or (in more

modern analogies) like Grimm's fairy tales or the eerie cartoons of Charles Addams" (Siddall, 2009:76).

Keegan and McKusick continue to follow the relationship between the nature writing and the environment (nature) through different genres to point out that several nonfiction prose writers of the twentieth century "have combined effective environmental advocacy with luminous, powerful modes of personal expression" (Keegan and McKusick, 2001: 772). They single out a few: Mary Hunter Austin who in *The Land of Little Rain*, presented an environmental classic in defence of the California desert and its native creatures; Edward Abbey, who in *Desert Solitude* gives his response to a fragile desert landscape which is threatened with destruction by miners, developers, and the tourist industry; Gretel Ehrlich, who in her essay "On Water," describes her self-sufficient life on a Wyoming ranch, and Barry Lopez, who in *Arctic Dreams*, tells a story of an encounter with one of the rare creatures. All of them "explore the boundless possibilities of natural description, environmental advocacy, and personal expression within the literary genre of the natural history essay" (Keegan and McKusick, 2001: 772). A natural history essay is joined by a wide variety of other literary forms such as personal essay (Luther Standing; Terry Tempest Williams) and short story (Wallace Stegner's "The Colt"). The poetry of the twentieth century has used a wide variety of metrical forms to express their views of the natural world. The twentieth century brought the advent of free verse (Ezra Pound, T.S. Eliot, Hilda Doolittle, Denise Levertov, Langston Hughes, Mary Oliver). However, free verse is only one of many metrical forms available to the poets in the twentieth century. Keegan and McKusick single out Robert Frost as the most significant representative of the traditional metrical form of the twentieth century whose "preference for traditional verse forms, suffused with accessible images of natural phenomena, bespeaks his underlying democratic urge to communicate intelligibly to the common reader as well as his belief that poetry provides 'a momentary stay against confusion,' an island of order amid the terrifying entropy of universe" (Keegan and McKusick, 2001: 773). Frost uses a biological metaphor for the poem which builds an orderly structure from the web of life and it passes on its form to the next generation. Keegan and McKusick conclude that Frost's way of writing together with his attention to the way that plants and animals coexist in their natural habitat will be influential among nature writers in the future.

Literature and Landscape is specifically motivated by, and circles around, the elusive concept of the 'aura' and its disappearance or 'fading' under the conditions of modernity. In the aftermath of the technological nightmare of the Great War, Benjamin saw the new technical media – photography, gramophone, radio, telegraph and ultimately film – as enabling

a necessary ‘liquidation’ of nineteenth-century culture and of the humanist concept of the artwork. He in this instance appears to reject the decay of the aura and welcomes the so-called culture of glass. At a later stage of his career, however, with the ominous and ruinous onset of the 1930s, Benjamin begins to regret the loss of cultural experience which he now sees as synonymous with the disintegration of the aura of the artwork under the shock of the modern. The decline of experience, ‘Erfahrung’, goes hand-in-hand with the loss of memory which has hitherto enabled recall of historic defeat and suffering. In this later account, the new media tend to reduplicate the experience of shock embodied in the Taylorian industrial system, the urban crowd, finance capital and technologised warfare. Under this later interpretation what is lost to humanity is not only auratic experience – the ability of phenomena to return our gaze – but the access to a forgotten or neglected past (Ebbatson, 2013: 12).

Stephen Siddall shares the importance of ecological awareness with the mentioned authors by pointing out that “ecological threat is now so pressing that writers and readers must be constantly aware of it, and that old (unaware ) texts must now be read according to our newly responsible principles” (Siddall, 2009: 108). A contemporary eco-critic would relegate human needs and celebrate Nature in its own right as the poet’s “brand of nature depends on what it offers to humankind, not in economic terms, but in spiritual communion” (Siddall, 2009: 108). This only proves that ecology is not new: it is older than politics itself. It has a special role to play in a disturbed and disoriented world, and as Siddall poetically describes it, “poetry can take its readers ‘home’, not in the sense of supplying arguments but through the deeper value of activating the imagination (Siddall, 2009: 109). He supports this attitude by Jonathan Bate’s words, an eco-critic, who points out the primacy of eco-poetics.

Not very much different are the words of Alfred Kazin at the end of his Introduction to his *A Writer’s America: Landscape in Literature* express the essence of the relationship between the two areas:

Yet behind all these writers still lies everlasting background that we call “Nature”—land, the land that was here before we were these was anything else. And what have the writers in this book not said about it, in amazement, in rapture, in frustration! From Jefferson exclaiming over the Blue Ridge to John McPhee describing the “Bruises” in the ponds of great empty Maine, from Nathaniel Hawthorne in Concord laughing over the slugishness of the local river to Huckleberry Finn bewatched by sunrise on the Mississippi, there is such a journey here into the face of Nature as has always felled out the world’s insufficient sense of wonder (Kazin, 1988).

The world's insufficient sense of wonder cannot cope with what we are going through now globally in the clash between natural world and what we have been doing to it from its very beginnings. It is the COVID-19 which will definitely leave its mark on arts, literature, journalism, and other digital forms which started regulating our work, our social lives, and our way of living, feeling and thinking. It is a narrative challenge, and we can expect the mine of genres: dramas, novels, poetry, and journalistic reportage (genre describing a reaction to a disaster) in an effort to answer many questions raised by its mystery. "It is my hope that this examination of how environmental literary and cultural studies might fruitfully interact with other areas of theoretical investigation will contribute to an understanding of how environmentalist thought more generally might engage with the rapidly changing realities with which globalization confronts it (Heise, 2008: 13).

In the United States, these presumptions give rise to a peculiar contradiction: some of those who still believe that this is nature's nation also believe that humans are alienated from the natural world by virtue of their enculturation, if not simply because of the bare fact of Preface consciousness. The two beliefs are incompatible: Americans cannot be natural and alien at the same time. And so round and round the mountain we go, trying to sense the presence of wolves and read the mountain's thoughts, yet secretly afraid we won't be able to do either. (Phillips, 2003: 7-8).

Is it possible to describe the COVID-19 pandemic of 2020 as a collective event? What should such an account include? Should it describe events as they happened, what we might call realistically, or should it order its events within political or religious framework? Should we like many writers before ask ourselves where this disaster comes from, why it has happened now, how other people are experiencing it? Who is the invisible enemy of the whole humanity? Has it anything to do with the visible ones which we have known so far: violence...insecurity...economic instability...climate change? How do we cope with new rituals such as wearing masks, in the world of crisis and ordinary habits? Will it be possible to predict happiness in the vague spaces which not articulated through media? Can we hope that COVID-19 books will negotiate emotional complexities that everyday life provides in a such way that they enable creating a global T.S. Eliot's community of feelings. Will they return life into motion in the Faulknerian sense of the word? Will they like Emerson, Whitman, Hawthorne, Melville and Poe be "committed to a common theory and practice of perception, which entered into both the form and content of their work?" (Fieldson, 1953: 5). Some more questions are raised by cultural critics: How, when, and why do we invest culturally, emotionally, and economically in the fate of threatened species? What stories do we tell,

and which ones do we not tell, about them? What do the images that we use to represent them reveal, and what they hide? What kind of awareness, emotion, and action are such stories and images meant to generate? What broader cultural values and social conflicts are they associated with? (Heise, 2016: 4-5) Finally, will American Literature of Crises (the Literature of September 11) simply continue to find its response as a part of a whole or open up a new chapter titled “The Literature of COVID-19”? It will be a challenge to rise from the humblest circumstances, as we do believe and agree with Wilson O’Clough that American literature kept speaking with authority and personal confidence upon its own experience, and from the sources it “draw analogies in areas other than the purely geographical and industrial, areas more customarily reserved to the voices of ancient tradition and habitual authority” (O’Clough, 1964: IX). It is this indifference to the fixed and final which “has always been the challenge of the New World man, and it continues to disturb when it speaks out freely” (IX).

#### WORKS CITED:

- Becket Fiona and Terry Gifford (Eds.). (2007). *Culture, Creativity and Environment New Environmentalist Criticism*. Amsterdam - New York, NY.
- Clough O. Wilson. (1964). *The Necessary Earth: Nature and Solitude in American Literatur*. University of Texas: Oregon Austin.
- Ebbatson Roger. (2013). *Landscape and Literature 1830–1914 Nature, Text, Aura*, Palgrave Macmillian.
- Feidelson Charles Jr. (1953). *Symbolism and American Literature*. The University of Chicago Press.
- Gatta John. (2008). *Making Nature Sacred: Literature, Religion, and Environment in America from the Puritans to the Present*, Oxford University Press.
- Heise Ursula K. (2016). *Imagining Extinction: The Cultural Meanings of Endangered Species*. Chicago and London: The University of Chicago Press
- Heise Ursuka K. (2016). *Sense of Place and Sense of Planet The Environmental Imagination of the Global*, Oxford University Press.
- Kazin Alfred. (1988). *A Writer’s America: Landscape in Literature*. New York: Alfred A. Knopf.
- Keegan Bridget and James C McKusick. (2001). *Literature and Nature: Four Centuries of Nature Writing*. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
- Murphy Patrick D. (1998). *Literature of Nature: An International Sourcebook*. Chicago London: Fitzroy Dearborn.

- Nayar Sheila J. (2020). *Before Literature The Nature of Narrative Without the Written Word*, Routledge.
- Phillips Dana. (2003). *The Truth of Ecology: Nature, Culture, and Literature in America*. Oxford University Press.
- Selden L. Whitcomb. (Feb., 1894). "Nature in Early American Literature". *The Sewanee Review*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 2, No. 2, pp. 159-179, URL: <https://www.jstor.org/stable/27527801>  
Accessed: 30-05-2020 15:18 UTC.
- Siddall Stephen. (2009). *Landscape and Literature*. Cambridge University Press.
- Vukčević Radojka. (2005). *A History of American Literature: Then and Now*. Univerzitet Crne Gore.

**Radojka Vukčević**

### **IGRA PEJZAŽA U AMERIČKOJ KNJIŽEVNOSTI**

**Rezime:** Imajući u vidu vrlo aktuelnu temu Konferencije i „sve moguće istorijske implikacije i metodološke poglede“, u ovom radu ću nastojati da na nju odgovorim istraživanjem promena i izazova u prirodnom svetu američke književnosti sa istorijskog stanovišta. To će biti učinjeno istraživanjem odnosa između pejzaža i različitih žanrova koji su se razvili od najranijih početaka istorije američke književnosti. Pejzaži u američkoj književnosti će se dalje istraživati u kontekstu „napretka Četvrte industrijske revolucije i toga kakva hipotetička budućnost čeka nauku o prirodi u 21. veku, ali i kasnije.“ U tom smislu, posebna pažnja će se posvetiti tehnologiji i Kovidu-19, koji su drastično izmenili kako ruralne tako i urbane predele, ne samo u SAD, već i širom sveta. Nastojće se da se „otključaju“ neke skrivene posledice izolacije i ovih igara koje se već vekovima odigravaju između pejzaža i „civilizacije“. Konačno, biće postavljena određena pitanja o nekim drugim posledicama ovih igara. Šta bi one mogle biti? Razvoj novog književnog žanra ili definicija vremena u kome živimo, vremena koje se suočava sa svojim mnogim misterijama? „Književnost Kovida-19“ ili nešto mnogo više zastrašujuće?

**Ključne reči:** pejzaž, američka književnost, istorija, tehnologija, kovid-19

**Jane Ekstam**

Østfold University College, Norway

[jane.m.ekstam@hiof.no](mailto:jane.m.ekstam@hiof.no)

## SUSTAINABILITY IN NATURE AND TEXT. THE CASE OF ERIK HÅGÅRD'S *LILO*

**Abstract:** My chapter focuses on Erik Hågård's recently published novel, *Lilo* (2020). Based on two fundamental ideas: literature is a form of cultural knowledge; and imaginative texts have a special potential for representing, exploring and communicating basic dimensions of human life within the overarching culture-nature relationship, my chapter argues that literature represents an aesthetic transformation of experience. In literature, mind, body, culture and nature interact.

Literary works are, to use Hubert Zapf's expression, "laboratories of human self-exploration" (2017: 92). They are also "imaginative biotopes" (2017: 92) that provide the symbolic space to explore the dimensions and energies of life. When seen in this light, literary texts are a form of sustainable textuality because they are sources of ever-renewable creative energy (Rueckert, 1996).

In *Lilo*, humankind has lost control of the living world. No one can escape destruction. Hågård's novel paints a painful picture of the future of our planet while at the same time challenging our perception of the present and our ability to face the future if we do not slow down the pace of climate change and radically adjust our way of life in the Anthropocene.

**Keywords:** Cultural ecology; nature; sustainable textuality; climate change; Anthropocene; hope; *Lilo*

\*

My article is based on a fundamental but very important fact, of which Bill McKibben has recently reminded us, namely "a writer doesn't owe a reader hope – the only obligation is honesty" (McKibben, 2019: 3). We live on a beautiful planet, which we can decide to destroy or *not* destroy. Based on two fundamental ideas: that literature is a form of cultural knowledge; and imaginative texts have a special potential for representing, exploring and communicating basic dimensions of human life within the overarching culture-nature relationship, my chapter argues that literature



represents an aesthetic transformation of experience. In literature, mind, body, culture and nature interact.

Literary works are, to use Hubert Zapf's expression, "laboratories of human self-exploration" (92) and they are "imaginative biotopes" (Zapf, 2017: 92) that provide the symbolic space to explore the dimensions and energies of life. When seen in this light, literary texts are a form of sustainable textuality because they are sources of ever-renewable creative energy (Rueckert, 1978: 105-111). Erik Hågard's novel, *Lilo*, is, as I hope to show, an excellent example of this truth.

For such energy to be created, the reader needs, as Adeline Johns-Putra points out, to go on a journey "of identification, sympathy,<sup>1</sup> and empathy, in order to show how some of those journeys might be derailed, destabilised, or otherwise disrupted, and expectations, norms, and ethics built on identity, emotion, and knowability might be held up to scrutiny" (Johns-Putra, 2019: 165). I focus here on the journey of the two protagonists of *Lilo*, Gawar and Loé, who go on a journey of identification that is doomed to failure. Their journey becomes increasingly painful as they bravely face their future with honesty. There is, they recognise and must accept, no space for dreams and very little room for hope. But they must try all the same. Gawar and Loé's journey enables the reader to understand that endings are problematical. This is especially true in climate literature. Because of our unprecedented impact on the biosphere, the present age, the Anthropocene, has simultaneously become

an expression of and response to the worries called forth by climate change. It frames our climate change concerns as a fear for future (human) generations and particularly for the most immediate of those – our offspring (Johns-Putra, 2019: 4).

The term has also come to be associated with futility, and with ethics that appear to be suspect. In the Anthropocene, there *is* no neatly resolved meaning. The future is unknowable.

As Timothy Clark argues in *Ecocriticism on the Edge*, the novel as an artistic form has a basic problem in dealing with the lack of endings when describing and interpreting the Anthropocene:

---

<sup>1</sup> Suzanne Keen distinguishes between sympathy, i.e. feelings *for* another and Empathy, "a vicarious, spontaneous sharing of affect [that] can be provoked by witnessing another's emotional state, by hearing about another's condition, or even by reading. Mirroring what a person might be expected to feel in that condition or context, empathy is thought to be a precursor to its semantic close relative, *sympathy*." "A Theory of Narrative Empathy." *Narrative 14*, 3, October 2006, 207-236 (208).



Linguistic narrative in particular seems at issue solely as that mode which . . . fits least well into the demands of the Anthropocene, seemingly more allied with forms of anthropocentric thinking to be overcome, or as an art of sequences of human action or attention geared to a definite significant end in some fulfilled or unfulfilled intention” (Clark, 2015: 187).

Adam Trexler argues that realist climate change fiction has “real” limits: “It cannot imagine novel technological, organizational, and political approaches to climate change” (Trexler, 2015: 233) because its focus is on a narrow locale and set of characters. Neither can it “understand the devastating potential of climatic disaster” (Trexler, 2015: 233). At the same time, as human beings we seek and need the reassurance of stability and knowability. We *want* to render the future knowable. This, however, is impossible in our rapidly changing world. It is also impossible in novels such as *Lilo*. “This is not how it was supposed to be”, the narrator claims at the end of the story. Do we even remember how it *used to be*? Who dictates how it is “supposed to be” and what role can climate literature play in our understanding of the challenges of the Anthropocene? I cannot provide answers, because they do not exist, but I argue that considering the questions is vital. Literature raises such questions.

*Lilo* describes a world where humans have totally lost control over the Earth. No one can escape destruction. The novel describes a similar scenario to that discussed by Rigby, namely “disasters . . . that radically disrupt a collective more-than-human dwelling place, or *oikos*, be that a village, town or region.” (Rigby, 2015: 2. Author’s emphasis)

The future is grim.

Gawar and Loé, have lost everything except one another. Their mission is to reach Port Ondeo, a decayed town. They know that they may well not be allowed to enter but it is their only option.

The heat is intense, the rivers are poisoned and the gulls scream loudly overhead.

In *Lilo*, humankind has lost control of the living world. No one can escape destruction.

Hågård’s novel paints an extraordinarily painful picture of the future of our planet. At the same time, the narrator challenges our perception of the present and, even more crucially, our ability to face the future if we do not slow down the pace of climate change and radically adjust our way of life in the Anthropocene.

Close reading is a particularly useful method in discussing climate change in and through fiction. When Humpty Dumpty in Lewis Carroll’s *Alice Through the Looking Glass* claims that words can mean anything that

*he* chooses, Alice questions this notion. She is wise to do so. Words stand on their own, as New Critics advocate. However, even New Critics accept that it *is* possible to talk about the responses of readers or the intentions of authors. This opens up opportunities in the English/Literature classroom. I wish here, however, to demonstrate that by focusing on words alone it becomes possible to identify the unity of the work, and in so doing understand how every element works towards the theme. This is the primary focus of New Criticism and also my focus in the present article. Oppositions, ambiguities, ironies and tensions become apparent when, and only when, we focus on the words of the text.

In the following, I have selected a few examples, from different parts of Hågård's novel, in order to highlight the essence of *Lilo* and above all, what it has to say about climate change, its theme. At the beginning, it is the incomprehensibility of the world that is emphasised:

The world is becoming more and more incomprehensible. No systems, no overview. Burning heat and isolation and the indescribable chaos makes him [Gawar] weak at the knees. Without a name the world is unthinkable and thus unnavigable; it's unbearable (Hågård, 2020: 7. My translation).

This short quotation contains a number of interesting features: the use of "more and more" provides emphasis. The short "sentence" that follows provides a staccato effect to what is, of course, an incomplete sentence. The emptiness of the world and our understanding of it is emphasised by the lack of a subject and a verb and the repetition of "no".

The reader wonders what the connection is between "burning heat" and "isolation". The resulting chaos is "indescribable". How then can the narrator help the reader to understand what the world actually looks like? The problem is enhanced by the fact that the world has no name. Why not? We do not understand at this stage that this new world resists words. It is unnavigable not just because it contains so many unknown and unpleasant features but also because those features have no words with which to describe them. The few survivors are living on a planet that has been destroyed. It is a lonely world without a map, without direction, and without love. This is a world we must avoid creating at all costs. It is clear that the reader is meant to understand that there are important similarities between the fictional world and the one that we as readers now live in. A world that is being steadily degraded as we turn the pages of the novel. And it gets worse:

The cracks in the tarmac and the uneven surface of the stone slabs and road stone are full of sand from the plains in the south. The

ground looks like it's melting in the quivering sun's rays. The sky is silent. No wind, no movement. The town is like a recurring nightmare. The same discoloured brick houses everywhere, the same crumbling facades and broken drain pipes. The streets twist and turn so you lose your direction and the sun rises higher and higher in the sky, rocking and swinging like an adder. (Hågård, 2020: 8. My translation)

The above paragraph is packed with detail. Each sentence begins with a feature or a place: the cracks, the ground, the discoloured brick houses, and the streets. Each feature is either already destroyed or on its way to becoming so. The intense heat is "melting" the ground. How can Gawar and Loé walk on it? How can they bear the heat, which is so intense that it is "quivering" relentlessly? The reader wonders why the sky is "silent": are there no birds left? Why is there no wind? This is the material of nightmares, nightmares that recur over and over again. There is no protection to be found in the few surviving buildings as they are either "crumbling" or "broken". There appears to be no hope of getting out of the maze as the twisting and turning of the streets is disorientating. The image of the sun "rocking and swinging like an adder" is terrifying: there is no way of knowing which way it will swing and what the consequences will be.

Gawar and Loé are confused by the strange behaviour of nature and the fact that they lack words to describe how they feel, what they see and what they fear. And even where there are words, they are the wrong ones: "The river is not a river, but it's called a river. Nothing is what it is called" (Hågård, 2020: 11. My translation). Why not? Perhaps we will never understand what we see and what we take for granted on our planet. We cannot name what we cannot understand. While we can give a river a name, we do not appreciate its full importance or its vulnerability. For this reason, we misuse it, pollute it, and in so doing, deprive ourselves, and our offspring, of a future.

Gawar and Loé are lucky as they are still alive but they also know that their chances of survival are poor. "People disappear and you keep on going. That's just how it is" (Hågård, 2020: 33. My translation). Why do they disappear? Where have they gone? Only through the mass disappearance of human and animal life can Gawar and Loé begin to understand that they too will soon disappear. "That's just how it is" is the main theme of *Lilo*. But the theme poses the all-important question: "if it is how it is, does it need to remain like this?" To answer this question, it is necessary to know something about the past. But neither Gawar nor Loé has this luxury:

The past does not exist, and memory is only memory, it is not what is remembered. Every time you remember something and weave it into lots of pictures and smells and tastes, a new version is formed, a changed copy, in the brain. (Hågård, 2020: 34. My translation)

The above passage is full of interesting ideas that challenge the reader and have the potential to stimulate important discussions. Why is memory “not what is remembered?” for example. To what extent do our memories become transformed, distorted, or re-worked? And what might the consequences be? In terms of climate change, it is important to understand and remember what *we* have lost and *why* we have lost it. As we are currently experiencing the sixth extinction, brought about solely by ill-considered human action, decisions and greed, we must also understand how little we understand of the already visible consequences *and* of those to come. What does it matter if insects are disappearing at an alarming rate? We are losing our forests, our water supplies, the chance to breathe in fresh air. What will this cost us? Writers such as Jorgen Randers (2052. *A Global Forecast for the Next Forty Years*, 2012) and Martin Rees (*On the Future: Prospects for Humanity*, 2018) make this very clear. While there is no going back, the next forty years *do* offer the chance of avoiding catastrophe. Literature has an important role to play in the process of adaptation as it enables us to go on a journey

of identification, sympathy, and empathy, in order to show how some of those journeys might be derailed, destabilised, or otherwise disrupted, and expectations, norms, and ethics built on identity, emotion, and knowability might be held up to scrutiny (Johns-Putra, 2019: 165).

*Lilo* is a journey in which we are all invited to take part. Gawar’s and Loé’s journey is a warning. In forty years’ time, our journey may share some – perhaps *many* of the features described in *Lilo*.

The irony, as Hågård’s narrator makes clear, is that we have not always been so misguided. A woman in a town that no longer exists, “Esmerelda”, is a reminder that we *used to be* wiser.

A hundred thousand years ago we did just what was necessary, no more, no less, and then we sat under a tree and relaxed. We should have kept doing that. Esmerelda was a compromise, a step on the way, when life was at its best . . . We used to believe that we should not rush around and not grab as much as we can. But we’ve forgotten that now (Hågård, 2020: 232. My translation).

By suggesting that the period of serenity and harmony was “a hundred thousand years ago”, the narrator shows that while this might *seem* like a long time ago, in terms of the evolution of the Earth, it is, in fact, very recent. “Necessary” in the first sentence precludes luxury. Trees are not only essential for our survival, they are places where we can relax. “We should have kept doing that.” Why did we stop? Why do we “rush around” and “grab” as much as possible? Because we have “forgotten” how life *can* be. It is our loss, a loss that will soon be irretrievable. The novel ends with the earlier quoted and deceptively simple words: “This is not how it was supposed to be.” “I know. It never is” (Hågård, 2020: 406).

The message of the narrator of *Lilo* is clear. The four hundred and six pages of Hågård’s novel take us on a painful journey whose warnings we ignore at our peril. The message is constantly reinforced by a careful choice of words and images all bearing the same message. *Lilo* is indeed “[a laboratory] of human self-exploration” (Zapf, 2017: 92) in the sense suggested earlier. This journey “of identification, sympathy, and empathy” shows us how some of [our] journeys might be derailed, destabilised, or otherwise disrupted”, and how our “expectations, norms, and ethics built on identity, emotion, and knowability might be held up to scrutiny” (Johns-Putra, 2019: 165). They *must* be held up to scrutiny. There is no better starting place for such scrutiny than fiction. Fiction is reality; reality is fiction.

## References

### Book:

Clark, T. (2015). *Ecocriticism on the Edge: The Anthropocene as a Threshold Concept*. London: Bloomsbury.

Hågård, E. (2020). *Lilo*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. In Swedish.

Johns-Putra, A. (2019). *Climate Change and the Contemporary Novel*. Cambridge: Cambridge University Press.

McKibben, B. (2019). *Falter. Has the Human Game Begun to Play Itself Out?* London: Wildfire.

Randers, J. (2012). *2052. A Global Forecast for the Next Forty Years*. White River Junction, Vermont: Chelsea Green Publishing.

Rees, M. (2018). *On the Future: Prospects for Humanity*. Princeton: Princeton University Press.

Rigby, K. (2015). *Dancing with Disaster*. Charlottesville and London: University of Virginia Press.

Trexler, A. (2015). *Anthropocene Fiction: The Novel in a Time of Climate Change*. Charlottesville and London: University of Virginia Press.

Zapf, H. (2017). *Literature as Cultural Ecology. Sustainable Texts*. London: Bloomsbury Academic.

**Journal:**

Keen, S. "A Theory of Narrative Empathy." *Narrative* 14, 3, October 2006, 207-236.

**Chapter in a book:**

Rueckert, W. (1996). 'Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism.' In C. Glotfelty and H. Fromm (Eds.). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* (105-111). Athens: University of Georgia Press.

**Recommended climate change novels**

Kingsolver, B. (2013). *Flight Behaviour*. London: Faber & Faber.

Lloyd, S. (2008) *The Carbon Diaries*. London: Hodder Children's Books.

McEwan, I. (2011). *Solar*. London: Vintage.

Powers, R. (2018). *The Overstory*. New York and London: W.W. Norton & Company.

Proulx, A. (2017). *Barkskins*. London: Fourth Estate.

Robinson, K. S. (2016). *Aurora*. London: Orbit

Vandermeer, J. (2015). *Annihilation*. London: Fourth Estate.

Wright, A. (2016). *The Swan Book*. London: Constable.

**Recommended non-fiction on climate change:**

Berners-Lee, M. (2019). *There is No Planet B. A Handbook for the Make or Break Years*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eisenstein, C. (2018). *Climate. A New Story*. Berkeley, California: North Atlantic Books.

Klein, N. (2019). *On Fire: The (Burning) Case for a New Green Deal*. New York: Simon & Schuster.

Rees, M. (2003). *Our Final Century. Will Civilisation Survive the Twenty-First Century?* London: Random House.

Wallace-Wells, D. (2019). *The Uninhabitable Earth. Life After Warming*. New York: Tim Duggan Books.

Džejn Matison Ekstam

## KNJIŽEVNOST KAO KULTURNA EKOLOGIJA

**Rezime:** Ovaj rad se zasniva na jednoj fundamentalnoj, ali veoma važnoj činjenici, na koju nas je Bill McKibben podsetio skorije u svom romanu *Posrnuće (Falter)*. Da li je ljudska igra počela da izigrava sama sebe? (Has the Human Game Begun to Play Itself Out?), a to je da „pisac ne duguje čitaocu nadu – jedina obaveza je iskrenost“ (3). Živimo na divnoj planeti i možemo da odlučimo da li ćemo je uništiti ili ne. Polazeći od dve fundamentalne ideje – da je književnost oblik kulturnog znanja; i da maštoviti tekstovi imaju poseban potencijal za predstavljanje, istraživanje i izkazivanje osnovnih dimenzija ljudskog života u okviru sveobuhvatnog odnosa kultura–priroda, u ovom radu se tvrdi da književnost predstavlja estetsku transformaciju iskustva. U književnosti um, telo, kultura i priroda deluju međusobno. Kako Hubert Zapf kaže, književna dela su „laboratorije ljudskog samoistraživanja“ (92), ona su „maštoviti biotopi“ (92) koji nam daju simbolički prostor za istraživanje životnih dimenzija i energija. Tako posmatrani, književni tekstovi su oblik održive tekstualnosti budući da predstavljaju izvor uvek obnovljive kreativne energije (Rueckert). Fokus ovog rada će biti na klimatskom romanu *Lilo* (trenutno dostupnom samo na švedskom), koji je Erik Hågård objavio u januaru 2020.godine. Nakon kratkog uvoda na temu kulturne ekologije, uslediće diskusija o romanu *Lilo* u vezi sa principima kulturne ekologije, kako bi se dokazala održivost takvih romana i njihov značaj u tome što nam pomažu da razumemo ljudsko stanje u doba ekološke katastrofe. U romanu *Lilo*, ljudski rod je izgubio kontrolu nad živim svetom. Niko ne može da izbegne uništenje. Hågård u svom romanu prikazuje bolnu sliku budućnosti naše planete, dok u isto vreme dovodi u pitanje naše poimanje sadašnjosti i našu sposobnost da se suočimo sa budućnošću ukoliko ne usporimo brzinu klimatskih promena i iz korena promenimo naš način života u Antropocenu.

**Ključne reči:** kulturna ekologija, priroda, održiva tekstualnost, klimatske promene, Antropocen, nada, *Lilo*





**Svenka Savić**

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

[svenka@sbb.rs](mailto:svenka@sbb.rs)

**Marjana Stevanović**

[mstevanovic150@gmail.com](mailto:mstevanovic150@gmail.com)

## STANDARDIZACIJA RODNO OSETLJIVOG SRPSKOG JEZIKA: PRILOG FEMINISTIČKOJ LINGVISTICI<sup>1</sup>

**Sažetak:** Standardizacija jezika podrazumeva otvoren proces u kojem se stalno događaju promene. Jedna od promena modernog društva jeste i standardizacija rodno osetljivog jezika (ROJ). Tokom poslednje tri decenije sakupio se dovoljan inventar različitih empirijskih podataka iz savremenog standardnog jezika koji pokazuju odsustvo ovog tipa normiranja u srpskom jeziku u Srbiji u službenoj upotrebi; u medijima, obrazovanju, administraciji. U radu pokazujemo sumarne podatke iz tri navedene oblasti i poredimo ih sa podacima iz istorijske perspektive, kako bismo zaključile da je standardizacija uvek ne samo političko pitanje, nego i pitanje građanskog aktivizma onih koji i koje se za njega zalažu. Otuda ovde govorimo i o primerima jezičke prakse koje su istraživačice plasirale u medijima (pisanim i elektronskim) i time doprinele da se o pitanju ROJ javno diskutuje. Danas svedočimo da nije dovoljno izboriti se za određena prava, pa i u jeziku, nego ih je nužno primenjivati, čuvati i konstantno braniti, kao što činimo u ovom radu.

**Ključne reči:** standardizacija, rodno osetljiv jezik (ROJ), feministička lingvistika

---

<sup>1</sup> Zahvaljujemo Margareti Bašaragin i Svetlani Tomić na sugestijama na prethodnu verziju ovoga rada

## Feministička lingvistika i rodno osetljiv jezik

Lingvistika je u najširem smislu reči nauka o jeziku, a feministička lingvistika (FL) je naučna interdisciplina koja donosi podatke o različitim oblicima upotrebe jezika s obzirom na rod i pol, kao i na društvene i kulturne okolnosti u kojima se jezik koristi. Iz te pozicije doprinosi kritici lingvistike. Službena upotreba jezika je definisana i uređena Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisma u Srbiji: srpski jezik, ekavske varijante, ćirilčno pismo, ali nema pomena o rodno osetljivom aspektu istog tog jezika u upotrebi. Tako je jedna od važnih tema u FL odnos između jezičke strukture i ravnopravnosti žena (i muškaraca) u društvu. Na ovom širokom polju istraživačice analiziraju rodno osetljiv jezik (ROJ) kao deo opšte ideologije o jednakosti i ravnopravnosti u društvu<sup>2</sup> kako bi skrenule pažnju čitavom društvu i pojedinim grupama koje imaju društvenu moć da postoji mogućnost diskriminacije pomoću jezika. Da bi se ova situacija promenila nabolje u službenoj upotrebi, istraživačice već tri decenije ukazuju da je kod nas potrebno, s jedne strane, obezbediti znanje kojim se objašnjavaju oblici takvih strategija i tehnika, a sa druge strane osmisliti jezičko planiranje (usmeravanje jezika u pravcu poželjnog jezičkog ponašanja) ROJ-a u široj javnosti kao deo standardizacije jezika u toku. Norma i standard su u jeziku „uvek politički motivisani, jer je službena upotreba jezika u državi u skladu sa državnim ciljevima. Ako govorimo o normi upotrebe ROJ-a, onda smo u domenu političkog osveščivanja govornica i govornika datog jezika“ (Savić 2019: 129, *Jezik kao naša prateća senka*).

Upotreba rodno osetljivog jezika (ROJ) ne podrazumeva samo doslednu primenu ženskog gramatičkog roda kada se imenuju ženske osobe, njihova zanimanja ili titule; obuhvata sve načine na koje se jezički materijal i diskursne strategije koriste radi otklanjanja raznih vidova diskriminacije putem jezika, ali i one koje doprinose većoj vidljivosti žena i njihovog doprinosa društvu, nauci, kulturi, umetnosti i sl. (Bašaragin, 2020: 64).

Diskusija o ROJ traje već dugo: najpre u okviru zajedničkog nam jezika – srpskohrvatskog – a potom u jezicima koji su se iz njega osamostalili u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Intenzivirana je u Srbiji od 1991. godine donošenjem Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma. Ali još u osamdesetim godinama su istraživačice zainteresovane za jezičku stvarnost u lingvistici otpočele istraživanja i u domenu pola i (kasnije) roda u jeziku u Beogradu, Zagrebu, Novom Sadu (Savić, 1995a, 1995b daje pregled literature za taj period). To je istovremeno

---

<sup>2</sup> Termini su donekle različiti u radovima domaćih autorki i autora, pored rodno osetljiv jezik (ROJ) (Svenka Savić) i rodno senzitivian odnosno inkluzivan (Zorica Mršević), rodno diferenciran (Miloradović, 2011).

i tendencija u društvenim i humanističkim disciplinama u svetu, da se lingvistika okreće srodnim disciplinama, kao što su psihologija, pedagogija, istoriografija, politikologija, sociologija, etnologija, filozofija, žurnalistika, a pre svega rodne i ženske studije, kako bi objasnile značenja u zavisnosti od društvene upotrebe.

### Teorijski okviri

Dva su teorijska pristupa u nauci o jeziku u Srbiji u 20. veku (hronološkim redosledom pojavljivanja): u prvoj polovini 20. veka teorija strukturalizma Sosira, krajem 20. veka teorija jezičke delatnosti filozofa Grajsa.

Strukturalisti se fokusiraju samo na jezičku strukturu i oni koji primenjuju ovaj pristup jeziku, u ovom slučaju normativisti u srbistici, smatraju da jezik sam po sebi ostvaruje promene, što znači da ne treba uticati na promenu u ime nekih načela, principa, kao što je izbegavanje diskriminacije pomoću jezika. Kada je reč o titulama i zanimanjima žena, strukturalisti naučavaju da postoji neutralan – muški oblik imenica za zanimanja i titule iz kojeg su izvedeni oblici ženskog roda. Iz ovog teorijskog stava strukturalista sledi predlog za primenu u službenoj upotrebi, a to je da je forma muškog roda neutralna i da je treba koristiti u službenoj upotrebi. Ovaj stav srbistici zastupaju kao jedinu ispravnu teorijsku istinu (na primer, *Premijer Ana Brnabić je zakazala sednicu Vlade*).

U skladu sa ovim teorijskim shvatanjem su i pojedinačni argumenti onih koji brane ovo teorijsko uverenje u Srbiji u različitim dekadama 20. i 21. veka. Na primer, začetnici strukturalističkog pristupa u standardizaciji srpskohrvatskog jezika su u srbistici Pavle Ivić i Milka Ivić pedesetih godina (profesori na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu), a istu teorijsku 'istinu' slede i generacije onih koje su obrazovali (među kojima su Dragoljub Petrović, Remetić, Stijović i dr.). Milka Ivić se u tekstu iz osamdesetih godina bavi i imenicama za označavanje profesija i titula žena i prognozira tada da će se povećati upotreba formi u ženskom rodu kada bude više žena u takvim profesijama ili na takvim odgovornim mestima, tačnije da će kvantitet uticati i na kvalitet standardizacije u jeziku, jer će jezik sam od sebe to regulisati, a ne društvene preporuke ili dogovori. To je shvatanje da je jezik autonoman u odnosu na društvo (što se očigledno iz današnje perspektive nije dogodilo, što znači da postoje i drugi društveni i, pre svega, politički faktori koji utiču na standardizaciju rodno osetljivog jezika). Argumentacija se dodiruje sa nečim što bismo mogli odrediti kao podilaženje nacionalnom interesu u jezičkoj politici (na primer, da nije u duhu srpskog jezika, ili da nije u prirodi, ili da je to kroatizacija srpskog jezika i sl.).

Teorija jezičke delatnosti razmatra upotrebu jezika sa stanovišta institucionalne i političke moći nad jezikom. U istom teorijskom obrascu je uverenje da postoji inventar mogućnosti za jednu istu upotrebu jezika i da treba da obratimo pažnju na nameru govornika, kontekst u kojem se odvija jezička komunikacija i pre svega na status i ulogu govornika u tome.

Savet za službenu i javnu upotrebu iz ovog teorijskog okvira jeste da govornik odabere onaj inventar koji dozvoljava vidljivost žene u društvu, ali i drugih grupa građana. Pritom je naglasak na činjenici da inventar ROJ-a nije zatvorena (finitna) lista reči i izraza koje treba naučiti, nego je u pitanju otvorena lista koja se 'puni' novim nazivima za profesije i nove titule, ali istovremeno i proširivanjem spoznaje o samoj diskriminaciji u društvu pomoću jezičke upotrebe. Pre je u pitanju individualna svest govornica i govornika o stepenu implicitne i eksplicitne diskriminacije.

Danas su predstavnici ovih dvaju pristupa još uvek daleko od razgovora i dogovora. No, postoji saglasnost među nekim predstavnicima da je važno poštovati osnovno pravilo za sklapanje rečenice srpskog jezika: subjekat i predikat se slažu u rodu i broju, pa je otuda rečenica: *\*Poslanik je rekla*. negramatična, a *Poslanica je rekla*. ispravna, ili: *Bivši direktor za Humanitarno pravo u Srbiji Nataša Kandić na Tviteru je reagovala* ..(Novosti 11.5.2021) negramatična je, tačnije narušava se pravilo o kongruenciji subjekta i predikata. Mada ovo pravilo podjednako prihvataju predstavnici i predstavnice oba teorijska pravca, ipak su strukturalisti spremni da se o njega ogreše, tačnije dopuštaju mogućnost da se ono ne primeni. To je sada vrsta igre koja je politički uobličena s teorijskom podlogom.

Predstavnice ovog drugog teorijskog pravca su smatrale da je važno istraživati aktuelnu upotrebu ROJ-a i pokazati gde su propusti u obrazovanju za službenu upotrebu jezika.

### **Empirijski podaci iz savremene jezičke situacije u Srbiji**

Službena upotreba jezika je obavezna u medijima, obrazovanju, administraciji. Zato Savić, zajedno sa saradnicama i saradnicima (Margareta Bašaragin, Marjana Stevanović, Veronika Mitro, Miloš Pankov, Uglješa Belić i dr.) tokom poslednje tri decenije objavljuje istraživačke podatke različite pisane i govorne prakse o rodno osetljivoj (ne)upotrebi srpskog jezika u službenoj i javnoj sferi, kako bi empirijski podaci dokazali stepen (ne)vidljive prisutnosti žene u društvu ili u nekim društvenim situacijama (parlamentu, univerzitetu, sudu, vojsci, policiji). U tu svrhu koristi različite tehnike prikupljanja podataka (ankete, razgovore) ili analize (diskursa ili tekstova).

Prikupljanjem podataka o upotrebi reči i izraza među kojima su i nazivi zanimanja koja obavljaju žene bavio se i Institut za srpski jezik SANU.<sup>3</sup>

### *Mediji*

Postoji saglasnost danas da su mediji važni za afirmaciju službene upotrebe jezika i da oni doprinose dobroj/lošoj upotrebi kako kod mladih tako i ostalih. Savić je istraživala upotrebu u raznim pisanim medijima i osnovne podatke pretočila u Kodeks neseksističke upotrebe jezika u medijima (1998), kao alatku za neposrednu praksu onima koji su u medijima zaposleni, a pre svega onima koji u medijima tek počinju karijeru.

Nakon mnogih analiza dnevnih novina i elektronskih medija, osnovni je zaključak bio da su neki mediji postali osetljivi za važnost rodno osetljivog izveštavanja pa i jezika (Danas, TV N1 i Nova, Cenzolovka), dok su neki drugi (Novosti, Alo, Politika, Dnevnik) dosledno sprovodili onu teorijsku liniju koju su strukturalisti (srbisti normativisti) branili, a to je stanovište da je muška forma imenica za titule i zanimanja žena neutralna, opšta i osnovna (Klajn, Piper, Tešić, Kovačević).

Ali u medijima, pored novinarki i novinara, urednika i urednica, postoje i lektorke i lektori koji svojim stavovima utiču na upotrebu jezika preko svoje intervencije u tekstovima pre objavljivanja u datim medijima. Njima se veruje i njihovo mišljenje se poštuje jer su oni u medijima predstavnici nauke o jeziku. Oni lektori koji su svoje obrazovanje stekli u okviru teorije strukturalizma nastavljaju u svojoj profesiji lektorisanja da primenjuju upravu nju. I obratno (Stevanović 2018).

Nadalje, u medijima su angažovani i prevodioci sa stranih jezika, koji su u istoj situaciji kao i lektori – nose autoritet koji je u znanju iz svoje struke. Oni u svoj profesionalni rad prevođenja unose i svoje lične stavove o jeziku, koji su uglavnom stečeni u doba kada je strukturalizam dominirao u našoj nauci.

Dakle, kada govorimo o ROJ-u u medijima uzimamo mnoge druge faktore koji utiču na odluku za određenu jezičku formu, sem same strukture jezika. Šta nam je onda činiti u praksi? Savić i Stevanović su u 2019. godini objavile *Vodič za rodno osetljivu upotrebu jezika*, ovoga puta kao praktičnu alatku namenjenu ne samo osobama u medijima, nego i zaposlenima u lokalnoj upravi (u opštinama i gradova Srbije), kako bi administracija mogla razumeti u čemu se ogleda insistiranje za ROJ u okviru ovog drugog teorijskog opredeljenja.

---

<sup>3</sup> Vidi *Rečnik pojmova iz perioda epidemije kovida* prof. dr Marine Nikolić i dr Svetlane Slijepčević Bjelivuk, koji uključuje i socijalne feminine.

### *Administracija*

Nakon istraživanja (ne)upotrebe ROJ-a u medijima, podaci iz širokog spektra administracije samo potvrđuju istu praksu (na primer, različiti oblici formulara, počev od onog za popis stanovništva, svedočanstva, diplome, zatim lična dokumenta i ostalo) pa je neophodno napraviti vodič i za ovu vrstu poslova. Priručnik za rodno osetljiv jezik namenjen osobama u parlamentu, zatim Vodič za rodno osetljiv jezik (Savić i Stevanović, 2020) za osobe zaposlene u lokalnoj samouprvi, samo je prvi korak u nastojanju da se pruži osnova za samostalno pisanje. Nadalje kada je reč o pisanju odrednica u enciklopedijama kakav je na primer enciklopedijski tekst (Belić, 2018), koji smatramo da je između administrativnog i naučnog, a štampan je u Srpskoj enciklopediji, ali i u drugim sličnim knjigama od važnosti za kulturu u Srbiji, široko je polje diskriminatornih, rodno neosetljivih izraza koji se odnose ne samo na titule i zanimanja nego i na bračno stanje.

### *Obrazovanje*

Široko polje obrazovanja na svim stupnjevima (predškolsko, osnovnoškolsko, srednjoškolsko, visoko i više) najbolje je mesto na kojem treba posejati ovu vrstu znanja, sa dovoljno primera i naročito neposredne prakse, kako bi se sposobnost za ROJ automatizirala u jezičkoj upotrebi.

**Visokoškolske institucije.** Istraženo je kako same žene u visokoškolskim institucijama koriste rodno osetljiv jezik – profesorke i studentkinje. Pokazuju se primeri dosledne upotrebe, ali i odstupanja uz redovnu argumentaciju koja kao narodna pesma ide od usta do usta, da su forme ženskog roda za zanimanja i titule rogoibatne, da nisu u duhu srpskog jezika, da čine nasilje nad jezikom i da je nastojanje za njihovom upotrebom strana ideologizacija jezičke politike kod nas. U jednom novijem radu (Tomić 2021) osvetljen je uticaj normativista koji su ovakvu neadekvatnu interpretaciju ROJ-a (“rogoibatni izrazi, silovanje jezika, dželatkinje jezika”) prenosili u medije.

Brojna su istraživanja visokoškolskog personala: ispituje se govorno ponašanje zaposlenih (pomoću anketa ili na druge načine), zatim tekstovi u udžbeničkoj literaturi za pojedine predmete. Na primer, u jednom istraživanju su u fokusu *profesorke* univerziteta i njihovo jezičko ponašanje. Istraživanje donosi podatke o povezanosti roda i upotrebe jezika, a osnovni zaključak je da profesorke dele skup verovanja zasnovanih na patrijarhalnoj strukturi društva, te da su pod uticajem formalnog jezičkog obrazovanja, uz odsustvo obrazovanja za ROJ pa ga i ne koriste (Jelena Filipović 2009). Da je pitanje ROJ-a u službenoj i javnoj upotrebi važan segment

standardizacije srpskog jezika, svedoče i ozbiljna istraživanja dokumentovana u doktorskim disertacijama studentkinja (Dragoslava Mićović, 2015; Valentina Bošković Marković, 2015). Ovoga puta fokus je na uticaju rodnih ideologija na diskurzivne prakse *studentske* populacije, one koja tek počinje aktivno da se uključuje u službenu upotrebu svojim pisanim (i govorenim) tekstovima. Autorke zaključuju da je među studentima i studentkinjama prisutan patrijarhalni kulturni model; da slabo ili nerado koriste ROJ jer ih je neko naučio (ili ubedio) da „nije u duhu srpskog jezika“ (načelno se muškarci manje protive od žena). U radu Bašaragin i sar. (2016) analizira se upotreba titula i profesija na sajtovima fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, dakle u tekstu kojim se fakulteti predstavljaju javnosti. Osnovni je nalaz – uglavnom odsustvo ROJ-a. I ovde (samo ne znamo kako je do toga došlo) vlada uverenje da je muška forma titula i zanimanja opšta, neutralna i jedino prihvatljiva za javno oglašavanje. Tomić (2021) je skrenula pažnju na gotovo vekovnu debatu o socijalnim femininativima.

***Srednjoškolske i osnovnoškolske institucije.*** Do sada je najviše novih istraživačkih podataka objavljeno upravo za ovaj obrazovni nivo, iz uverenja da je osnovno obrazovanje period učenja o sopstvenom jeziku u kojem se stiču i jezičke navike (na primer, sankcionisanje psovki, zabrana govora mržnje, upotreba bonton uljudnih fraza, kao što su pozdravljanje i dr.). Postoji nekoliko studija (doktorskih disertacija) o ROJ u različitim udžbenicima (Bašaragin, 2019), zatim u lektiri (Stefanović 2017), planu i programu nastave maternjeg jezika (Milinković, 2008), kao i različitim radnim materijalima u osnovnoj školi. Analize pokazuju izvestan pomak u udžbenicima maternjeg jezika, kao i udžbenicima za građansko vaspitanje, ali gotovo nikakav u udžbeniku veronauke za prva četiri razreda osnovne škole (Savić, 2018). Tačnije, ovo nastojanje da učenici ovladaju strategijama korišćenja rodno osetljivog jezika nije podjednako negovano u svim predmetima obrazovanja.<sup>4</sup>

---

<sup>4</sup> Na intervencija LGBT zajednica Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i Zavod za udžbenike povukli su šest srednjoškolskih udžbenika iz prodaje zbog diskriminatornog sadržaja. U pitanju su sedeći udžbenici: Zdravstvena nega 3, za treći razred medicinske škole; Interne bolesti sa negom 2, za četvrti razred medicinske škole; Neuropsihijatrija za treći razred medicinske škole, Dečija neuropsihijatrija sa negom za četvrti razred medicinske škole; Psihologija za drugi razred gimnazija; Psihologija za treći i četvrti razred trgovinskih, ugostiteljsko-turističkih i škola za lične usluge. Iz Zavoda za udžbenike su rekli da „od 6 navedenih udžbenika, 2 nemamo više u prodaji. To su knjige Jovana Bukelića – Neuropsihijatrija za treći razred medicinske škole i Dečija neuropsihijatrija sa negom za četvrti razred medicinske škole. Preostala 4 udžbenika se nalaze u prodajnom katalogu ali su ovi naslovi privremeno povučeni sa tržišta da bi se izvršile ispravke njihovog sadržaja, a nakon toga, naslovi čiji sadržaji budu ispravljeni biće ponovo u prodaji“.

Sem analize pisanog materijala u nastavi, Bašaragin (2019) analizira i govorenje tj. razgovor u razredu. Pokazala je prisustvo implicitne rodne diskriminacije u skrivenom kurikulumu tokom javne komunikacije između nastavnica i učenika i učenica u razredu u dvojezičnoj osnovnoj školi (diskursne strategije su rodno i kulturno uslovljene, a razgovorni status podupire stereotipne društvene uloge).

Ono što je izrazitije u poslednjih nekoliko godina to su građanske inicijative za promenu postojećeg stanja u društvu (na primer u domenu ekologije ili socijalnih prava), a jedna od aktivnosti se odnosi i na borbu protiv diskriminacije pomoću jezika koju vode ženske nevladine organizacije na različite načine, preko društvenih mreža, ali najviše preko različitih pisanih i elektronskih medija (videti Pankov, 2019).

### ***ROJ u službenoj upotrebi jezika u pojedinim državnim institucijama***

***Vojska.*** ROJ u službenoj upotrebi u administraciji državnih institucija danas je presudan za opšti boljitak ove upotrebe. Upotreba titula u različitim profesijama je nejednako primenjivana do danas. Savić (2011) donosi podatke za različite činove u vojsci u vreme kada je doneta preporuka o upotrebi rodno osetljivih titula u vojsci. Zaključuje da je neujednačen stav ispitivanih prema ovim imenicama, ali da je dobra osnova bila odluka tadašnjeg ministarstva koje je prihvatilo predlog za doslednu upotrebu ROJ-a u govorenju i pisanju (na primer, u službenoj dokumentaciji ili u vojnim časopisima). Situacija se, međutim, drastično promenila 2012. godine promenom vlasti i osobe na dužnosti ministra za tu oblast. Tada je ova praksa promenjena (ukinuta) i vraćena na prethodno stanje – da se koristi muška forma titule za žene na raznim pozicijama u hijerarhiji. Dakle, ako žena ima čin majora, oslovljavaće je *gospođa major*, ali ne *majorka* (bez gospođa). Ovaj primer (ne)upotrebe svedoči da država nema doslednu politiku planiranja razvoja službene upotrebe jezika. Formirano je, doduše, savetodavno telo u kojem je većina onih koji se ne bave i rodno osetljivim jezikom u okviru svog profesionalnog interesovanja.

***Crkve*** u Srbiji, u kojima se koristi srpski jezik (u administraciji, izdavaštvu, medijima) uglavnom izostavljaju upotrebu ROJ, u onima u kojima se koristi hrvatski jezik, ili jezici nacionalnih zajednica, situacija je drugačija.

***Medicinske ustanove.*** U medicinskim ustanovama, u kojima danas većinu čine žene, nešto je drugačija situacija, pre svega u razgovornim situacijama doktor–pacijent (up. Trifković Tucakov 2014). Međutim, za neke predmete na medicinskom fakultetu i nadalje se koriste udžbenici koji nisu rodno senzitivni.



**Pravosudni organi.** Primenjuju Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma uz delimičnu upotrebu ROJ tokom poslednjih decenija, na primer, tužilja, optužena, i dr. (Marija Tir Borlja *Razgovor u sudu – sudija–(op)tuženi*, 2020).

Opšti je zaključak da se rodno osetljiv jezik uglavnom ne primenjuje u službenoj upotrebi u institucijama sistema. Na pitanje zašto je to tako odgovor se može naći u polemikama koje preko medija vode predstavnice i predstavnici dva teorijska pristupa koja smo naveli, s tom razlikom što oni koji zastupaju strukturalistički pristup afirmišu svoju argumentaciju kao jedinu istinu, dok drugi pristup nudi inventar izbora i negira postojanje jedne istinite i ispravne forme u upotrebi. Drugi pristup, takođe, insistira na kreativnosti u formiranju rečenica i izraza shodno nameri da se rodna perspektiva vidi. Izgleda da je osnovni zaključak za situaciju u institucijama sistema da ne postoji dovoljna povezanost između naznačenog stava da je ravnopravnost žena i muškaraca u društvu obaveza, sa jezičkom praksom u kojoj se ona otelotvoruje i dokazuje.

### **Stavovi o ROJ onih koji brinu o službenoj upotrebi jezika u institucijama: lektorski i prevodilački poslovi**

Lektorske poslove u izdavačkim kućama, u dnevnim i nedeljnim novinama ili na TV i drugim institucijama obavljaju osobe koje su završile studije srpskog jezika na katedrama na kojima se prelamaju navedene teorije. Shodno tome oblikuju se i stavovi onih koji takvo znanje primenjuju u praksi lektorisanja (Stevanović 2017). Isti imaju i povremene seminare i usavršavanja iz problematike jezika i dodatno slušaju argumentaciju onih koji su ih učili. Otuda imamo situaciju ponavljanja i zakrepljivanja strukturalističke argumentacije u nekim institucijama (kao što su SANU, Matica srpska, razne pozorišne kuće), uz odsustvo prihvatanja argumentacije drugačijeg teorijskog pristupa koji se načelno kvalifikuje kao „silovanje srpskog jezika“. S druge strane, postoji sada već obimna feministička literatura u kojoj su lektorske poslove obavljale lektorke rodno senzibilne pa se nagomilava upravo takva literatura i u nekim izdavačkim kućama<sup>5</sup>. Lektori ovih dveju teorijskih orijentacija ne sarađuju, na isti način na koji ne sarađuju ni sami jezički stručnjaci.

---

<sup>5</sup> Na primer, izdavačka kuća Vulkan je izdala seriju malih knjiga za decu sa temom Kad porastem biću, u kojima se nudi veterinarica i policajka kao jedno od zanimanja i za žene.

### Podaci o ROJ u istorijskoj perspektivi srpskog jezika

Svetlana Tomić (2021) tokom poslednjih nekoliko godina istraživala je prisustvo titula i zanimanja u tekstovima iz istorijskog perioda (koristi termin socijalni femininativi). Koristeći studiju srbiste Bože Ćorića, ali i pisane radove srpskih srednjovekovnih žena iz dinastičkih krugova navela je primere reči koje su postojale u 11. (*kaluđerica*) i 12. veku (*opatica, gospođa/gospoža*), te da su srpske vladarke koristile socijalne femininative koje Ćorić ne pominje; na primer, Jelena, žena despota Uglješe Mrnjavčevića, u 14. veku sebe imenuje *despotica*. Mara Branković je sebe potpisivala i kao *samodržicu* i *gospodaricu*... Tomić se takođe poziva na historiografske studije koje navode da su od pojave hrišćanstva žene imale različit status u crkvenoj hijerarhiji i zasebna imena u ženskom rodu (*đakonica, kaluđerica*...).

U tekstovima između dva svetska rata (na primer u časopisu *Ženski pokret*) obilje je raznovrsnih profesija i titula u ženskom rodu, shodno pojavi žena u takvim društvenim ulogama (Margareta Bašaragin, 2021, daje podatke u Tabeli 1). Podatak je povezan i sa političkom idejom – shodno načelnom zalaganju u Kraljevini Jugoslaviji da se na različite načine homogenizuje duh jugoslovenstva onih koji su ušli u sastav države Srba, Hrvata i Slovenaca, naročito pomoću jezika. Osnovni rezultati analize upotrebe ROJ-a Bašaragin (2021) pokazuju da feministkinje autorke tekstova najčešće dosledno koriste ROJ kada govore o drugim feministkinjama ili ženama uopšte (predsednica), imenuju za to vreme nova zanimanja za žene (telefonistkinja), a izostaje kada govore o sebi (vlasnik) ili se obraćaju čitalaštvu (čitaocima). Ovakvi podaci su važna potvrda o postojanju drugačijeg jezičkog usmerenja u zavisnosti od osnovne ideje čemu jezik služi. Dve su tendencije u društvu i u politici uslovile da se isto odrazi i u jezičkoj upotrebi: veća prisutnost žena u javnom prostoru u novim i starim profesijama, i želja vlade da se u vreme stvaranja zajedničke države pokaže zajedništvo postojećih jezičkih praksi. Danas normativisti jezike nastale iz nekadašnjeg jugoslovenskog prostora usmeravaju u suprotnom smeru.

### Zaključna razmatranja i preporuke za buduću praksu rodno osetljivog jezika u Srbiji

Više puta je konstatovano da jezička kultura u Srbiji može biti veća i organizovanija, uključujući i sve oblike izbegavanja diskriminacije, govora mržnje, psovki, kletvi u jezičkoj upotrebi u službenoj upotrebi, što inače jeste deo patrijarhalnog govornog ponašanja (ne samo kod nas). U svetlu takvih nastojanja smo tokom poslednje tri decenije radile na istraživanjima, zatim planiranju jezičkog razvoja i zagovaranju poželjnog jezičkog ponašanja.

1. Osnovni je podatak da se patrijarhalni koncept društva prihvata kao neupitna normalnost, a on je osvedočen u jednom od teorijskih pristupa – strukturalizmu – koji preporučuje jedna grupa stručnjaka za srpski jezik koja ima i društvenu moć.
2. Empirijski podaci pokazuju raskorak između teorijskih shvatanja o ROJ kao sredstvu za postizanje ravnopravnosti u društvu i onoga što se evidentira u tekućoj praksi u obliku primene u službenoj (i javnoj) upotrebi danas.
3. Suočeni smo danas sa obiljem novih podataka iz istorijske perspektive srpskog jezika kada je upotreba formi ženskog roda za zanimanja i titule žena bila prisutna u službenoj upotrebi. Otuda je važno ponavljati da nije istina da jezik sam po sebi izbegava forme ženskog roda, nego naglašavati da je to jedno od zahteva standardizacije i normiranja bio tada i da treba da bude i danas kontinuiteta jezičke upotrebe radi.
4. Kada zaključujemo o profesijama i titulama žena korišćenim u ženskom rodu u službenoj upotrebi u srpskom jeziku danas u Srbiji, činjenica je da nema konsenzusa oko najvećeg broja takvih imenica iz inventara objavljenog u nekoliko publikacija namenjenih praksi do sada, te nije moguće razdvojiti ih na prihvatljive i neprihvatljive i jedne preporučiti za standardnu upotrebu, a druge odbaciti. Ali je moguće organizovati telefonsku liniju u nekoj od postojećih institucija ili organizacija, na kojoj bi se dobijali jezički saveti nakon kojih bi korisnice i korisnici jezika mogli odlučiti o sopstvenoj upotrebi.
5. Vredno pažnje i pohvale je da su feministkinje zagovarale ideologiju rodno osetljivog jezika pre svega u različitim medijima (pisanim i elektronskim), u novije vreme na društvenim mrežama i to u kontinuitetu (Zorica Mršević, Svenka Savić, Jelena Filipović, Margareta Bašaragin, Svetlana Tomić, da pomenemo samo nekoliko imena). One su obrazovale mnogobrojne studentkinje i studente, zatim kadrove na brojnim seminarima, kursevima, tribinama, ne samo u alternativnom akademskom kontekstu (kakve su ženske studije), nego i u okviru akademskih jedinica i studentskih obaveza (kakve su seminarski ili diplomski, master, magistarski i doktorski radovi).
6. Literatura o rodno osetljivom jeziku danas kod nas nije mala, zahvaljujući naporima istraživačica koje promišljaju jezičku teoriju i praksu, ali i različite oblike feminističkog aktivizma u funkciji rodne ravnopravnosti.
7. Zapravo je literatura u svetu na ovu temu izuzetno porasla pa su potrebni prevodi takvih studija i monografija na srpski jezik, kako bi

se šira javnost upoznala sa onim što se u svetu događa (na primer, u Engleskoj i Nemačkoj su promenili praksu izrade rečnika prema politici rodno osetljivog jezičkog ponašanja).

Ko brine o ROJ? Institucije koje su za to zadužene. Na primer, Zaštitnik građana,<sup>6</sup> zatim Poverenik za rodnu ravnopravnost<sup>7</sup>, jer je istovremeno standardizacija rodno osetljivog jezika povezana sa raznim oblicima implicitne i eksplicitne diskriminacije prema ženama svih uzrasta<sup>8</sup>.

---

<sup>6</sup> Zbog priloga na Hepiju zaštitnik građana pokrenuo kontrolu REM-a 1  
Zaštitnik građana: Zoran Pašalić Foto: Fonet/Aleksandar Barda

Na osnovu saznanja dobijenih iz sredstava javnog informisanja, u kojima se navodi da je 9. avgusta 2020. godine, oko 8:50 časova, nacionalna televizija „Happy“ emitovala prilog u kome je poredila medicinski zahvat na kravi, odnosno životinji, i ženama – praveći tako direktnu paralelu između žena i krava, Zaštitnik građana je po sopstvenoj inicijativi pokrenuo postupak kontrole zakonitosti i pravilnosti rada Regulatornog tela za elektronske medije, u skladu sa članom 24. stav 1. Zakona o Zaštitniku građana.

<sup>7</sup> Kao i neka druga tela na opštinskom i lokalnom nivou, ali podjednako i stručnjaci za jezik (u okviru Odbora za standardizaciju srpskog jezika pri SANU).

<sup>8</sup> U osnovnoškolsko doba učenici imenuju svoje vršnjakinje kao guske, kokoške, mace, krave ili neke druge životinje u direktnoj komunikaciji i, mnogo češće, u pričanju o njima u njihovom odsustvu.

U vreme kada žene dođu u doba 'starice' obilje naziva povezanih sa rečju baba potvrđuje da stara žena nije dobrodošla u društvu koje vrednuje mladost. Analiza objašnjenja značenja za reč *baba* dokazuju da ona nije poželjna jer ima negativne osobine (na primer sa: babarogra, babajaga kojih se plaše dece, baba-marta kada je reč o nestalnosti (promenljivosti vremena), ili baba devojka, tj. usedelica, za žensku osobu koja nije želela ili nije mogla da se uda). Jednom stvoren model sa negativnim značenjem za 'staricu', postaje produktivan u današnje vreme, pa imamo baba-sera (žena koja radi u javnom WC, ali nije stara, a takođe nema \*deda-sera mada ima i muših osoba na takvom radnom mestu). Svi ovi leksički primeri pokazuju da rod i uzrast predstavljaju polje u kojem treba predložiti upotrebu. Ovoga puta samo kratko: nikada ne koristiti izraz baba ako znate da ima negativno značenje.

A za ostala doba žene podatke nalazimo u rečnicima srpskog (i srpskohrvatskog) jezika u kojima se nalazi obilje diskriminatornih primera za reč *žena* kako iz tradicijske tako i iz autorske literature, zatim iz razgovornih situacija i/ili različitih drugih žanrova (pre svega u medijima, filmu, televiziji, pozorišnim predstavama).

## Literatura

- Bašaragin, Margareta *Rod, kultura i diskurs razgovora u razredu*, 2019 *Rod, kultura i diskurs razgovora u razredu*, 2019
- Bašaragin, Margareta (2019). *Rod, kultura i diskurs razgovora u razredu*. Novi Sad: Fondacija akademika Bogumila Hrabaka za publikovanje doktorskih disertacija.
- Bašaragin, Margareta (2020). „Feministička lingvistka“, u: Antonić, Ivana (ur.) Svenka Savić: *Između baletske i jezičke igre*, Novi Sad: Ženske studije i istraživanja, Futura publikacije, 63-100.
- Bašaragin, Margareta (2021). „Upotreba rodno osetljivog jezika u feminističkom časopisu *Ženski pokret*“ Zbornika sa Međunarodnog naučnog skupa Časopis *Ženski pokret* (1920-1938), Beograd: Institut za književnost i umetnost (u štampi).
- Bašaragin, Margareta et. al. (2016). „Upotreba rodno osetljivog jezika na sajtovima fakulteta Univerziteta u Novom Sadu“, Zbornik radova s Međunarodne studentske konferencije „Jezik: uputstva za upotrebu“. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 20-34.
- Belić, Uglješa (2018), *Rodna dimenzija enciklopedijskog teksta: ideologija i interkulturalnost*, Fondacija Akademika Bogumila Hrabaka za publikovanje doktorskih disertacija, VANU, Novi Sad.
- Filipović, Jelena (2011). „Rod i jezik“. U: Milojević, Ivana; Slobodanka, Markov (ur.) (2011). *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: UNS ACIMSI Centar za rodne studije, MediterranPublishing, 409-424.
- Bošković Marković, Valentina (2015). *Diskurzivna sredstva za izražavanje rodni ideologija na primeru studentske populacije u Srbiji* (doktorska disertacija, mentorka Ana Kuzmanović Janković), Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Mićović, Dragoslava (2015). *Izražavanje rodne (ne)osetljivosti u diskursu policije u srpskom i engleskom jeziku* (doktorska disertacija, menorka Jelena Filipović), Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Milinković, Mileša (2008). *Rodna senzitivnost kao kriterijum kvaliteta osnovnoškolskih udžbenika* (diplomski rad). Odsek za pedagogiju Filozofskog fakulteta.
- Miloradović, Sofija (2011). *Jezik rodne ravnopravnosti: Rodno diferencirani jezik i gramatička kategorija roda u srpskom jeziku*, Odbor za standardizaciju srpskog jezika Instituta za srpski jezik Beograd <http://www.isj-sanu.rs/rubrike/odluke-odbora/103/2015/03/11/jezik-rodne-ravnopravnosti.html>

- Nikolić, Marina (2016). Rodno osetljiv jezik u javnoj upotrebi (2). Politika 15.12.2016. dostupno na: <http://www.politika.rs/scc/clanak/370102/Rodno-osetljiv-jezik-u-javnoj-upotrebi-2>
- Pankov, Miloš (2019), Diskurs ratnog izveštavanja: medijska reprezentacija lokalnih radnih sukoba u Jugoslaviji od 1991. do 1995. godine, Fondacija Akademika Bogumila Hrabaka za publikovanje doktorskih disertacija, VANU, Novi Sad.
- Savić, Svenka (1995a). „Jezik i pol (I): istraživanja u svetu“, *Ženske studije*, br. 1, Beograd, 150-169.
- Savić, Svenka (1995b). „Jezik i pol (II): istraživanja kod nas“, *Ženske studije*, br. 2/3, Beograd, 228-244.
- Savić, Svenka (1998). „Žena sakrivena jezikom medija: Kodeks neseksističke upotrebe jezika“, *Ženske studije*, br. 10, 89–132.
- Savić, S. (2018). „An Analysis of the Religious Education Textbooks in Serbia, Gorana Ognjenović, Jasna Jozetić eds Education in Post-Conflict Transition: The Politicization of Religion i School Textbooks, Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy, Cham, 251-272
- Savić, Svenka (2018). „Predlog za upotrebu rodno osetljivog jezika u vojsci: činovi žena“, *Bezbednost Zapadnog Balkana* (Beograd), 6 (19), 45–56.
- Savić, Svenka (2019), Jezik kao naša prateća senka, u: Cvetinčanin Knežević, Hristina; Lalatović, Jelena (2019). *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika*. Beograd: UN Women, 133-136.
- Savić, Svenka; Stevanović, Marjana (2019). Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
- Stefanović, Jelena (2017). *Svilena koža i pileće srce. Rodni stereotipi u romanima iz lektire za osnovn školu*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.
- Stefanović, Jelena i Glamočak, Saša 2019. *Priručnik za uvođenje rodne perspektive u nastavu srpskog jezika za prvi ciklus obrazovanja* (Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije) [http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/09/Prirucnik\\_za\\_uvodjenje\\_rodne\\_perspektive\\_u\\_nastavu\\_srpskog\\_jezika\\_za\\_prvi\\_ciklus\\_obrazovanja.pdf](http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/09/Prirucnik_za_uvodjenje_rodne_perspektive_u_nastavu_srpskog_jezika_za_prvi_ciklus_obrazovanja.pdf), pristupljeno 31.01.2020.
- Stevanović, Marjana. 2012. Može li srpski jezik postati rodno osetljiv jezik. *Danas*, 10.02.2012. <https://www.danas.rs/nedelja/moze-li-srpski-jezik-postati-rodno-osetljiv-jezik/>, pristupljeno 31.01.2020.

- Stevanović, Marjana 2014. Klajn: Političare ne zanima jezička kultura, *B* 92, 13.10.2014.  
[http://www.b92.net/info/intervju/index.php?yyyy=2014&nav\\_id=911201](http://www.b92.net/info/intervju/index.php?yyyy=2014&nav_id=911201)), pristupljeno 31.01.2020.
- Stevanović, Marjana 2014. Nijedno ministarstvo ne zanima jezička politika, *Danas*, 13.10.2014 <https://www.danas.rs/drustvo/nijedno-ministarstvo-ne-zanima-jezicka-politika/>, pristupljeno 31.01.2020.
- Stevanović, Marjana 2015a. Žene u nauci, *Danas*, 09. februara 2015.  
<https://www.danas.rs/kultura/zene-u-nauci/>, pristupljeno 31.01.2020.
- Stevanović, Marjana 2015b. Kako smo (p)ostali nepismeni, *Danas*, 20.04.2015. <https://www.danas.rs/kultura/kako-smo-postali-nepismeni/>, pristupljeno 31.01.2020.
- Stevanović, Marjana 2017a. *Kontroverze standardizacije rodno osetljivog srpskog jezika* (Novi Sad:Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, ACIMSI) (master rad)
- Stevanović, Marjana 2017b. Zašto SANU briše žene iz jezika, *Danas* 13.10.2017. <https://www.danas.rs/drustvo/rodna-ravnopravnost/zasto-sanu-brise-zene-iz-jezika/>, pristupljeno 31.01.2020.
- Stevanović, Marjana 2018. Srpski jezikoslovci uporno degradiraju stručnost feminističkih znanstvenica, *Voxfeminae*, 25.06.2018.  
<https://voxfeminae.net/pravednost/srpski-jezikoslovci-uporno-degradiraju-strucnost-feministickih-znanstvenica/>, pristupljeno 31.01.2020.
- Stevanović, Marjana 2019. Rodno osetljiv jezik u medijskoj praksi Srbije. *Filolog*, Banja Luka, X 2019/19, str. 64-81.  
<https://filolog.rs.ba/index.php?journal=filolog&page=article&op=view&path%5B%5D=305>, pristupljeno 31.01.2020.
- Stojaković, Gordana 2013. „Žene u novim profesijama 1945-1950: pogled na svakodnevni život žena kroz štampu Antifašističkog fronta žena“, u : *Politička upotreba prošlosti: o istorijskom revizionizmu*, ur. Momir Samardžić et al (Novi Sad: Ako), str. 243-262.
- Tir Borlja, Marija (2020). *Razgovor u sudu: sudija – (op)tuženi*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.
- Tomić, Svetlana (2021) Neki metodološki problemi u savremenom istraživanju socijalnih femininativa u srpskom jeziku. *Poznańskie Studia Slawistyczne* no.20,
- Trifković Tucakov, Olga (2014). *Diskurs analiza razgovora lekara sa pacijentima*, odbranjen magistarski rad. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.

**Prilog 1: Registar imenica iz časopisa *Ženski pokret* (1920, 1929, 1938)  
(Bašaragin 2021)**

<b>MI</b>	-lice	-govornik	-pripovedač
<u>Neutralno:</u>	-ličnost	-građanin	-profesor
-administracija	-ljudsko	-heroj	-propagator
-književni odbor	stvorenje	-hranilac (svojih	-protagonista
-uprava (lista)	-mlađi	porodica)	-radnik
-uredništvo	-niže biće	-ideolog	-računopolagač
-pretsedništvo	-(ženska)	-igrač	-radenik
<u>Muški oblik:</u>	omladina	-inicijator	-regulator
-administrator	-(nastavničko,	-inspektor	-rob
-blagajnik	sanitetsko)	-ispitivač	-romansijer
-član	osoblje	-izaslanik	-savetnik
-pokretači (lista)	-predsedništvo	-izvođač	-saučesnik
-(javni)	-siročad	-jeretik	-sekretari
pravozastupnik	-stvorenja	-junak	-službenik
-saradnik	-sudija	-kandidat	-socijalista
-student	-učiteljstvo	-kmet	-sopstvenik
-urednik	-uprava	-konkurent	-staratelj /
-vlasnik	-upravni odbor	-kosmopolita	staralac (mužu)
<u>Ženski oblik</u>	<u>Muški oblik:</u>	-lekar	-stilista
-feministkinja	-analfabeta	-nacionalista	-stručnjak
-omladinka	-arhitekta	-organizator	-student
-pretsednica	-asistent	-osnivač	-sudija
-studentkinja	-autor	-pastor,	-suparnik
<b>VI</b>	-biolog	pastorčić	-šef (ženske
<u>Muški oblik:</u>	-blagajnik	-pacifista	policije)
-čitatelj, čitalac	-borac	-pesnik	-šofer
-član	-branilac	-pomagač	-učenik
-delegat	-član	-pobednik	-učitelj
-pojedinač	-čuvar	-pobornik	-upravitelj
-poverenici	-delegat	-pojedinač	-vaspitač
-(naši)	-direktor	-pomoćnik (šefa	-vođa
pretplatnici	-doktor prava	ženske policije)	-vojniki
<u>Neutralno:</u>	-drug	-poručnik	-zanatlija
-čitalačka	-državljanin	(poljske	-znalac
publika	-državni	armade)	-zaštitinik
<u>Ženski oblik:</u>	činovnik	-posetilac	(svojih
-čitateljka	-državni	-poslanik	porodica)
-članica	službenik	(naroda, božiji	<u>Prelazni oblik:</u>
<b>O ŽENI</b>	-đak	Jovanka	-(prva)
<b>/ŽENAMA</b>	-enciklopedista	Orleanka)	muslimanka-
<u>Neutralno:</u>	-feminista	-pratilac	diplomirani
-belo roblje	-genije	(muškaraca)	pravnik
-čovek (ljudi)	-glaslač	-predavač	-predstavnik-
-delegacija	-glasnik	-predstavnik	žena
-komisija	-gospodar	(žena)	-žena advokat
-komitet	-gost	-prijatelj	-žena birač



-žena član	-ženski ministar	-gospođa	-naslednica
Akademije	-ženski delegat	-gospođica	-nastavnica
Nauke	-ženski kandidat	(plemička)	-naučnica
-žena direktor	-ženski lekar	-gospodarica	-neigračica
-žena državni	-ženski	-govornica	-Nemica
činovnik	policajac	-građanka	-nesrećnica
-žena državni	-ženski političar	-Grkinja	-neudata
službenik	-ženski poslanik	-guvernanta	-nevesta
-žena filozof	-ženski predak	- (gradska)	-novinarica
-žena glasač	-ženski	dama	-odgojiteljica
-žena govornik	predavač	-Hvratice	-osnivačica
-žena izbornik	-ženski profesor	-hrišćanka	-osuđenica
-žena lekar	-ženski slušalac	-idealistkinja	-paćenica
(lekar žena)	-ženski trgovac	-intelektualka	-parlamentarka
-žena odbornik	-ženski svet	-igračica	-patriotkinja
-žena-pesnik	-žensko	-Indijanka	-pitomica
-žena poslanik	činovništvo	-inostranka	-p(j)esnikinja
-žena pravnik	<u>Ženski oblik:</u>	-izaslanka	-pobornica
-žena	-akademičarka	-jadnica	-početnica
predsednik	-agentkinja	-Japankinja	-pokojnica
opštine	-Amerikanke	-Jugoslovenka	-Poljakinja
-žena	-antifeministica	-junakinja	-pomoćnica
preduzimač	-Arnautkinja	(romana)	-posednica
-žena profesor	-Austrijanka	-kćer (kćeri	-potpisnica
-žena	-autorica,	velikih i	-potpredsednica
proizvođač	autorka	kulturnih	-poštarka
-žena	-baba	naroda), kći,	-poznanica
samoubojca	-babica	ćerka	-prababa
-žena senator	-Belgijanka	-kandidatkinja	-predavačica
-žena socijalni	-biračica	-katoličanka	-(naša)
radnik	-boginja	-književnica	prethodnica
-žena sveštenik	-bolničarka	-kolegica,	-predstavница
-žena trgovac	-budistkinja	koleginica	-predsednica
-žena školski	-Crnogorka	-komunistkinja	-prijateljica
nadzornik	-činovnica	-konservativka	-prinčeva
-žena vaspitač	(državna)	-kraljica	-pripadnica
-ženska čeljad	-članica	-lažljivica	-pripravnica
-ženska deca	-daktilografkinja	-lečnica	(advokatska)
-ženska	-Dalmatinka	-literatkinja	-profesorica
delegacija	-delegatkinja	-Mačvanka	-proleterka
-ženska mladež	-devojkica	-majka, mater,	-prostitutka
-ženska	-devojkica	mati	-radenica
omladina	-domaćica	-malograđanka	(socijalna,
-ženska policija	-drugarica	-medicinarka	kulturna),
-ženska radna	-državljanica	-milionerka	radnica
snaga	-Engleskinja	-mlada	(intelektualna,
-ženski svet	-feministkinja	-mlađa	javna prosvetna,
-ženski lekar	-Francuskinja	-muslimanka	socijalna,
-ženski čitalac	-garderobijerka	-nameštenica	fabrička)
-ženski član	-glasničica	(državna)	-reformatorka

-republikanka	-srodnice	-upraviteljica,	muslimanske,
-Rimljanka	-Srpkinja	upravnica	naše, nemačke,
-robinja	-stradelnica	-usedelica	norveške,
-rusalka	-strankinja	-vajarka	poljske, ruske,
-Ruskinja	-studentkinja	-varošanka	skopljanske,
-samica	-supruga	-vaspitačica	srbijske,
-(javna)	-susetka	(dece)	srpske, švedske,
sradanica	-svetica	-vežbačica	turske
-savetnica	-sveštenica	-veštica	(emancipovane,
-savetodavka	-sviračica	-viloslovka	međunarodne)
-saveznica	-Španjolka	-zabavilja	-ženske
-seljanka	-šovinistkinja	-začetnica	
-sestra	-Švajcarskinja	-zamenica	
-sifražetkinja	-švalja	-zastupnica	
-sirotica	-Šveđanka	-zemljakinja	
-skulptorka	-telefonistkinja	-zločinka	
-slavljenica	-telegrafiskinja	-znanica	
-slikarka	-tuđinka	-žene: austriske,	
-Slovenka	-Turkinja	crnogorske,	
-Slovenkinja	-učenica	francuske,	
-slušateljka	-učesnica	grčke, indijske,	
-služavka	-učiteljica	italijanske,	
-sokolica	-udovica	japanske,	
-spisateljica	-um(j)etnica	jugoslovenske,	

**Svenka Savić  
Marjana Stevanović**

**STANDARDIZATION OF GENDER-SENSITIVE SERBIAN  
LANGUAGE:  
A CONTRIBUTION TO FEMINIST LINGUISTICS**

**Abstract:** Language standardization implies an open process in which changes occur. One of the changes in the modern society in Serbia is the standardization of gender-sensitive language (GSL). During the last three decades, we have collected a sufficient inventory of different empirical data from the contemporary situation that show the absence of this type of standardization in the Serbian language in official use in Serbia: in the media, education and administration. The paper presents a summary of the research data from the three above-mentioned areas and compares them with data from a historical perspective, in order to conclude that standardization is always not only a political issue but also an issue of civic activism of those who advocate it. Therefore, in this paper we discuss the examples of language practice that female researchers marketed in the media (written and

electronic) and thus contributed to the issue of GSL being publicly discussed. Today, we testify that it is not enough to fight for certain rights, even in language, but it is necessary to apply, preserve and constantly defend them, as we do in this paper.

**Keywords:** standardization, gender-sensitive language (GSL), feminist linguistics



**САОПШТЕЊА СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ /  
CONFERENCE PRESENTATIONS**



**Јелена Р. Јовановић Симић**

[jelenajo@beograd.com](mailto:jelenajo@beograd.com)

**Ивана Р. Јовановић**

[vasdejks@gmail.com](mailto:vasdejks@gmail.com)

Универзитет у Београду, Филолошки факултет  
Катедра за српски језик

## **О НЕКИМ СЕМАНТИЧКИМ МЕХАНИЗМИМА ОЗНАКОВЉЕЊА ПРИРОДЕ У ПАРЕМИОЛОШКОМ ДИСКУРСУ**

**Сажетак:** Ауторке утврђују да српске народне пословице подлежу тематској раздеоци, па се може говорити о онима које припадају антрополошкој сфери, биолошкој сфери, сфери неживих ствари и сфери апстрактнијих појмова (релација, особина и радњи). Сфера ознаковљења природе или тзв. биолошка сфера – обухватиће у нашој анализи тематски кључне лексема за означавање животиња и биљака, а предмет конкретније анализе биће лексема 'овца' из тематског круга лекема за означавање домаћих животиња, тј. копитара. Ауторке закључују да природа, у најширем смислу, јесте врло чест предмет пословичких поетских слика, јер се на тај начин филозофско уверење износи на конкретан начин. Тако природа постаје структура поетске слике у којој се чврсто држи основна пословичка идеја, која – иако није директно исказана – не постоји независно од слике.

**Кључне речи:** пословица, природа, лексема, семантика, метафора.

### **Уводне напомене**

Ако пођемо од опште раздеоце тематике књижевности као уметности коју је сачинио Далстром (1936) – као што су: физичка стварност, органски свет, друштвена стварност, људска личност и религија, – онда са извесним изненађењем примећујемо високу подударност са тематском разуђеношћу српских народних пословица (исп.: Јовановић, 2006а и 2006б). Бацимо ли поглед на најближу врсту народног стваралаштва којој се пословице каткада прикључују, са лирском поезијом, видећемо да ова сасвим друкчије поступа у избору тема. Вл. Недић (1977) недвосмислено показује да свака врста лирске

народне поезије има заправо строго утврђен тематски оквир – и тај моменат је основни при њеној класификацији на љубавну, обредно-обичајну, посленичку, верску итд. Народне пословице, међутим, тематском ширином, свеобухватношћу проблема којима се баве, – не могу се поредити ни са једном врстом уметности или књижевности посебно, јер прекорачују круг тематике сваке од њих и обухватају много већу сферу тематских вредности.

Како бисмо преко опште тематике пословица допрли до оне која се везује за природу – одабрали смо методолошки пут који нам на најочигледнији начин разлистава паремиолошки корпус по принципу селекције семантичке биолошке сфере. Тај принцип је семантички и лингвистички у основи, а базира се на препознавању тзв. 'кључне лексеме' као носиоца спецификоване тематике.

У лингвистици је уочена интересантна чињеница – да се лексички фонд датог језика понаша сходно својим функцијама у процесу мисаоне асимилације стварности и вербализације мисаоних структура као семантичких маса. Речничка грађа, међутим, није ни директно ни безусловно потчињена стварности и њеној мисаоној преради<sup>1</sup>. Ф. П. Фиљин тим поводом пише (1957: 525): „Скупови лексема чија се узајамност заснива на лексико-семантичким начелима и на класификацији елемената предметне стварности, могу се назвати тематским групама речи“. Д. Н. Шмељов (1977: 187), пак, изражава мисао да чак „и стриктно тематски условљена узајамност лексичких јединица – није остварљива ван оквира установљених језиком, и у мањој или већој мери заправо је мотивисана општим принципима семантичких односа својствених датом конкретном језику. О томе посебно сведочи околност на коју је више пута указивао Л. В. Шчерба (1974: 93) – да „огромна већина речи-појмова сваког језика не стоји у директном односу са речима-појмовима других језика“.

Према томе, може се рећи да се тематска структура пословица не може изједначити са семантичком структуром тзв. 'кључних лексема', али да су ове лексеме ипак једини условљен и унутарсистемски механизам организације пословица са тематиком природе. У сваком случају, тематика природе у пословицама у неком смислу смера према вањским условима егзистенције пословица у датим предметним, антрополошким и културолошким околностима, док семантика

---

<sup>1</sup> Руски лингвиста Ј. С. Сорокин (1955: 136) примиче да „лексички састав чини такође систем, додуше, за разлику од других језичких система, згуснутијих и боље склопљених (нпр. фонолошки и граматички систем), неупоредиво развијенији и сложенији, стога гибак и покретан [...]“.



предметних речи смера према језичком систему или „коду“, како га назива Р. Јакобсон (1966: 186)<sup>2</sup>.

Јасно је да општи вербатолошки и творачки принципи битно утичу на затвореност пословице структуре, а та структура, даље, утиче на саставне елементе у пословици, и на њихов смисаони хабитус. Ј. Лотман ту истину спознаје и дефинише специфичним начином. „Улазећи у поетску структуру – по њему (Лотман, 1970: 175) – реч губи сву слободу, она се своди на елемент структуре, који не значи /нешто/ толико својом материјалном оделитошћу колико односом и везама са другим елементима структуре“<sup>3</sup>.

Идеје о којима управо говоримо у фолклористици су убедљиво доказане анализом грађе народних бајки. Вл. Проп је наима у својој књизи *Морфологија бајке* (1972: 21–22) показао да развој сужеа није условљен искључиво развојем догађаја о којем је реч, већ пре свега по посебним законима композиције бајке. Можда је, ипак, боље остати при теоријским поставкама великог руског фолклористе А. А. Веселовског о „мотиву“ као основном елементу како народне приче тако исто и сваког другог уметничког дела (1913: 1–133). Под мотивом он разуме „елементарну јединицу приче; обележје мотива јесте његова сликовитост и једночлани схематизам“. Иако је ова дефиниција рањива из много праваца, она има ту добру страну што је мотивски материјал овако схваћен сводљив на материјал речничке грађе, што веома олакшава анализу, свакако уз услов да занемаримо тзв. синсемантичке речи. Да би наша анализа била теоријско-методолошки оправдана, морамо без дискусије узети да мотивска структура пословице стоји у неком закономерном односу са њеном тематском структуром, а ова је разложена на елементарне састојке, тј. лексеме.

### **Тематски каталог пословица са кључним лексемама за означавање биосфере**

У овом одељку покушаћемо да каталошки, по ’кључној лексеми’ као тематском разврстачу – представимо српске народне пословице које или неким елементом своје структуре или глобалном структуром

<sup>2</sup> Јакобсон (1966: 186) је убеђен у једнострану и потпуну зависност језика од системске регулативе, па по њему „саговорници који припадају једној датој говорној заједници могу се дефинисати као стварни корисници једног те истог језичког кода који обухвата једне те исте обавезне знакове [...]“. Шири објашњења о овоме исп. у: Симић (2002: 211–212).

<sup>3</sup> У даљим објашњењима Лотман (1970: 175–176) ипак исправља свој став, па изјављује „да се у целокупној структури /песничког дела/ управо лексички ниво јавља као основни хоризонт у коме се изграђује цела основна зграда његове семантике [...]“.

означавају природу. Природу овде ограничавамо на биолошку сферу, тј. сферу описане реалности, која обухвата животиње и биљке, али не искључујемо људску природу, тј. унутрашњу реалност као смисао садржаја описане реалности. У ствари, само упоредним посматрањем једне и друге природе, једне и друге реалности – могуће је разумети ефицијентност пословица.

Пословице из тематске сфере 'животиња' далеко су бројније од оних које припадају сфери 'биљака', што говори о практичном али о религијско-митолошком значају суживота човековог са њима, посебно домаћим животињама. Уосталом, антропоморфизацијом су као секундарним ознаковљењем највише обухваћени појмови из животињског света, а њих можемо сврстати у три групе: (а) општи појмови о животињском свету; (б) домаће животиње и (в) дивље животиње.

Општи појмови о животињском свету обухватају више тематских поткругова. Најзначајнији је онај за означавње живих бића, па издвајамо посебно лексему за 'живину' (нпр. клетвена форма: 1306. *Живина га јела!*) и лексему за 'животиње' (нпр. асертивна тврдња: 5873. *Ум царује, а памет имају и све животиње*). Разврставање по тематским класама у овом одељку нашега рада биће више регистарског карактера, са ограниченим бројем примера, а ово због тога што за ову прилику није могуће спровести дубљу анализу свих групација, и што на овај начин остављамо себи могућност да на примеру једне тематске скупине понудимо детаљнију анализу свих српских народних пословица (окупљених, дакле, око једне кључне лексеме; – в. даље: реч 'овца').

Као што рекосмо, велики је број пословичких форми из тематског круга домаћих животиња. У начелу, могу се издвојити подгрупе, али је једна најопштија, а то је 'стока' (дод. 64. *Жива стока мртав трговац, мртва стока жив трговац*), а у оквиру ње најдоминатнија је тематска група речи за обележавање копитара, истовремено, и домаћих животиња. Овде смо издвојили лексеме 'коњ', 'магарац', 'говедо', 'крава', 'во', 'теле', 'овца', 'коза' и 'свиња'.

Наводимо само по неколико примера за сваку наведену кључну реч, са изузетком лексеме 'овца', чијом ћемо се тематском скупином посебно аналитички позабавити даље у раду.

'коњ': 20. *Ако је Бог узео коњу ноге, није њисак*; 551. *Видла жаба ће се коњи кују, па и она дигла ногу*; 2980. *Матор се коњ не учи играти*.

'магарац': 1235. *Ђе се коњи играју (онђе) магараци мртви падају*; 1608. *Изио вук магаре*; 2933. *Магарац не умије пливати док му се (вода) у уши не залије*; 2936. *Магараца одведи и на Јерусалим, он ће опет бити магарац*.

'говедо': 4715. *Са свим је говедо, још да има реп*.

'крава': 33. *Ако је и црна крава, бијело млијeko даје*; 355. *Боље је за годину волом него сто година кравом (бити)*; 4752. *Свака крава своје теле лиже.*  
 'во': 626. *Волови ору, а коњи зобљу*; 2499. *Коња ваља бити а вола миловати*; 3172. *На једном се волу не може орати.*  
 'теле': 702. *Гледи као теле у шарена врата*; 1615. *Из јалове би краве теле измолио*; 1619. *Изједе теле краву.*  
 'коза': 51. *Ако коза лаже, рог не лаже*; 561. *Вино од лозе, млијeko од козе, чоек од чоeka (ваља)*; 1919. *Кад је коза губава, рада би свако да је губав*; 2282. *Коza липсује, а реп не спушта.*  
 'свиња': 201. *Бисер не ваља пред свиње бацати*; 1393. *Зарио се као свиња у ђубре*; 1520. *Зна свиња што је диња*; 5724. *Ћути као свиња.*

Због горепоменутих ограничења, задовољавамо се само констатацијом да је у свим примерима реч о антропоморфизацији кључних лексема и секундарном ознаковљењу свих паремииолошких структура. Поређење човека са животињом у пословицама је чешће имплицитно, дакле – остварено фигуративним механизмима, али је реализовано и експлицитно: као поређење, експресивно и/или сликовито. Све биолошке манифестације животиња у пословицама налазе алузивну аналогију са биолошким али, пре свега, са карактерним и социјалним манифестацијама човековим.

Од лексема за означавање осталих домаћих животиња најдоминантније су 'пас' и 'мачка', и домаћа живина – као 'гуска', 'патка', 'ћурка', 'кокош' и 'пијевац':

'пас': 441. *Бос као пас*; 466. *Брз као пас*; 1190. *Ђе је стрвина тамо се (и) пси купе*; 1222. *Ђе није паса ту вуци урличу*; 1373. *Зао као пас.*  
 'мачка': 1219. *Ђе није мачке ту миши коло воде*; 1278. *Жена је као мачка*; 2985. *Мачка се у врећи не купује.*  
 'гуска': 1554. *И гуска каткад на леду посрне*; 4999. *Сложни као гуска и прасе.*  
 'патка': 1710. *И патка на леду посрне.*  
 'ћурка': 3468. *Нема памети ни колико ћурка.*  
 'кокош'/'кока': 341. *Боље је бити пијевац један дан него кокош мјесец*; 352. *Боље је данас јаје него сјутра кокош*; 2314. *Која кокош много какоће, мало јаја носи.*  
 'пијетао'/'пијевац': 2772. *Кус пијевац пиле до вијека*; 4312. *Познаје се пијетао по крести*; 4776. *Сваки пијевац на свом буњишту јачи.*

У тематском кругу птица најзаступљеније су дивље птице – 'орао', 'соко', 'кобац', 'сова', 'гавран', 'врана', 'чавка', 'славуј', 'кукавица', 'голуб' и 'врабац':

'птица': 2955. *Малена је тица препелица, / Ал' умори коња и јунака*; 3316. *Не буди свакој тици кобац*; 4763. *Свака тица к своме јату (лети).*

'орао': 4460. *Пребила орла зла година; 4510. Прићерала орла зла година.*  
'соко': 28. *Ако је и го, али је соко; 1187. Ђе је сова излегла сокола? Дод. 55. Држим врапца, чекам сокола;*  
'кобац': 697. *Гледи као кобац; 4762. Свака птица има (над собом) копча.*  
'сова': 1187. 4680. *Ругала се сова сјеници: иди кучко главата!*  
'гавран': 2969. *Мање, више, свак има свог врана.*  
'врана': 633. *Врана врани очију не вади; 3664. Није му врана мозак попила; 4668. Ријетко као бијела врана.*  
'чавка': 6084. *Чавка и зла жена што се (гођ) више пере, то је црња.*  
'славуј': 5525. *Тешко другу без друга и славују без луга!*  
'кукавица': 2481. 3593. *Не чуо кукавице! 4295. Подмеће као кукавица јаје.*  
'голуб': 6135. *Чиста шеница као да је голуб (зрно по зрно) бирао.*  
'врабац': 2557. *Ко се боји врабаца, нек не сије прохе; 4734. Свадили се врапци око туђе прохе.*

Ево неколико примера пословица из тематског круга речи за означавање 'рибе':

'риба': 527. *Велике рибе мале прождиру; 915. Двије се рибе на једној ватри пеку, на једна другој не вјерује; 3127. Мути као риба по плиткој води; 3661. Нијем као риба.*

Тематски круг речи за означавање гмизаваца издвојив је посебно по лексемама 'змија' и 'гуштер':

'змија': 656. *Вуче се као пребијена змија; 1001. Док змија змију не прождере, не може аждаха постати; 1507. Змију у њедрима носити; 1631. И змија је лијепа, али је зла.*

'гуштер': 2252. *Кога су змије клале, и гуштера се боји.*

У тематском кругу речи за водоземце истичу се лексеме 'жаба' и 'корњача':

'жаба': 1236. *Блебетуша као жаба; 551. Видла жаба ће се коњи кују, па и она дигла ногу; 1682. Има као у жабе длака.*

'корњача': 782. *Да Бог да преметнула ми се летурђија жабом корњачом и по кући ми проскакала!*

Тематски круг речи за црве и инсекте карактеристичан је по следећим кључним лексемама: 'црв', 'муха', 'уш', 'буха', 'комарац', 'скакавац' и 'мрав':

'црв': 973. *Добро му је као црву у хрену; 4242. Пишти као црв под кором.*

'муха': 1438. *Зврчи као муха по празном лонцу; 2846. Лети као муха без главе.*

'уш': 184. *Била би глава здрава, али је пуно ушију; 685. Гладну уш мучно је наситити.*

'буха': 2545. *Ко са псима лијеже, пун буха устане*; 3007. *Метнути коме буху у уxo.*

'комарац': 1753. *Ишчупај комарицу ногу, и цријева су му на двору.*

'скакавац': 4315. *Појели све као скакавци.*

'мрав': 3088. *Мрав и чела уче како се тече*; 4601. *Ради као мрав.*

Последњи на реду нам је тематски круг речи за означавање 'пчеле':

'пчела': 2032. *Каква (је) дупља још и добре челе излијећу*; 3901. *Обрадовао се као да је нашао бијеле челе*; 6146. *Чоек (иде) по свијету као чела по цвијету.*

Кратак преглед пословица са лексемама које означавају животиње, недвосмислено указује на начин живота патријархалног човека, у коме су неке домаће врсте имале егзистенцијални значај за опстанак људи. Према њима је творац пословица благонаклон ('пчела', 'крава', 'коњ', и сл.), али је и подругљив и подсмешљив када ћудљиву природу неких животињских врста упореди са лошом природом људи ('коза', 'магарац', 'пас', 'мачка' и сл.)

Сфера биљака има нешто друкчије место у пословичкој вербализацији, рекло би се, у односу на ону која означава животиње, – благо скрајнуто. Но, то никако не значи да је овај тематски сектор могуће занемарити у анализи, и да се он по себи не намеће богатством лексике, семантичких асоцијација и културолошких конотација. Овде смо издвојили четири поткласе: (а) дрвеће и воће, (б) трава и цвеће, (в) поврће и житарице, и (г) обрада земље.

У оквиру тематске групе речи за означавање дрвећа и воћа – најбројније су лексеме за означавање делова биљке, као 'коријен', 'пањ', 'дебло', 'грана', 'лист' и 'кора':

'коријен': 1312. *Жиле се коријена држе*; 2750. *Кукољ ваља из коријена ишчупати.*

'пањ': 160. *Без стара пања сиротно огњиште*; 1707. *И пањ је лијеп обучен и накићен.*

'дебло': 3563. *Не ће воћка испод дебла.*

'грана': 2179. *Као тица на грани*; 3006. *Метнути ђевојци грану на пут.*

'лист': 567. *Виси као капља о листу*; 1705. *И он је од наше горе лист.*

'кора': 673. *Гладан као растова кора.*

У тематском кругу речи за означавање облика биљке издвајају се две лексеме – 'жбун' и 'грм'/'грмен':

'жбун': 3063. *Много пута зец у онаквом жбуну лежи ђе не би нико ни помислио.*

'грм'/'грмен': 2810. *Ласно је иза грма стријељати*; 3725. *Није ту грмена, откуд ће вуц изићи.*

Следи тематски круг речи за означавање 'дрвета' уопште:

'дрво'/'дрвље': 525. *Велика дрвета дуго расту, али за час падну*; 1008. *Док је дрво младо мож' га савијати куд хоћеш*; 1107. *Дрво се на дрво наслања, а чоек на чоeka*; 1620. *Из једнога дрвета икона и лопата (бива)*; 2976. *Матора дрва не даду се пресађивати.*

Значајан је тематски круг речи за означавање воћа – 'крушка', 'јабука', 'шљива', 'трешња'/'вишња', 'орак' и 'лијеска'/'љесковина':

'крушка': 198. *Бира као међед гњиле крушке*; 1254. *Ђе ће крушка но под крушку?*

'јабука': 1754. *Јабука која доцкан сазри, дуго стоји*; Дод. 233. *Чоек није јабука да га омиришеш.*

'шљива': 1488. *Зло за зло, а шљиве за брашно.*

'трешња'/'вишња': 2294. *Ко зна више, родиле му вишиње.*

'орак': 905. *Два љешника ораху (су) војска*; 3294. *Не би му ни ораха из руку узео.*

'лијеска'/'љесковина': 2912. *Љескова је маст чудотворна*; 2913. *Љесковина је из раја изишла.*

Тематски круг речи који се односи на траву и цвеће може се поделити на лексему 'трава' и лексеме 'цвет' и 'ружа':

'трава': 847. *Да нема носа, пасао би траву*; 2724. *Куда восјка пролази / Туд се трава не налази*; 3430. *Не липши, магарче, док трава нарасте!*

'цвет': 664. *Где је цвет ту је и мед*; 6146. *Чоек (иде) по свијету као чела по цвијету.*

'ружа': 1027. *Докле ружица мирише, дотле свак је бегенише*; 3240. *На путу ружица, а код куће тужица.*

На реду нам је тематски круг речи за означавање (а) поврћа – 'бостан', 'диња', 'краставац', 'тиква', 'бундева', 'купус', 'боб', 'лук', 'репа', 'ротква', и (б) житарица – 'жито', 'пшеница', 'проха'/'проја', 'овас' и 'јечам'.

'бостан': 3906. *Обрати зелен бостан.*

'диња': 1520. *Зна свиња што је диња.*

'краставац': 442. *Бостанцији краставце продавати.*

'тиква': 1977. *Кад се тиква покондири*; 2552. *Ко с врагом тикве сади, о главу му се разбијају*; 3686. *Нијесам ја тиква без коријена*; 4297. *Под ноћ тикве цвјетају.*

'бундева': 2173. *Као преко бундева*; 4376. *Посијао бундеве*.  
 'купус': 931. *Дере га као вола у купусу*; 1069. *Доста је купуса изио*.  
 'боб': 323. *Боља је бобова слама него празне јасли*; 4661. *Реци бобу: боб, а попу: поп*.  
 'лук': 846. *Да не једе бијелога лука, био би врач*; 2165. *Као лук и очи*; 2908. *Лук и вода*.  
 'репа': 4823. *Свега љета једна репа, и та црвљива*.  
 'ротква': 1328. *Завукао се црв у роткву, а до њега репа*.  
 'жито': 5911. *У сваком житију има кукоља*; 5970. *У црној земљи бијело жито роди*.  
 'пшеница': 5732. *У богата Влаха скупа шеница*; 6199. *Шеница тежатка не чека*.  
 'проха'/'проја': 2557. *Ко се боји врабаца, нек не сије прохе*; 4734. *Свадили се враци око туђе прохе*; 5498. *Тврда врећа проху држи*.  
 'овас': 799. *Да има овса, била би му жена госпа*.  
 'јечам': 639. *Време сламу једе, јечам блато газу*; 1880. *Јечам трче а ракија виче*.

Тематски круг лексема које се односе на обраду земље (исп. Влајинац 2007) може се разделити на оне (а) лексеме које обележавају обраду земље уопште, као 'ратар', 'њива', 'орати', 'забраздити', 'копати', 'сијати', 'жњети', 'садити' и сл.; на (б) тематски круг за виноградарство – 'виноград' и 'вино'; као и на (в) тематски круг речи за коровске и сличне биљке – 'коров', 'коприва', 'буника', 'трн'.

(а) 'ратар': 5898. *У ратара црне руке, а бела погача*.  
 'њива': 410. *Боље се надно њиве договорити него се на увратинама карати*.  
 'орати': 1149. *Ђаво не оре и не копа, већ све о злу мисли и ради*.  
 'забраздити': 833. *Далеко си забраздио!*  
 'копати': 50 Дод. 111. *Ласно је орати и копати: сиј, виј, па у кош; него је тешко плетиће игле теглити*; 6293. *Што колевка заљуљала, / То мотика закопала*.  
 'сијати': 2050. *Какво сјеме посијеш онако ћеш и жито врћи*; 2557. *Ко се боји врабаца, нек не сије прохе*; 3836. *Ниче ће га не сију*.  
 'жњети': 2076. *Како посијеш онако ћеш и пожњети*.  
 'садити': 2382. *Ко купус сади и крмачу храни, не боји се глади*; 2552. *Ко с врагом тикве сади, о главу му се разбијају*.  
 (б) 'виноград': 556. *Виноград не иште молитве, него мотике*; 2570. *Ко се мраза боји, нек не сади винограда*; 5116. *Страх чува винограде*.  
 'вино': 557. *Вино и мудрога побудали*; 558. *Вино и старца заигра*; 963. *Доброг је вина и киселица добра*; 2232. *Ко вина не пије, рђа га бије, а ко га много пије, по глави се бије*; 3453. *Нема лица без црвена винца*.  
 (в) 'коров': 298. *Бодљикавом корову није Бог дао име*; 3435. *Нема га ни од корова*.

'коприва': 3566. *Не ће гром у коприве.*

'бунике': 2140. *Као да се буника најео.*

'трн': 1316. *Забада трн у здраву ногу; 4086. Он му је трн у оку; Дод. 72. Иза млада се трн оштри.*

Већ и овим синоптичким прегледом семантике пословица разврстаних у тематском каталогу по кључној лексеми – јасно указује на две чињенице.

Прва се тиче карактера тематских структура пословица, те с тим у вези можемо рећи да се пословичка формација не може изједначити са семантичком структуром лексема са ознаковљењем из биолошке сфере. Ове лексеме, наиме, као мотиви из природе, бивају ипак очуване и препознатљиве, и то без обзира на померања изазвана посебном употребом, метафоричким трансфером или контекстом.

Друга чињеница тиче се карактера ствараоца пословица, тј. његових основних животних назора. Закључујемо да га карактерише пре свега здрав поглед на живот и свет, на себе, природу. Карактерише га затим, здрав дух и склоност да се добру радује, а да се злу супротстави, ако других средстава нема, онда бар хумором (исп.: Јовановић, 2006а). И кад смо код хумористичких момената – ваља приметити да се они најчешће реализују као комично-гротескне хиперболе (уп.: 551. *Видла жаба ће се коњи кују, па и она дигла ногу*). Комика се открива или као однос настране личности према идеји или као настрана акција (исп.: 3247. *Насмијала се коза овци (кад је скочивши преко класе дигла реп и показала задњицу)*). У пословицама се исмева људска природа која се противи ономе што је разумно и држи се слепо онога што је неразумно – тј. људска природа која саму себе доводи у незгодан положај бива смешна (нпр.: 2933. *Магарац не умије пливати док му се (вода) у уши не залије*). При томе су у кодирању смисла, и у његовом дешифровању, могућна два правца кретања – од озбиљног ка смешном или, обрнуто, од смешног ка озбиљном.

### Анализа грађе на примеру лексеме 'овца'

Видели смо у претходном поглављу да се о феномену природе или о биолошкој сфери у пословицама – може разматрати на мотивском и на тематском плану. Тематска анализа остварљива је са аспекта посматрања пословица у њиховој комуникативној улози, међутим – однос вањске и унутрашње семантике у свим пословицама нужно је неизраван, посредован фигуративним трансфером лексике. Тиме смо дошли до централног проблема: у којој мери је, и на који начин, тзв. 'кључну реч' у пословицама могуће сматрати ознаком тематског садржаја.



Да бисмо показали о чему се ради, узећемо један исечак из нашег корпуса – неколико примера из серије пословица са лексемом 'овца', и покушати да семантички, структурно и вербатолошки, тј. методолошки кооперативно – проанализирамо примере које наводимо.

957. *Добра овца много не блеји, али много вуне даје*; 962. *Доброга је пастира (посао) овце стрићи, а не дерати*; 1090. *Доћ' ће овца на солило*; 1538. *И бројене овце курјак једе*; 1731. *И стара овца со лиже*; 1844. *Једна шугава овца цијело стадо ошуга*; 2372. *Којој овци своје руно смета, / Онђе није ни овце ни руна*; 3024. *Миран као овца*; 3247. *Насмијала се коза овци (кад је скочивиши преко кладе дигла реп и показала задњицу)*; 3489. *Не могу бити и вуци сити и овце на броју*; 5861. *Умиљато јагње и двије овце посе*.

Лексема '(добра) овца' из првог издвојеног случаја значи људско биће, отприлике слично као у већини наведених изрека, дакле: може се тумачити и као индивидуа, али и као колективни појам људске врсте са одређеним особинама 'скромност' vs. 'нескромност' – *не блеји, али много вуне даје*, са смислом човека као носиоца позитивних особина, тј. тежње да се живи скромно. Дакле, 'овца' овде симболизује хумано биће посебних карактеристика.

У другом примеру 'овца' има нешто друкчије значење: оно сада није захваћено трансфигурацијом, али цела структура јесте. Тематски фокус је на 'пастиру' који уопштава значење до симболизације човека уопште, а ради успостављања разлике између људи који знају свој посао – *овце стрићи*, и оних који то не знају: *а не [овце] дерати*. У трећем случају – *Доћ' ће овца на солило* – лексема 'овца' означава људску јединку уопште, а цела пословичка структура има асертивни карактер. Реч је о транскодификованој тврдњи да ће сваки стићи тамо где му је извор живота – и она је изречена без посебних квалификација глаголског садржаја. Свакако је овај начин исказивања сигурности у истинитост исказа аподиктички, и представља варијанту појачаног интензитета.

Следећи пример – *И бројене овце курјак једе* – инсистира на извесним истинама везаним за животињски свет 'овце'/'крјаци', али пројектабилним и на људски. Веритативним исказом изражава се сигурност у истинитост пословичког садржаја, који ће бити реализован без обзира на варијантне околности: 'бројене'/'небројене'] 'овце'. У примеру – *И стара овца со лиже* – лексема 'овца' опет симболизује човека, који се независно од старости показује као биће са једнаким потребама. Цела пословичка структура оспособљена је за индикацију денотата са поласком од неког неодређеног момента исказаног у самој исказној форми. Овакву структуру називамо 'вербоцентричном', и она

се овде јавља са значењем устаљених процеса и радњи, као и са значењем понављања у временски неодређеном трајању.

У пословици – *Једна шугава овца цијело стадо ошуга* – налазимо реч '(шугава) овца' опет са имплицативним значењем људске јединке, сада смислено контекстуализовано као 'лоше једно' које угрожава 'здрави мноштво'. Могло би се рећи да се пословичким констативом путем лексеме 'овца' из тзв. биосфере само указује на једну хуману чињеницу, и те су конотације и физиолошке и социјално-психолошке природе. Констатив се може узети као полазна, нулта категорија, помоћу које се утврђује овде поменуто опште својство човека. И овде јасно изражена завршеност мисли потискује временску сукцесију у корист смисаоне коегзистентности у изношењу тврдње.

Конструкција – *Којој овци своје руно смета, / Онђе није ни овце ни руна* – представља антропоморфизирану слику 'овце', незадовољне својим 'руном', а у ствари – метафору човека, незадовољног својим пореклом, и другим идентитетским обележјима. Конклузив, исказан другом пословичком полуструктуром – *Онђе није ни овце ни руна* – има карактер закључка и поуке.

Компаратив, тј. поредбена пословичка формација – *Миран као овца* – састоји се из две целине: компаратума (тзв. 'сравњене' компоненте), тј. онога што се пореди – овде 'миран [човек]', и компарандума ('сравњивачке' компоненте), тј. 'упоређивача' – како га Пешковски назива (1956: 490–491), – овде именице 'овца'.

Смисао поређења у нашем примеру није у прецизности и јасноћи представљања 'мирног човека', већ у секундарном ознаковљењу ове његове особине, заснованом на колективним, културолошким и религијским асоцијацијама, али и на аналогiji са физиолошким карактеристикама овце као животињске врсте. Као што видимо, при стварању поређења<sup>4</sup> одвија се процес који води од теме, преко компаратума и слике поређења, до његовог трећег члана. У разлагању поређења процес је усмерен од првог и другог члана, преко њихове заједничке особине, до теме поређења, тако да поређење заузима сав простор пословице као вишеслојни паремички изоморфизам. „Компарандум – како запажа М. Детелић (1985: 354–355, 360) – заправо и није тематски већ мотивски, сликовни фактор поређења [...], па „необичне тематске преференције у пословицама нису ни случајне ни експресне. У прилог томе иде и велики број сталних поређења са животињама [...]“. У ствари, испитујући тематске особености друге компоненте поређења, М. Детелић (1985: 355) је нашла – ово што и ми

<sup>4</sup> Исп. о поређењу више у: Томашевски (1972), Симић (2001), Ковачевић (2000).

у раду доказујемо, са других истраживачких позиција, – да се оне „исцрпљују у оквирима два велика тематска круга, од којих први обухвата појмове везане за *природну средину* (метеорологија и морфогеографија, биљни и животињски свет), а други *антрополошке категорије* (човеков физички, духовни, породични и социјални живот)“.

У примеру *Насмијала се коза овци (кад је скочивши преко класе дигла реп и показала задњицу)* – лексема 'овца' семантички је и структурно активирана у пародијској констатацији међусобног исмевања истих типова или карактера, а поводом исте особине или својства ('коза'/'овци'). Цела структура има вербатолошке карактеристике конатива, али и експонатива, јер – иако изостаје емоционалност, експресивност је евидентна, као и изражавање сазнања когнитивног типа – као свест о познавању света, те природе онога о чему се говори, као и утиска који сазнато оставља. Утисак је овде разумљив као процена људских облика понашања – антропоморфизираних кроз 'козу' и 'овцу'.

Структура која је облички изражена одрицањем, и семантички обавештењем: *Не могу бити и вуци сити и овце на броју*, – раздјелива је на две полуструктуре: *вуци сити / овце на броју* – а оне су повезане партикулом *и*, као интезификатором и антиципатором, и исказно су обједињене негираним модалним егзистенцијалом *не могу бити*.

Не само да је глобална структура изражена одрицањем, већ су и полуструктуре међусобно постављене у контраст, избором релативне и контекстне синонимије оличене у лексемама 'вуци' и 'овце'. Антитетички однос ове две лексеме семантички је подржан биолошким одредбама ових врста – 'вуци се хране овцама', 'вуци су крволочни, а овце беспомоћне жртве', и сл. – и ово се изванјезичко означавање, као примарно, дубоко уградило у семантички потенцијал ових лексема, са могућношћу секундарног означавања у виду различитих конотација – културолошких, религијских, поетско-карактеролошких итд.

Вербатолошки посматрано, пред нама је апсолутив, тј. неактуализовани асертив – јер се реализује као временски нелокализовани асертив. Модални егзистенцијал [*не*] *могу бити*, међутим, доводи пословичку структуру на границу са хипотетивом (претпоставком којом се изражава висок степен истинитости реченице), као модалном варијантом веритатива.

Пословичка формација – *Умиљато јагње и двије овце пасе* – тематски инсистира на два кључним лексемама 'јагње' и 'овце', које су изванконтекстно косинонимне и кореферентне (означавају јединке исте врсте, биолошки хиперонимски постављене), а у контексту квазиантонимски позициониране – '(умиљато) јагње', као антропоморф

одређеног типа човека, који се својом довитљивошћу успева окористити ('пасти') на све стране ('двије овце'). Вербатолошки посматрано, реч је о маледиктиву – форми са погрдном функцијом. Узгред, алузивност ове пословице са лексемама из животињског света, као и гореанализираних, сличне је смисаоне природе као и у басненим поукама. То само говори о тематској парадигматици фолклористичког дискурса, тј. о осамостаљивости мотива, и њиховој великој моћи контекстуализације у разним формама усмене речи (исп. Веселовски 1913).

Дакле, и поред све варијације садржаја – реч 'овца' ипак се у општим линијама увек односи на људско биће или врсту. Значи да је тематска структура пословичког исказа у детаљу који у њу уноси дата реч на овај или онај начин очувана и препознатљива, без обзира на померања изазвана посебном употребом, метафоричким трансфером, контекстом или сл. Крајњи исход нашег разматрања овде свакако је закључак да је реч 'овца' 'заштићена' лексичким системом, који, у крајњој линији – садржи сигурне механизме за одржање аутоидентитета речи у свим видовима њене употребе у пословицама.

### **Закључне напомене**

Као што видимо, животињски и биљни свет, тј. природа у најширем смислу, постаје врло чест предмет пословичких поетских слика. Део природног окружења човековог свакако је и атмосфера, па је немали број лексема који репрезентује овај тематски круг ('киша'/'дажд', 'ветар', 'снег', 'ватра', 'вода', 'мраз', и сл.). Но, ипак, природа – посматрана као биљни и животињски свет, његово култивисање и бављење њиме, – представљају најважнији предмет интересовања људи који су пословице стварали.

Специјално место има и тзв. људска природа, она се најчешће најављује кључном лексемом 'чоек', али и разним лексемама које указују на родбинске и социјалне релације – 'жена', 'мајка', 'отац', 'син', 'кћер', 'кум', '(не)пријатељ', и сл. Људска природа је заправо главна тема свих пословица, само је мотивска реализација различита, док је семантички и вербатолошки механизми њеног изражавања увек исти, и увек има упориште у експлицираном или неексплицираном поређењу моралних и других истина са сликама из природе.

У основи тог поступка не стоји само потреба да се говор учини сликовитим и упечатљивим, већ и потреба да се неко дубље уверење изнесе на конкретан начин. Штавише, чини се да се поучно-морални садржај у пословицама базира на физичко-телеолошком посматрању природе. Све што постоји у природи створено је са неком вишом

намером, и у свему се огледа мудрост и доброта творца, која обухвата све ствари, од најмањих до највећих. Због тога посматрање природе и њено пројектовање на друштвену егзистенцију води највишој мудрости. Тако природа постаје структура поетске слике у којој се чврсто држи основна пословичка идеја. Она није директно исказана, али она и не постоји независно од слике – тј. идеја постаје интегрални део слике. Овде је управо превладана дихотомија мисли и слике, поуке и примера. Мисао је у пословицама, можемо закључити, – иманентна слици.

### Извори

- Вук (1965). Српске народне пословице и друге различне као и оне у обичај узете ријечи I, *Сабрана дела VI*, Београд: Просвета.
- РМС (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*. Нови Сад: Матица српска.

### Литература

- Веселовски, А. Н. (1913). *Поетика Сюжета*. Собр. работы, серия 1, томъ 2, кн. 1, Санкт-Петербургъ, 1–133.
- Влајинац, М. (2007). *Пољска привреда у народним пословицама*. Београд: РТС.
- Dahlstrom, C. E. W. L. (1936). *The Analysis of the Literary Situation*. PMLA.
- Детелић, М. (1985): М. Детелић, *Пословичко поређење и пословица*. Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXXIII/2, 349–375.
- Јакобсон, Р. (1966). *Лингвистика и поетика*. Београд: Нолит.
- Јовановић, Ј. (2006а). *Књига српских народних пословица I*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Студије српске и словенске, Култура, књижевност, језик, Серија VI, Број 1, 7–295.
- Јовановић, Ј. (2006б). *Књига српских народних пословица II*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Студије српске и словенске, Култура, књижевност, језик, Серија VI, Број 2, 7–279.
- Ковачевић, М. (2000). *Стилистика и граматика стилских фигура*. Београд: Кантакузин.
- Лотман, Ј. (1970). *Предавања из структуралне поетике*. Сарајево: Свјетлост.

- Недић, Вл. (1977). *Антологија народних лирских песама*. Друго изд. Београд: СКЗ.
- Пешковский, А. М. (1956). *Русский синтаксис в научном освещении*. 7-е изд. Москва.
- Propp, Wl. (1972). *Morphologie des Maerchens*. München: Carl Hanser.
- Симић, Р. (2001). *Опита стилистика*. Београд: НДСЈ.
- Сорокин, Ј. С. (1955). *Развитие словарного состава русского литературного языка (30-90-е годы XIX века)*. Москва – Ленинград.
- Томашевски, Б. В. (1972). *Теорија књижевности*. Београд: СКЗ.
- Филин, Ф. П. (1957). О лексико-семантических групама слов, *Езиковедчески иследвания в чест на акад. Стефан Младенов (509–527)*. Софија.
- Шмелев, Д. Н. (1977). *Современный русский язык. Лексика*. Москва.
- Щерба, Ј. В. (1974). *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград.

**Jelena R. Jovanović Simić**  
**Ivana R. Jovanović**

#### **ON SOME SEMANTIC MECHANISMS OF NATURE MARKING IN PAREMIOLOGICAL DISCOURSE**

**Summary:** The authors determine that Serbian folk proverbs are subject to thematic division, so we can talk about those that belong to the anthropological sphere, the biological sphere, the sphere of inanimate things and the sphere of more abstract concepts (relations, properties and actions). This repartition of proverbs is comparable, with a high coincidence – with the general division of the theme of literature as art. The sphere of marking nature or the so-called biological sphere – will include in our analysis thematically key lexemes for designating animals (domestic and wild) and plants (trees and fruits, grass and flowers, and vegetables and cereals). The authors conclude that although the thematic structure of proverbs cannot be equated with the semantic structure of lexemes with designation from the biological sphere, – these lexemes, as motifs from nature, are still preserved and recognizable, regardless of shifts caused by special use, metaphorical transfer or context.

**Keywords:** proverb, nature, lexeme, semantics, metaphor.

**Марија П. Паунова**  
Универзитет *Св. Кирил и Методиј*, Скопље  
Филолошки факултет *Блаже Конески*  
[marija.paunova@flf.ukim.edu.mk](mailto:marija.paunova@flf.ukim.edu.mk)

## ЈЕЗИЧНИ ПЕЈЗАЖИ У УРБАНИМ СРЕДИНАМА

**Сажетак:** У савременим тенденцијама културе текстуални графити, као део градске зоне, храбро и авангардно на јавним површинама обележавају актуелна дешавања и преокупације. Они су део и македонске, пре свега, урбане културе. У новије време и еколошка свест човека се буди, тако да се паралелно с овим процесом појављују нови графити с еколошком компонентом. У овом раду акценат је стављен на језичке пејзаже строго урбане средине, тачније на језик (еко)графита као јавних текстова у центру Скопља.

У фокусу су еколошки графити, тј. графити с еколошким карактером, ако се има у виду систематизација графита на основу садржинске компоненте. Такође, с аспекта *зелене граматике* посматра се и језички израз уопште у графитима ширег централног градског подручја, имајући у виду еколошку језичку свест у (не)правилној/(не)стандардној употреби македонског језика с аспекта (Хаугенове) екологије језика.

Циљ овог чланка је да посматра (најфреквентнија али и могућа) лингвистичка средства која се користе да би се уредио, али и надопунио, писани текст графита, као један вредан еколингвистички дискурс.

**Кључне речи:** (еко)графити, Скопље, македонски језик, лингвистичка средства

### Графити као текст

Савремене урбане средине много често красе *језични пејзажи*, графити, као глобални и актуелни, младалачки начин јавне писане комуникације, преко које се неформално и неофицијелно, спонтано, на алтернативан начин изражавају мисли, идеје, осећања и тренутне преокупације. У ово време, време Четврте индустријске револуције, експанзије мас-медија и дигиталности у свакој сфери и у свакој форми живота; у епоси *писаног говора*, у епоси *Ното scribens-a* (пишућег

човека), Скопље, али и други градови и метрополе, преплављени су морем текстова, који су резултат спонтаног писаног говора младог човека.<sup>1</sup>

Графити као део и македонске, пре свега урбане, културе појављују се врло интензивно последњих година и деценија, иако се, као феномен, одликују *свевременошћу* и *свељудскошћу* (Ćuto, 2013: 380). Они *ничу*, уопште, из естетских потреба младог човека и из немогућности њихове реализације због наложених правила *одраслог* човека (Ćuto, 2013: 386). Графити су *игра* без правила и без ограничења, у којој млади реализују свој креативни потенцијал и презентују своје дубоке и скривене жеље. Они су бекство од конвенција, закона, норми реалног света, у свет фантазије, где одсуствује друштвена хијерархија и где царује потпуна слобода (Ćuto, 2016: 150). Ови текстови су, уопште гледано, један од алтернативних и актуелних начина масовног, јавног комуницирања младих.

Графити, иако су наизглед кратки, фрагментирани текстови који се производе спонтано од стране носиоца једног језика, без пертходне припреме и без професионалне обраде, без филтера између аутора и реципијента (Ćuto, 2016: 128); као резултат тренутног расположења и стања ума и душе; обнављају на свој оригиналан начин, одавно успостављену, разоткривану, уједно и комплексну везу језика и природе (и шире, окружујуће околине, средине, па и света). Ова интеракција је особено истакнута и узета у обзир у преокупацијама Хумболта; преко представника америчке антрополошке лингвистике Боаса, Сапира и Ворфа; преко Хаугенове традиције о екологији језика; потом у научном интересовању Халидеја, Фила, Стиба и многих других. Зато се данас, као никада до сад, истиче потреба од актуелних еколингвистичких приступа у поручавању језика различитих текстова и у освешћивању (не)еколошких садржаја и порука у различитим наративима. Циљ је да се види како је језик укључен у обликовање околине и како утиче на њу преко употребе одређених начина говора, писања, презентовања, и ултимативно, у конструисању реалности (Alexander & Stibbe, 2014: 104-105). Желећи или не, намерно или не, лингвисти често допиру/допирали су до многих еколингвистичких питања и то преко истраживања тема повезаних са језицима у контакту, мешањем језика, језичним планирањем, језичним развојем,

<sup>1</sup> У другој половини 20. века лингвисти активно посвећују пажњу некодификованој усменој и писменој речи, тј. и живој комуникацији као предмету научног истраживања. Специјалну предмет истраживања руске лингвистике је природни писан говор (руска скраћеница ЕПР- естественной письменной речи). Графити су један од жанрова спонтаног и природног писаног говора, термин дефинисан 1999. године (Лебедева и др., 2011).



двојезичношћу, језичном угроженошћу, очувањем језичког диверзитета итд.

У овом раду се и преко наслова (*Језични пејзажи у урбаним срединама*) директно упућује на релацију између језика и природе, односно на *игру* између цивилизације и пејзажа. Акцент је стављен на графите као језичне пејзаже, метафорички употребљен израз – графити као предмет лингвистике, а пејзаж је првенствено термин који припада и односи се или се повезује са природом и с природним наукама, с неким природним пределом, крајем, а секундарно се доводи у релацију са свим другим – језиком, културом и сл. Конкретније, рад се задржава на садржини графита израженој преко употребљеног језика у њима. Разматрају се еколошки графити, с еколошким карактером и графити с другом саджинском компонентом (пре свега љубавни графити с изузетком идеолошких и комерцијалних, због изражене језичке агресивности ових исказа и потребе од дубљег мултидисциплинарног истраживања).<sup>2</sup> Потом, с аспекта *зелене граматике / зеленог дискурса* фокусирамо се и на језичко-стилски израз уопште у графитима као посебан наративни вид имајући у виду употребу македонског језика у овом урбаном младалачком дискурсу.

### Графити као лингвистички/еколингвистички материјал

Са савременог лингвистичког аспекта, у оквирима теорије природног писања, формулисана од стране Барнаулско-Кемеровске лингвистичке школе (Лебедова и др., 2011) пажња је посвећена и на некодификовану усмену и писану реч, односно и на *живу* комуникацију као предмет научног истраживања. Посебан интерес истраживања лингвистике постају и форме природног писаног говора, међу којима су и графити.

Графити су један жанр спонтаних, јавних текстова, преко којих се вербализује, тј. преко којих се користи језик за материјализовање разговорне, спонтане, природне речи. Они се показују као значајан лингвистички корпус већ трећу деценију и баш зато смо и ми кренули од претпоставке да су графити релевантан и вредан еколингвистички дискурс и корпус, посебно ако се узме у обзир да се еко-критичке анализе спроводе на широком рангу дискурса, од неокласичне економије до хаику поезије.

---

<sup>2</sup> У сагласности са класификацијом по садржинској компоненти графити се разликују као идеолошки, спортски, персонални (љубавни), морално-филозофски, рекламни, декоративни, еколошки, симболични, чак и као нонсенс (Ćuto, 2018: 32 - 35), иако је свако груписање отворено и флексибилно.

Наиме, подстицај и мотивација за посматрање графита с еколошке перспективе долази преко једног од најзначајнијих имена савремене еколингвистичке *сцене* Арана Стиба, који инспирише да се с еколошког аспекта узме у обзир језик употребљен у што је више могуће различитих видова текстова, тј. подобност скоро сваког текста и приче (тзв. ‘the stories we live by’) за еко-критичку анализу и значај било ког текста за будућност екосистемâ (Stibbe, 2015).

Одатле, у текстовима, па и у графитима, постоји могућност да се приступи језику с еколошког аспекта, тј. постоји могућност за интерпретацију како језик учествује и утиче у формирању, у одржавању и у уништавању веза између људи и других живих форми околине (Alexander & Stibbe, 2014). Из ових разлога овај рад посматра удео језика као (не)подржаваоца екосистемâ, екозофије диверзитета и сл.

Ове научне преокупације и оријентације произлазе из једне од главних поенти еколошке лингвистике - да се траже било какви текстови / дискурси, које могу бити значајне и корисне за будућност екосистемâ (односно кључних дискурса), при чему се пажљивом вредносном анализом њихових садржаја могу открити скривене екопоруке и претпоставке. Потребно је да еколингвистика форсира и промовише текстове који имају потенцијал да охрабрују, да активно подржавају и да изражавају поштовање, бригу и заштиту за природно окружење, за различитост свакаког типа, за одржавање и подржавање живота. У овом случају можда можемо говорити о тзв. корисним, конструктивним екозофским дискурсима. Паралелно с њима потребно је да се разоткривају они што су потенцијално штетни, са штетном екоидеологијом и да следи негативна евалуација дискурса у којима се открива еколошки деструктивно одношење, уништавање еколошких система и да се истакну њихови рефлекси и репрезентације у језику, тј. којим се језичким средствима *оперише* у њима. Првима се даје зелено, а другима црвено светло од (стране) еколингвистичке позиције (Stibbe, 2014: 122, 123). На овај начин се развија свест, тј. еколингвистичка свест о дискурсу/тексту (Fairclough, 1992; Stibbe, 2014: 123).

Преко развијене лингвистичке свести (о садржају и о језику) у текстовима би се одвојили кластери употребљених граматичких, лексичких и семантичких избора и структурâ у одређеним дискурсима и потом би се дали генерални коментари о језику. За могуће суспектне форме и јединице промовисале би се групе језичких карактеристика као алтернативне форме, тј. предлози за различиту, адекватнију језичку архитектуру, који подржавају и штите живот и екосистеме, уопште, или

би се у оквирима позитивне дискурсивне анализе<sup>3</sup> понудио нов екоподржилачки начин употребе језика.

### **Анализа скопских графита с еколингвистичке позиције**

У продужетку је направљена пажљива и подробна анализа скопских графита у еколошком оквиру. Пре свега се анализирају екографити као експлицитан еколошки дискурс, а потом се прави еколошка анализа углавном љубавних графита као издвојен дискурс. У научном разматрању графита, као једног достојног еколингвистичког наратива, крећемо од позиције Фила (Fill, 1993: 4), од еко-критичке анализе дискурса, која не прави критику језика, нити еколошку језичку цензуру текста, језика; него усмерава, вреднује садржај језика; открива скривене поруке преко употребе језичких карактеристика и потом их класификује као кластере језичких црта које су (не)подржавајуће за екосистеме. Такође, откривају се могуће деформације у језичкој употреби (шта од граматике не одговара холистичким и екозофским постулатима), без патронизовања или у функцији *чувара језика*.

### **Анализа еколошког дискурса (екографити)**

Паралелно се с буђењем еколошке свести човечанства појављују нови графити с еколошком компонентом, који су обележје и одлика овог глобалног и локалног екобуђења. Екографи су, као експлицитан екодискурс, текст подобан за анализу. Они су дискурс директно повезан са средином и из средине. Они су крик појединца, колектива против еконеправде, пре свега, нечистијег ваздуха у градској средини. Ово *јавно* проговарање и остављање порука о проблемима свима и за све, о најнепосреднијој околини, преко анонимног адресанта, оставља видљиву и трајну, општедоступну поруку и белег. Разгледајући језик, у еколошким темама открива се неутралан дискурс у сагласности са претходно споменутиим вредновањима текстова, са црвеним и зеленим светлом, по Стибу (Stibbe, 2014), али са стилском и поетском вредности (римом): *Загадено е Скопје и тешко дишам, ама излегов надвор сакам да пишам! (Загађено је Скопје и тешко дишем, али изађох напоље желим да пишем!)*, иако је у делу наратива других графита заступљен императивни тон, којим се интензивира дејство, будући да уопште и

---

<sup>3</sup> Термин позитивна дискурсна анализа је преко Мартина (Martin, 2006) прихфатио и уградио у своја истраживања и Стиб (Stibbe, 2017).

саме узвичне реченице и узвичник<sup>4</sup> дају емоционалну обојеност исказа (Минова-Ћуркова, 2003: 169): *Ако не морате – не дишете! (Ако не морате – не дишите!)*. Поред иронично-сатиричног тона у претходном тексту, језик је чист, стандардан, иако се обично очекује одступање и од стране оних што добро владају стандардом, зато што императивна форма за друго лице множине *дишете (дишите)* формално, нестандардно се меша и изједначава са формом за друго лице множине презента *дишите (дишете)* због неуважавања промене вокала у основи -и у -е код глагола са кореном на консонант.

### Еколошка анализа (графитита као) дискурса

*Аутори* љубавних графита као прича о љубави, радости и бризи, показују висок ниво писмености, књижевности, литератности и придржавања стандардног језика и његових норми. Одступања нису значајна (правописни или широко распрострањени жаргон, социолект и сл. који не говори о мањем или нижем нивоу писмености и културе); или су у функцији игривости, разбијања језичке монотоније, или су с хиперкоректном функцијом (присуство и придржавање стандарда у ситуацијама у којима уобичајено и високообразовани у свом интелектуалном изражавању праве пропусте). У продужетку, из еколингвистичке перспективе, у три правца разгледамо графите као текст.

### Језичка одступања

Посматра се да ли има и колико има екодевијантне употребе македонског стандардног језика, да ли и колико има форми вулгаризације, *просторечја* језичког израза,<sup>5</sup> односно, условно речено, *загађености* језика.

Прилог за количину *сè (све)* правописно се редовно употребљава погрешно без дијакритичког знака: *секој ден се поубаво е... (сваки дан све је лепше...); ...гајле ми е за се... (баи ме брига за*

4 Такорећи, сви графити завршавају се једним или трима узвичницима, јер употреба узвичника и код узвичних реченица често изражава одушевљење, узбуђење, снажну жељу, емоцију и сл., и говори о емоционалном карактеру исказа.

5 Под вулгаризацијом подразумевамо демократизацију у употреби језика графитâ, јер нестандардни језик пробија у неизраженој количини, експанзивно, односно тамо где му је место. Просторечје као термин увео је руски лингвиста Ушаков, а спомиње се код Лебедове (2011, 60-61), при чему се подразумева јавно одступање од постијећих норми стандардног језика, тј. језик необразованог или полуобразованог градског становништва које не влада књижевним нормама и циљано употребљава овакву реч пред одређеним аудиторijумом.

*све...); ...се додека...(све док...)*<sup>6</sup>. Нотирана су одступања и у ортографији сонаната: *...со цело срце во секоја невоља (целим срцем у свакој невољи); осмиот Њутнов закон вика... (осми Њутнов закон гласи...)*<sup>7</sup>.

У понављању предлога, као морфосинтаксичке особености, може се пратити недоследност: *ни во килограми ни тони (ни у килограмима ни тонама); со секој поглед и допир (сваким погледом и додиром); али и правилна употреба: и во добро и во зло... (и у добру и у злу...)*. У македонском језику, због његовог аналитичког карактера, предлози треба да су у првом плану и, ако се они не понављају, не сигнализује се синтаксичка функција именице или именичке синтагме. У савременом језичком изразу примећује се испуштање, тј. непонављање раздвојених службених речи<sup>8</sup>, с акцентом на предлозима, који су пре свега носиоци категорије зависности (Цветковски, 1998: 121), што се потврдило и у неким од текстова графита.

Преко употребе експресивно-вулгарне лексике уместо потцењивања и презира, изражава се висок степен емоције, експресије, и то не у функцији псовке: *може звучи глупо и дебилно, ама само тебе кога те гледам очите ми светат силно! (можда звучи глупо и дебилно, али само када тебе гледам очи ми сијају снажно!); те сакам, те сакам многу, те сакам премногу, те сакам најмногу, те сакам бе пичка ти матер (волим те, волим те много, волим те превише, волим те највише, волим те бре пичка ти материна); ти си ми љубов среќа и све пичка ти матер!!! (ти си ми љубав среќа и све пичка ти материна!!!)*.

Лексичка подршка у овом правцу је забележена преко употребе турцизама и сленгизама, разговорних и супстандардних форми; енглеских позајмљеница, које обогаћују лексичку палету: *мрднат сум по тебе, те сакам што да правам! (луд сам за тобом, волим те шта да радим!); те сакам баш највеќе на свет (волим те баш највише на свету!); будала, само гушни ме и гајле ми е за све (будало, само ме загри и баш ме брига за све); џабе кречите уште ја сакам (џабе кречите још је волим); силно е нашево како бакља гори... (снажно је ово наше као бакља гори...); за тебе на сите да им зборам... (о теби свима да причам...); сабајле било здраво да се пие лимонада... (јутрос је било здраво пити лимунаду...); ...ти од инат ме сакаш уште повеќе!*

<sup>6</sup> Примере текстуалних графита у целом тексту дајемо написано искошено (курзив), без навода истих у наводницима. Сви примери преведени су и на српски језик и стављени у заграду. Тамо где је форма иста и у македонском и у српском, није дат превод.

<sup>7</sup> У македонском стандардном језику ортогрфски коректно је неволја и Њутнов.

<sup>8</sup> На основу синтаксичке класификације речи се у македонском језику деле на пунозначне и службене (предлози, везници, узвици, речце).

*(ти ме из ината волиш још више!); ко што можам јас да те качам до небо не може ни џоинтот (као што могу ја да те попнем на небо не може ни џоинт).*<sup>9</sup>

### Језичка подршка

У графитима се као наративи откривају лингвостилистичке структуре, које су пре свега поткрепа еколошким позицијама у језику и могу се сматрати као екојезички подржаваоци у позитивном и корисном дискурсу.

Посматрајући ековредност садржине у графитима, примећује се подршка еколингволошког састава македонског стандарда с особеном поткрепом у стилско-експресивним карактеристикама, преко употребе експресивне лексике, па и целих експресивних контекста, или преко употребе деривацијских суфикса с високом експресијом, највише у текстовима љубавних графита, који су мотивирајући и охрабрујући за читање, гледање, слушање; зато што су подршка за живот, за системе, зато што су уопште животоодржавајући и животоподржавајући.

Експресивност и сликовитост у игри језиком се бележи у: *ми се (л)ежиш (лежиш/јежиш ми се); душо ме 'разболе' со љубов ама убаво ми е не се лечам (душо 'разболе' ме љубављу али лепо ми је не лечим се); многу сакам што се сакаме (многу волим што се волимо); душо стави си лабело испукна ми е устата (душо стави лабело испуцала су ми уста); душо во тебе се гледам среќен (душо у теби се видим среќан).* Употреба ређих речи или речи са секундарним (преосмишљеним) значењем, као и речи с високим емоционалним (позитивним) потенцијалом: *ке те скршам од сакање (сломићу те од вољења); сакам да ти ги крцнам коските... (желим да ти крцнам коске...); вошебна, прекрасно е кога се смееш (чаробна, прекрасно је кад се смејеш); вошебна прекрасно е да се биде заљубен во тебе (чаробна, прекрасно је бити заљубљен у тебе); душо стави си лабело... (душо стави лабело...); душо во тебе се гледам среќен! (душо у теби се видим среќан!); душо многу сакам што се сакаме! (душо многу волим што се волимо!),* у духу су јавних, писаних публичних мас-текстова као подршка екотема у контексту откривања позитивног наратива преко употребљеног језика (у графитима).

У прилог инспиративним језичким вредностима македонског језика иду и емоционално обојени суфикси и (деминутивни)

<sup>9</sup> Овим супстандардним формама не наводимо стандардне форме, тј. не правимо језичку корелацију, зато што су у функцији стила и зато што доносе минимално одступање с еколингвистичког становишта.

експресивни глаголи изведени углавном од оноματοпејске основе са значењем *извршавања радње у малој мери*, као и могућности за пропратним значењем *једнократности*:<sup>10</sup> *крцне (крцнути), бацне (љубнути), бапне (бубнути)* и именице (деминутивне) преко суфикса за изражавање осећајног односа: *увце, бацка (пољупчич), фацка (фацица): дај ми денес бацка на фацка! (дај ми данас пољупчић на фацицу!); ми се бацуваш ама многу! (љупкаш ми се али много!); бацни ме во увце цел ден да ми звони (љубни ме у увце цео дан да ми звони); срцево ми пука... (срце ми пуца...); по тебе гладувам... (за тобом гладујем...); многу сакам што се сакаме (много волим што се волимо); те сакам секоја стотинка секој милимикрон секој милиметар (волим те сваку стотинку сваки милимикрон сваки милиметар)...*

Експресивне конструкције преко понављања исказа, иако указују на трајање радњи или на њихов интензитет, количину, у целости су поруке са екоподржавајућом функцијом: *те сакам, те сакам многу, те сакам премногу, те сакам најмногу... (волим те, волим те много, волим те превише, волим те највише...); засекогаш твој, засекогаш моја, било каде, било кога (заувек твој, заувек моја, било где, било када); те сакам како клуб со цело срце во секоја невоља секогаш тука со цело срце, да дишеме како еден и во добро и во зло со цело срце, и секој момент заедно по целиот трнлив пат пак со цело срце!!! (волим те као клуб целим срцем у свакој невољи увек ту са целим срцем, да дишемо као једно и у добру и у злу целим срцем, и сваки моменат заједно по целом трновитом путу опет с целим срцем!!!).*

Овде су и суперлативи, чак и од прилога, који придају обојеност исказу: *те сакам премногу, те сакам најмногу... (волим те превише, волим те највише...); јас ќе ти бидам најдобра за ти да бидеш најсреќен! (ја ћу ти бити најбоља да би ти био најсрећнији); Те сакам баш највеќе на свет! (Волим те баш највише на свету!).*

### Језичко-стилска литерарност

Графити илуструју и јединице тзв. високог језичког стила, односно у њима се открива књижевност форми с потенцијалом високе језичко-стилске компетенције, чак и појаве хиперкоректности.<sup>11</sup> Тако се у чланку разматра присуство конструкцијâ, структурâ, које се у

<sup>10</sup> Конески (2003: 135-37).

<sup>11</sup> Реч је о натправилности преко погрешне аналогije с правилном или престижном нормом или због језичке неуверености језичке јединке и при том се прави погрешна (ауто)корекција.

свакодневном супстандарду не би очекивале и не би требло да буду присутне као одлика једног писаног спонтаног и природног говора (графита), тј. у живој комуникацији. У продужетку истичемо форме, речи, изразе који припадају писаној језичкој норми, напрема говорној (Минова-Ћуркова, 2003: 135), а графити су баш разговорна реч, иако доносе и језик од крајње једноставног и разговорног до језика у крајње култивисаном виду.

Преко фреквентне и правилне употребе одређеног члана -ов сигнализује се блиска анафора; нешто што је као признак карактеристично за језик и за садржину графита, као текстова креираних из личне позиције, али ипак свевременских и свељудских: *градов нека збори... (овај град нека говори...); од душава си дел... (ове душе си део); во моментов сакам... (у овом моменту желим...); срцево ми пука... (ово срце ми пуца...); како и конструкције с етичким, осећајним дативом: ми се (л)ежиш (лежиш/јежиш ми се); ми се бацуваш (љубиш ми се); си ми секси... (секси си ми); ми се осеќаш (осећаш ми се).* Ови примери су одличан доказ за експресивност у морфологији, а у прилог томе наводимо примере који се истичу по експресивности и стилској обележености синтаксе, као непосредни изражавачи емоција или за означавање интензивног вршења радње; и то узвичне, жељне и заповедне реченице: *...да дишеме како еден...!!! (... да дишемо као један...!!!); сакам да се гушнеме и така да се заборавиме на подолго време...!!! (желим да се загрлимо и тако да се заборавимо на дуже време...!!!); дај ми денес бацка на фацка! (дај ми данас пољупчић на фацицу!); душо пак сум пијан, те испив со очи! (душо опет сам пијан, испио сам те очима!); Ако не морате – не дишете! (Ако не морате – не дишите!).*

Илустративни су у овом правцу ређи, уједно и књижевне речи, чак и поетизми, који неретко носе свечану, пригодну или, чак и, традиционалну ноту и припадају тзв. високом стилу (Минова-Ћуркова, 2003: 134-135, 221): *многу сум ти настрвен (много сам ти жељан); ...сме цвет кој цути нема да овене (цвет смо који цвета неће увенути); се опив по тебе (опио сам се тобом); душо дојди имам недостиг од тебе! (душо дођи имам недостајање од тебе!) ...твојот небесен вожд (...твој небески вожд).*

Интертекстуалност преко фразеолошких израза је представљена и у текстовима графита: *ти ми даваш во грб ветар... (дајеш ми у леђа ветар...); те испив со очи (испио сам те очима); ...гајле ми е за се (...баш ме је брига за све); ќе те чувам како капка во рака (чуваћу те као кап у руци); ...кога ќе те фатат будалите (... када те ухвате будале); ...и во добро и во зло (...и у добру и у злу); да ти ги крцнам коските... (да ти крцнем кости...).*



У прилог високом стилу и неговању језика који је над тзв. *просторечјем* иде доказ доминирања сликовитих стилских средстава и изразитог римовања у графитима: *срцево ми пука сака да си до мене тука!* (*срце ми пуца жели да си до мене ту!*); *сите ме сакаат јако, ама само ти знаеш како!* (*сви ме воле јако, али само ти знаш како!*); *...по тебе гладувам, ...многу ти се радувам!* (*...за тобом гладујем, ...многу ти се радујем!*); *Ќе се борам за нас се додека имам вид, колку многу те сакам ќе видиш на секој ѕид!!!* (*Борићу се за нас докле год имам вид, колико много те волим видећеш на сваком ѕиду!!!*); *Во градиве се слуша, те сакам ти си ми душа!* (*У грудима се чује, волим те ти си ми душа!*); затим у компаративним и у контрастивним изразима: *...да ти ги крцнам коските како што крцка мразов...* (*...да ти крцнем коске као што крцка мраз...*); *Хемија учев од книга со тебе ја имам во пракса!* (*Хемију сам учио из књиге с тобом је имам у пракси!*); *Ќе поминам за кратко, да те љубам долго!* (*Свратићу накратко да те љубим дуго*); *Не сакам никаде да одам, само сакам со тебе љубов да водам!* (*Не желим никуда да одем, желим само с тобом љубав да водим!*); *...по тебе гладувам, ...многу ти се радувам!* (*...за тобом гладујем, ...многу ти се радујем!*), у којима се преко потврдног или одричног паралелизма повећава експресивност.

### Закључак

Из анализе и вредновања текста и поруке графитâ оцењујемо их као достојан (језичко)еколошки корпус, и при томе их квалификујемо као текстове с доминантном екокоректношћу на језичко-садржинском плану. Графити су користан и одржив екодискурс чије приче подржавају љубав, радост и живот уопште, и чије језичке карактеристике охрабрују и подржавају екосистеме.

У језику графитâ детектујемо висок ниво писмености и доминантно владање нормама стандардног језика на свим језичким плановима, иако говоримо о тексту/дискурсу, који је директно, на јавном месту, презентован као улична *књижевност*, која *говори* о способности градског становништва (младог и бунтовног) да у различитим ситуацијама користи различита средства; поред стандардног језика и градско *просторечје*, и жаргон, и социолект и елементе месног дијалекта, тзв. разноликост језичких кодова, што говори о *полилингвизму код грађана* (Ćuto, 2018: 61). Та, тзв. вишејезичност сваког човека у матерњем језику, где се пре свега додирују стандард и дијалекат (Wandruszka, 1979: 13-39), и сада, у јеку Четврте индустријске револуције, можемо констатовати да је од еколошке важности за све те системе, којима влада језичка јединка, да

их негује и да их уравнотежава, да паралелно егзистирају и да се развијају; а не да се сматрају конкурентним. На њихову употребу у некој комуникативној пракси треба да се гледа као на шармантно средство стилског изражаја и индивидуализације исказа, а не као на недостатак културе и образовања, или као на неки вид вулгаризације.

Језик употребљен у текстовима графита као одвојен дискурс је у корелацији са основним нормативним оквирима еколошке лингвистике, доприносећи и водећи ка еколингвистичкој равнотежи, тј. ка језичком еквилибријуму; ка континууму и заједништву у развоју језика или језичких форми у додиру и уважавању те језичке разноврсности.

Као у поставкама и у основи много концепата, тако и овде лежи неколико дихотомија и поларитета: природа-друштво; читалачки-пишући човек који креира графите, текстове писаног говора, и у којима по природи, структури и функцији употребљеног језика бележимо јединице које припадају формалном и неформалном језичком регистру.<sup>12</sup>

Рад завршавамо постулатом Халидеја из деведесетих година прошлог века, који је свевременски: „...језик пасивно не рефлектује реалност; језик активно креира реалност“.<sup>13</sup> Преко графита се креира једна урбана језичка реалност; креирају се *језички пејзажи*.

## Литература

- Конески, К. (2003). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески.
- Лебедева Н.Б., Зырянова Е.Г., Плаксина Н.Ю., Тюкаева Н.И. (2011). *Жанры естественной письменной речи: Студенческое граффити, маргинальные страницы тетрадей, частная записка*. Москва: USRR.
- Минова-Ѓуркова, Л. (2003). *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.

---

<sup>12</sup> У истој линији су и два супротстављена правца данашњег времена, језичка глобализација као један вид језичке хегемоније и језички империјализам, напрема еколингвистичког императива за неговање и за очување језичке посебности и језичког диверзитета.

<sup>13</sup> „...language does not passively reflect reality; language actively creates reality” (Halliday, 1990: 11).

- Цветковски, Ж. и др. (1998). *Македонски јазик*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Пипер, П. (2004). *Српски између великих и малих језика*. Београд: Београдска књига.
- Alexander, R., & and Stibbe, A. (2014). *From the analysis of ecological discourse to the ecological analysis of discourse*. *Language Sciences*, 41, pp. 104-110.
- Chen, S. (2016). Language and ecology: A content analysis of ecolinguistics as an emerging research field. *Ampersand* 3, pp. 108-116.
- Deacon. W. T. (1997). *The Symbolic Species: The Co-evolution of Language and the Brain*. New York: W. W. Norton & Company.
- Fairclough, N. (1992). *Critical Language Awareness*. London: Routledge.
- Fill, A. (1993). *Ökologistik*. Tübingen: Gunter Narr.
- Goatly, A. (1996). Green grammar and grammatical metaphor, or language and the myth of power, or metaphors we die by. *Journal of Pragmatics* 25, pp. 537-560.
- Halliday, K.A.M. (1990). New ways of analysing meaning: A challenge to applied linguistics. *Journal of Applied Linguistics*, 6, pp. 7-36.
- Halliday, K.A.M. & Matthiessen, M.I.M.C. (1999). *Construing experience through meaning: a language-based approach to cognition*. London: Cassell.
- Haugen, E. (1972). *The ecology of language*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Martin, J. (2006). Positive Discourse Analysis: Power, Solidarity and Change. *Journal of English Studies* 4, pp. 21-35
- Trampe, W. (1990). *Ökologische Linguistik: Grundlagen einer ökologischen Wissenschafts- und Sprachtheorie*. Opladen: Westdt. Verl.
- Wandruszka, M. (1979). *Die Mehrsprachigkeit des Menschen*. München: Piper Verlag.
- Sapir, E. (1912). Language and Environment. *American Anthropologist*, 14 (2), pp. 226-242.
- Stibbe, A. (2012). Ecolinguistics and Globalization. In: *The Handbook of Language and Globalization*, pp. 413-418. John Wiley & Sons.
- Stibbe, A. (2014). An Ecolinguistic Approach to Critical Discourse Studies. *Critical Discourse Studies*, 11 (1), pp. 117-128.
- Stibbe, A. (2015). *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By*. London: Routledge.

- Stibbe, A. (2017). *Positive Discourse Analysis: re-thinking human ecological relationships*. In A. Fill and H. Penz, (Eds.), *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. London: Routledge.
- Stibbe, A. (2020). *Towards a grammar of ecocultural identity*. In T. Milstein and J. Castro-Sotomayor, (Eds.), *Routledge Handbook of Ecocultural Identity*. London: Routledge.
- Ćuto, E. (2013). Студенческа епиграфика и литературна традиција. Искусство подделувати под слог известных писателей. S. U Sambunjak & R. Božić (ur.), *Zadarski filološki dani IV : zbornik radova*, 379-393. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Ćuto, E. (2016). Роль параграфемных средств в создании образа языковой личности (на материале граффитийных текстов). *Croatica et Slavica Iadertina*, 12, 1, 127-152.
- Ćuto, E. (2018). Граффити: язык и графика. Zadar: Sveučilište u Zadru.

**Marija P. Paunova**

## LINGUISTIC LANDSCAPES IN URBAN SPACES

**Summary:** In the contemporary tendencies of culture, the textual graffiti, as a part of the city zone, bravely and in the avant-garde manner mark current events and preoccupations on public areas. They are also a part of Macedonian culture—above all, urban culture.

Recently, the ecological consciousness of man/humanity has been awakening, so in parallel with this process, new graffiti with an ecological component appear.

The main focus in our presentation is on eco-graffiti, i.e. graffiti with ecological character, if systematization of graffiti according to the content component is taken into account. Also, from the aspect of the so-called 'green grammar', the linguistic expression in graffiti in general is considered, having in mind the ecological linguistic awareness in the (in)correct/(non)standard use of the Contemporary Macedonian Language from the aspect of Haugen's ecology of language.

The purpose of the article is to present the most frequent and also possible linguistic means that are used for creation and supplementation of the written text of the graffiti.

**Keywords:** eco-graffiti, Skopje, Macedonian language, linguistic means

**Duško N. Prelević**

University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Department of Philosophy

[dusko.prelevic@f.bg.ac.rs](mailto:dusko.prelevic@f.bg.ac.rs)

## MODERN DYSTOPIA AND MILL'S CONCEPTION OF NATURE\*

**Abstract:** Although John Stuart Mill famously used the term “dystopia” during a discussion in the House of Commons in 1868, it is not quite clear to what extent his philosophical views influenced (or could have influenced) writers of famous dystopias, such as Yevgeny Zamyatin (*We*), Aldous Huxley (*Brave New World*), and George Orwell (*1984*). It is argued in this paper that Mill's views about nature (famously presented in his essay “Nature”, written in 1850s and posthumously published in 1874) might be regarded as their philosophical background. In his essay, Mill criticized the “Follow Nature” doctrine, and concluded that there is a sense of the term “nature” that is worth appraising, the one in which it is understood as the absence of affectation. And exactly affectation is one of the main bad features of dystopian societies, neatly depicted by famous novelists above.

**Keywords:** John Stuart Mill, dystopia, nature, the “Follow Nature” doctrine, affectation.

### Introduction

In the House of Commons in 1868, John Stuart Mill famously used the term “dystopia” during a discussion about the Irish land question (see, for example, Mattos, 2020 for more details). When speaking about how the government previously had dealt with this issue, he said: “It is, perhaps, too complimentary to call them Utopians, they ought rather to be called dystopians, or cacotopians. What is commonly called Utopian is something too good to be practicable; but what they appear to favour is too bad to be practicable“ (Mill, 1988: 248).

Over a long period of time Mill was credited as the inventor of the word “dystopia” (see, for example, the quotation below), yet recently it has

---

\* This paper was presented at the Ninth International Conference “Language, Literature and Nature” that took place at Alfa BK University in Belgrade on September 25–26, 2020. This research was supported by Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (project: *Logico-Epistemological Bases of Science and Metaphysics*, No. 179067).

been discovered that the very term had been mentioned much earlier, in 1748 (actually, it was written incorrectly as “dustopia” in 1747, but the meaning was the same; see Budakov 2010 for more details). Here, “dystopia” meant “an unhappy country” referring to a particular place rather than to unpleasant consequences of prevailing tendencies in a given time interval.

Now, Mill's usage of the term “dystopia” does refer to projects that are “too bad to be practicable”, yet it also does not seem to be the same with how we use this word today when we speak about the main ideas expressed in a specific literary genre<sup>1</sup> (Claeys, 2017: 273). Thus, for example, Mike Ashley (2016) says:

[W]hen it was coined by John Stuart Mill in a speech in the House of Commons in 1868 it was not quite in the sense we use it now. Mill was reflecting on the impossibility of establishing a utopia because the basis of its economy and social development was subject to natural laws that cannot be influenced by human will, meaning that all utopias have a built-in inevitability of failure. He thus dismissed all utopian thinkers as dystopian, because their ideas were too flawed to be practical (Ashley, 2016).

If Ashley's interpretation is correct, then Mill's usage of the term “dystopia” is more akin to the word “anti-utopia” we typically use now<sup>2</sup> to refer to a critique of a utopian project. This is, however, quite compatible with some other interpretations of Mill's philosophy, according to which he was a utopian thinker influenced by Plato's *Republic* from the early childhood (see Montgomery, 2011 for more details), given that anti-utopia can well be directed only against a particular utopian vision, leaving other utopian visions intact (see, for example, Claeys, 2017: 274).

Although it is not quite easy to distinguish dystopia from anti-utopia and even from utopia itself,<sup>3</sup> some preliminary distinctions in that direction can be drawn. Utopia can be understood as a critique of the present state of

---

<sup>1</sup> Dystopia is sometimes counted as a *subgenre* of science fiction (I would like to thank an anonymous referee for drawing my attention to this issue). This, however, does not seem plausible. Although dystopian science fiction exists, many dystopian novels, as Claeys and many others have pointed out, are not *science-centred*, that is, in those novels science and technology “merely decorate the narrative rather than provide its foundation” (Claeys 2017: 290). Moreover, many dystopian novels did not depict technically (or scientifically) impossible scenarios at the time in which they were written (see Claeys 2017: 284–290 for more details).

<sup>2</sup> Sometimes words “dystopia” and “anti-utopia” are used interchangeably (see, for example, Claeys, 2017: f.n. 20).

<sup>3</sup> It is not quite easy to distinguish dystopia even from utopia, given that one's utopia might be another's dystopia, and *vice versa* (see Claeys, 2017: ch. 5 for more details).

affairs by means of depicting an ideal society, and, as it was mentioned above, it existed in philosophical literature (since Plato's *Republic* at least; see Plato 2008) much before it was established as a literary genre in 19<sup>th</sup> century. In contrast to this, anti-utopias are critiques of utopian projects (either the specific ones, or in general), whereas dystopias anticipate in addition unpleasant consequences of certain courses of actions (or ideas) by depicting unhappy countries (corporations, and the like) that are taken to be frightening outcomes of such endeavors. In that respect, dystopian novels (like the utopian ones) might be understood as (good or bad) arguments aimed at promoting (or stopping) certain courses of actions in a given time interval (see Прелевић, 2020 for more details).

Be that as it may, it is interesting to see to what extent Mill's philosophical views influenced (or could have influenced) writers of famous dystopias, such as Yevgeny Zamyatin (1972), Aldous Huxley (1972), and George Orwell (1961). In this paper, I argue that Mill's views about nature, famously presented in his essay "Nature" (written in 1850s and posthumously published in 1874; see Mill, 2009a), might be regarded as a philosophical background of the dystopian novels above. Although I do not claim confidently that all the authors of dystopian novels mentioned above really read Mill's posthumously published essay, it seems reasonable to suppose that at least some of them knew about Mill's general views about nature at least through some other works. For example, Orwell was influenced by Mill's *Autobiography* (see Meyers, 1991: 29; cf. Mill, 2009d), of which some parts were written alongside his essay "Nature" (see Adams, 1992: 438; 443). It is also worth mentioning that Thomas Henry Huxley, Aldous Huxley's grandfather, was deeply engaged in this topic, and that it is likely that he read Mill's famous essay when it appeared (see, for example, Stanley 1957: 123–124). Anyway, Mill is typically considered to be the most influential English philosopher of the 19<sup>th</sup> century, and a famous proponent of liberalism and utilitarianism (Mill, 2009b; 2009c): Both views are relevant for modern dystopia, given that this literary genre is, on the one hand, usually regarded as a critique of (at least some forms of) utilitarian calculation (see, for example, Strub, 1989), whereas dystopian societies are considered bad because they are, among other things, directed against the freedom of expression and other liberties. Thus, the writers of modern dystopia above were by all means familiar with at least some parts of Mill's philosophy, and it is natural to suppose that at least some of them were in the know about his essay "Nature" either.

In what follows, I will briefly sketch the main features of modern dystopia, present Mill's essay and show in which sense it might be relevant for such a literary genre.

### Modern Dystopia: Some Main Features

It is commonly held that modern dystopia was established in the first half of 20<sup>th</sup> century by Yevgeny Zamyatin (*We*), Aldous Huxley (*Brave New World*), and George Orwell (*1984*), respectively. Here are some main features that these three (and many others) futuristic novels have in common (here, I draw on Gregory Claeys's characterization of modern dystopia; see Claeys, 2017: ch. 5). First, “be careful what you wish for” is their main motto (Claeys, 2017: 276): In contrast to optimism typical for modern philosophy<sup>4</sup> as to the prospects of scientific progress and educational reforms, dystopian novels provide frightening visions of the consequences of immense technological advisements, which result in a total control of individuals (see, for example, Schmidt, 2011: 163).

Those technological advisements make in the dystopian novels above Jeremy Bentham's panopticon vision (this time extended to the whole society) possible. Namely, Bentham (1995) had famously proposed the way of organizing prisons that would, on the one hand, make health conditions of prisoners better, while, on the other hand, discourage them from escaping. His proposal consisted in arranging prison cells (without blinds) into a circle and putting watchtower at the center so that prison guard can see prisoners, while prisoners cannot see the prison guard. Likewise, there is practically no room for private life in dystopian societies. For example, in Zamyatin's *We*, citizens are allowed to lower blinds on sexual days only, whereas in Dave Eggers's *Circle*, the main character Mae Holland, a new worker at the company that creates transparent digital identities, is allowed to turn off her audio feed up to three minutes during bathroom usage only. In dystopian novels, depicted societies (countries, corporations, and the like) are by all means reminiscent of Benthamian prisons above (see Strub, 1989: 41).

Gustave Le Bon's crowd psychology is another important motive of modern dystopias.<sup>5</sup> According to Le Bon, crowds are irrational, and those who try to persuade them to do something should use appropriate techniques that differ from those techniques that are required in scientific debates or when two rational individuals discuss about certain issues (see Le Bon, 2009 for more details). Le Bon himself thought that the irrationality of crowds is not bad as such (after all, many good things were done by crowds due to it), yet in dystopian fiction bad features of such irrationality is emphasized. Claeys summarizes Le Bonian ideas that are present in dystopian novels:

---

<sup>4</sup> Of course, there were notable exceptions, such as Arthur Schopenhauer (2010) and Giacomo Leopardi (2002). Some interpreters have noticed that elements of pessimism can be found in Mill's writings as well (see Adams, 1992: 446–447 for more details).

<sup>5</sup> Elsewhere, I have examined Le Bon's social psychology and its relevance for our better understanding the phenomenon of post-truth (see Prelević 2021).



“The main characteristics of crowds are impulsiveness, mobility, irritability, credulity, and suggestibility, a tendency to exaggeration, intolerance, servility in the face of great authority, and a compelling sense of the power of numbers” (Claeys, 2017: 21).

In contrast to crowds, individuals are, according to Le Bon, more rational, so it is not strange at all that the main characters of dystopian novels are in constant conflict with their surroundings.<sup>6</sup> The tension between collectivism and individualism permanently occur there.

### **The Relevance of Mill's Assessment of the “Follow Nature” Doctrine**

Now let us turn to Mill's essay, in which the “Follow Nature” doctrine is scrutinized, in order to see to what extent it might be relevant for better understanding of modern dystopia. The very doctrine, according to which we ought to follow nature, had been most famously promoted by the Stoics in ancient times (see, for example, Irwin, 2003; Long, 2001), and later on by Mill's contemporary Joseph Butler in his *Sermons* (see, for example, McNaughton, 2017; Brinton, 1991; Long, 2003). As Alan Millar notices: “Mill's target is the view that nature provides the standard of right action and that the injunction to follow nature is the supreme ethical principle” (Millar, 1988: 165).

According to Mill, the very doctrine can be interpreted in more ways than one. On the one hand, if by “nature” we mean everything that happens in the actual world, then the very maxim is superfluous, given that we follow nature all the time (Mill, 2009a: 73). On the other hand, if by “nature” we mean a spontaneous course of things (that occurs without human intervention), then the “Follow Nature” doctrine turns out to be irrational and immoral, since we should by no means imitate events like natural disasters, epidemics, and the like. As Mill says: “In sober truth, nearly all the things which men are hanged or imprisoned for doing to one another, are nature's everyday performances” (Mill, 2009a: 81).

It is noticeable that these two readings of the “Follow Nature” doctrine attracted the most attention of the interpreters of Mill's view of nature. They have been mostly focused on the question of whether Mill really refuted the very doctrine (Millar, 1988; Long, 2001), a proper understanding of a historical context in which the essay was written, its place

---

<sup>6</sup> Even in Huxley's *Brave New World*, in which, unlike in Orwell's *1984*, a depicted society is controlled by reward and scientific manipulation rather than by punishment or the fear of punishment (see Huxley, 2000: 7–8), those members of society who publicly express their worries about it, such as Bernard Marx and Helmholtz Watson, very soon become exiled (see, for example, Petaković & Dondo, 2020).

in Mill's philosophical opus and the plausibility of his personification of nature (Adams, 1992), Mill's impact on environmental philosophy (Stephens, 2015), and the like. However, for the purposes of this paper, the third sense of the term “nature” that Mill addressed seems to be more relevant.

Namely, there is a sense of the term “nature” that Mill appraised, in contrast to the two senses mentioned above, the one in which nature is understood as *the absence of affectation*. Relating to this, Mill said:

I know of the only one sense in which “nature” and “natural” as applied to human beings are really terms of praise, and then the praise is the only negative. I'm talking about the use of “natural” to stand for the absence of affectation (Mill, 2009a: 101).

Another Mill's insight about affectation is rather interesting:

It should be add that in affectation the person is trying to deceive himself as well as others: he imitates the external signs of qualities that he would like to have, hoping to convince himself that he has them! (Mill, 2009a: 101).

And exactly affectation is one of the main bad features of dystopian societies, neatly depicted by famous novelists above. The main characters in dystopian novels are typically forced to appear to be other than they really are, unless at some point they start to believe that they are what they pretended to be. If we draw the distinction between individuality and personality, in which the former is understood as “the irreducible minimum of man”, whereas the latter is understood as “a kind of shell, the external and superficial part of us” (Rogers, 1921: 515), we might say that in dystopian novels, citizen's (or employee's) individuality dissolves into their conforming personality.

Ironically, members of dystopian societies are sometimes advised to be natural, like in Eggers's *Circle*, when Eamon Bailey says to Mae Holland (before having a joint performance with her aimed at promoting new ideas about making digital identity completely transparent): “Don't worry. Just be natural. We're just re-creating the conversation we had last week. Okay?” (Eggers, 2013: bk. 1). Here, we can recall Jean Baudrillard's insight that there is a sense in which animals are “the least of natural of beings, for with them artifice – the effects of masquerade and finery – is at its most naive” (Baudrillard, 2001: 88–89). Likewise, “upstanding members” of dystopian societies, such as Mae Holland in *The Circle* and many others, are typically expected to have “perfectly natural performance” all the time (Eggers, 2013). So, beside WAR IS PEACE and other Orwellian slogans (Orwell, 1961), expanding the list of dystopian doublethinks with NATURE IS AFFECTATION seems quite natural here.

### Concluding Remarks

Let us summarize. Although quite recently it was discovered that the term “dystopia” had been coined in the first half of 18<sup>th</sup> century, Mill's usage of the very term in his famous speech in the House of Commons in 1868 is typically regarded as more relevant for the later development of the specific literary genre (Claeys 2017: 273). Given that Mill was the famous proponent of political liberalism and utilitarianism, and one of the most notable thinkers of 19<sup>th</sup> century, his famous writings were by all means must-reads for the founders of modern dystopia, who were deeply engaged in addressing these issues, and neatly depicted scenarios in which personal freedoms have been annihilated in the name of (rather bizarre) utilitarian calculi done by authorities. It is likely that Mill's posthumously published essay “Nature” was a must-read, too. Although most interpreters of Mill's views about nature have mainly been focused on Mill's critique of the first two interpretations of the “Follow Nature” doctrine, it is argued in this paper that Mill's appraisal of the third interpretation of the very doctrine, in which nature was understood as the absence of affectation, alongside his brief but subtle characterization of affectation, might be regarded as a philosophical background of modern dystopia either.

### References

- Adams, J. E. (1992). Philosophical Forgetfulness: John Stuart Mill's 'Nature'. *Journal of the History of Ideas*, Volume 53, 437–454.
- Ashley, M. (25 May 2016). Freedom or Oppression? The Fear of Dystopia. *The British Library*. Retrieved on 20 December 2020, from source Web site: . <https://www.bl.uk/20th-century-literature/articles/freedom-or-oppression-the-fear-of-dystopia>
- Baudrillard, J. (2001). *Seduction* (B. Singer, Trans.). Montréal: New World Perspectives.
- Bentham, J. (1995). Panopticon Letters. In M. Božović (Ed.), *Jeremy Bentham: The Panopticon Writings* (29–95). London & New York: Verso.
- Brinton, A. (1991). “Following Nature” In Butler's *Sermons*. *The Philosophical Quarterly*, Volume 41, 325–332.
- Budakov, V. M. (2010). Dystopia: An Earlier Eighteen-Century Use. *Notes and Queries*, 57, 86–88.
- Claeys, G. (2017). *Dystopia: A Natural History*. Oxford: Oxford University Press.
- Eggers, D. (2013). *The Circle*. San Francisco: McSweeney's Books.
- Huxley, A. (1972). *Brave New World*. Vintage.
- Huxley, A. (2000). *Brave New World Revisited*. New York: RosettaBooks.

- Irwin, T. H. (2003). Stoic Naturalism and Its Critics. In B. Inwood (Ed.), *The Cambridge Companion to the Stoics* (345–364). Cambridge: Cambridge University Press.
- Le Bon, G. (2009). *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. The Floating Press.
- Leopardi, G. (2002). *Thoughts*. Hesperus Press.
- Long, A. A. (2001). Greek Ethics after MacIntyre and the Stoic Community of Reason. In A. Long (Ed.), *Stoic Studies* (156–178). Berkeley & Los Angeles CA: University of California Press.
- Long, A. A. (2003). Stoicism in the Philosophical Tradition: Spinoza, Lipsius, Butler. In B. Inwood (Ed.), *The Cambridge Companion to the Stoics* (365–392). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mattos, L. (2020). John Stuart Mill and the Irish Land Question: An Illustration of His View of Social Institutions. *Journal of the History of Economic Thought*, Volume 42: 1–18.
- McNaughton, D. (Ed.). (2017). *Joseph Butler: Fifteen Sermons and Other Writings on Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Meyers, V. (1991). *George Orwell*. London: Macmillan Education Ltd.
- Mill, J. S. (1988). The State of Ireland, 12 March, 1868. In J. Robson & B. Kinzer (Eds.), *Public and Parliamentary Speeches by John Stuart Mill, November 1850 – November 1868 (The Collected Works of John Stuart Mill, vol. 28)* (247–261). London & Toronto & Buffalo: Routledge & University of Toronto Press.
- Mill, J. S. (2009a). Nature. In L. Matz (Ed.), *John Stuart Mill, Three Essays on Religion* (65–104). Peterborough: Broadview Press.
- Mill, J. S. (2009b). On Liberty. In M. Philp & F. Rosen (Eds.), *John Stuart Mill: On Liberty, Utilitarianism and Other Essays* (1–112). Oxford: Oxford University Press.
- Mill, J. S. (2009c). Utilitarianism. In M. Philp & F. Rosen (Eds.), *John Stuart Mill: On Liberty, Utilitarianism and Other Essays* (113–177). Oxford: Oxford University Press.
- Mill, J. S. (2009d). *Autobiography of John Stuart Mill*. The Floating Press.
- Millar, A. (1988). Following Nature. *The Philosophical Quarterly*, Volume 38, 165–185.
- Montgomery, M. (2011). John Stuart Mill and the Utopian Tradition. In J. Backhaus (Ed.), *The State as Utopias: Continental Approaches* (19–34). Dordrecht: Springer.
- Orwell, G. (1961). *1984*. Signet Classics.
- Petaković, Ž. i Dondo, A. (2020). Problem shvatanja slobode i bezbednosti u kontekstu građanskog društva – prikazan na primerima distopijske književnosti. U M. Бодин и М. Петковић (прир.), *19. Међународна филозофска школа Felix Rotuliana: Зборник излагања 2019*

- (198–205). Зајечар: Народно позориште Тимочке крајине-Центар за културу „Зоран Радмиловић“; Београд: Центар за примењену филозофију и друштвена истраживања.
- Plato. (2008). *Republic* (R. Waterfield, Trans.). Oxford: Oxford University Press.
- Prelević, D. (2021). Le Bonova psihologija gomile i postistina. *Theoria*, Volume 64 (1): 149–160.
- Rogers, F. (1921). Personality and Individuality. *The North American Review*, Volume 214, 514–517.
- Schmidt, K. (2011). The Utopian Element in the Formation of Doctrines on the State of German “Staatswissenschaft”. In J. Backhaus (Ed.), *The State as Utopias: Continental Approaches* (161–181). Dordrecht: Springer.
- Schopenhauer, A. (2010). *The World as Will and Representation, Volume 1* (J. Norman, A. Welchman & C. Janaway, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stanley, O. (1957). T. H. Huxley's Treatment of 'Nature'. *Journal of the History of Ideas*, Volume 18, 120–127.
- Stephens, P. (2015). On the Nature of “Nature”: The Real Meanings and Significance of John Stuart Mill's Misunderstood Essay. *Environmental Ethics*, Volume 37, 359–375.
- Strub, H. (1989). The Theory of Panoptical Control: Bentham's Panopticon and Orwell's *Nineteen Eighty-Four*. *The Journal of the History of Behavioral Sciences*, Volume 25, 40–59.
- Zamyatin, Y. (1972). *We* (M. Ginsburg, Trans.). New York: Viking Press.
- Прелевић, Д. (2020). Утопија, дистопија и филозофско-књижевна имагинација. У М. Недић (прир.), *Прожимање филозофских и књижевних идеја: тридесет година од оснивања Крушевачке филозофско-књижевне школе: излагања на 30. заседању Крушевачке филозофско-књижевне школе* (133–141). Крушевац: Скупштина општине; Културни центар; Филозофско-књижевна школа.

Duško Prelević

## MODERNA DISTOPIJA I MILOVO SHVATANJE PRIRODE

**Rezime:** Iako je Džon Stjuart Mil po svojoj prilici bio prvi veliki filozof koji je upotrebio termin „distopija“ u svom političkom govoru u Donjem domu britanskog parlamenta 1868. godine (ta se reč, po novijim saznanjima, i ranije koristila), ostalo je nerasvetljeno da li je i u kojoj meri on uticao na pisce poznatih distopija, poput Jevgenija Zamjatina (*Mi*), Oldusa Hakslija (*Vrli novi svet*) i Džordža Orvela (*1984*). U ovom radu se pokazuje da Milovi uvidi o prirodi (izloženi u eseju „Priroda“, pisanom 1850-ih i posthumno objavljenom 1874. godine) mogu predstavljati filozofsku pozadinu pomenutih distopijskih romana. Naime, Mil je u svom radu kritički preispitivao staru maksimu po kojoj treba slediti prirodu, i tvrdio je da se ona može shvatiti na više načina: ako prirodu shvatimo kao sve što se dešava u aktualnom svetu, onda je navedena maksima suvišna, pošto svako sledi prirodu čineći bilo šta; ukoliko, pak, prirodu shvatimo kao spontani sled događaja (koji se dešava bez čovekovog uticaja), onda doktrina „sledi prirodu“ postaje iracionalna i nemoralna, pošto nikako ne treba podražavati mnoge događaje koji se dešavaju u prirodi, poput prirodnih katastrofa, epidemija, i drugih. Ipak, postoji i smisao reči „priroda“ koji je Mil visoko cenio, a to je onaj po kome se prirodno može shvatiti kao odsustvo izveštačenosti. I upravo je izveštačenost jedna od najgorih osobina distopijskih društava, koje su gorepomenuti pisci u svojim romanima vešto prikazivali.

**Ključne reči:** Džon Stjuart Mil, distopija, priroda, doktrina „sledi prirodu“, izveštačenost.

Igor T. Grbić  
Juraj Dobrila University of Pula  
[igrbic@unipu.hr](mailto:igrbic@unipu.hr)

### FORSTER'S *A PASSAGE TO INDIA*: THE ECHO BEYOND THE ECHO

**Abstract:** *A Passage to India*, E. M. Forster's most famous novel, has been read in stunningly different ways, particularly concerning the Marabar Caves episode, the climax of its plot. Starting from the basic premise, grounded in repeated close readings, that this is not a realistic, but symbolic novel, the author of the present article concentrates on its beginning sections, mostly the very brief first chapter, in order to show how the entire novel not only springs from it, but is even enclosed within it. The article tracks the most representative appearances of the Caves, throughout their metamorphoses, down to the very incident which produces Adela and Mrs Moore's traumas. As opposed to content-ridden readings, that in works such as *A Passage to India* do not take us too far towards their proper appreciation, the article highlights the splendid, filigree workings of language – content's form – that in themselves function as an echo, a stylistic echo with metaphysical resonances, that is so much more than the merely plot-based echo. Of special interest in this respect is the device of prefiguration – borrowed from theological typology and itself a kind of echo – which is identified in the novel as its subtle driving force.

**Keywords:** *A Passage to India*, Marabar Caves, language, style, prefiguration.

Adela Quested's overwhelming experience in the Marabar Caves is the central event in *A Passage to India*, E. M. Forster's best-known novel. Nothing that precedes it seems to be leading to it, and everything that follows is its more or less immediate consequence, although the event itself remains shrouded in mystery, so much so that it has irritated many readers into accusing the writer of unwarranted vagueness and arbitrariness. This is something I cannot address on the present occasion. Suffice it to say that *A Passage to India* is not a realistic, but a symbolic novel. My approach here is going to be predominantly stylistic, aiming at a reading as immanent as possible.

For those unacquainted with the novel, its plot can be reduced to the following basics. Mrs Moore and Adela Quested come to the Indian town of Chandrapore to visit Ronny Heaslop, the former's son and latter's betrothed, stationed there as city magistrate. While we are being introduced to both the Indian and British community, and the aborted attempts at their communication – which is precisely what makes the whole story look like a realistic, socially engaged one – another story is being prepared through repeated and increasingly ambiguous references to the nearby Marabar Caves. After a period of distancing from the British community, including Ronny – in the case of Adela – and from the whole world and life – in the case of Mrs Moore – the two finally enter the Caves, where they undergo some sort of breakdown. Mrs Moore leaves India and soon dies on her way back to England, while a stupefied Adela is drawn into an accusation of her Indian companion Aziz for attempted rape in the cave, which she subsequently drops, then breaks the engagement and herself leaves the "muddle" of India. The incident also irreparably damages the relationship between Aziz and Cyril Fielding, a rare instance of intercommunity friendship, that brings us back to a realistic discourse.

While the Caves incident, with its fatal echo, might be central to the novel's plot, what I find much more attracting from a more literary point of view are the ways the Caves echo throughout the novel, as a wandering motif. The echo is actually foreboded from the very beginning. It takes its time to highlight an all too often overlooked virtue of the novel: the fact it is extremely carefully written, with a sophistication that makes the whole organically spring from its parts and sound as a symphony. The stress is on language and the refined stylistic handling that makes it so much more than just a means to express an outer content. There is so much in the language that I can here afford to concentrate only on the first of the three parts of the novel, and mainly on its first chapter only, of which only its first paragraph will be more or less enough.

It is certainly not accidental that each of the three parts of the novel's tryptich – "Mosque", "Caves" and "Temple" – begins with an explicit or implicit reference to the Marabar Caves, but it is only in the first, still virginal, part that they are openly mentioned in both the first and the last sentence of the first chapter. From the very start the narration takes place at two levels. At the first one, visible to all, we follow a story that is easily turned into the story we take to be the principal one, but at the second, much more elusive level, the same story appears as if it had been already told, through details, signs and symbols – and almost in one breath. This is why the first part can be taken as introductory only if we read it exclusively at the first level; read at the second – or rather *also* at the second – the narrator actually takes us into the very middle of the narrative.



The Caves are introduced into the countryside in a seemingly innocent way. The full significance (and repetition further into the text) of their being described as a "group of fists and fingers" is likely to be recognized only after repeated readings of the novel. Again, a menacing quality of the syntagm does not arise just from its content; there is something ominous even at its first, phonetic, level, produced by the doubled alliteration of the fricative *f* and the equally doubled assonance of the emaciated, curt vowel *i*. But here we are already at the end of the chapter, while it also begins by referring to the Caves. The first mention, in the very first sentence of the novel, looks even more innocent: "Except for the Marabar Caves—and they are twenty miles off—the city of Chandrapore presents nothing extraordinary." The effect of this inversion, which comfortably marginalizes the Caves as a minor exception twenty miles away, is what John Colmer (1969: 15) wisely calls Forster's "seductive informality of style": the truth is it is them, the Caves, that are the real, threatening leitmotif of the novel. The relaxed relationship between the writer and the reader that is established in this way is one of the aspects that will eventually turn out to be deceptive. In the same first sentence two more details are worth noticing since, further on, they will impose themselves as two more of the novel's motifs, even themes.

A repeated reading might signal the word *extraordinary* in this first sentence. It is the same word Forster will use much later (for instance, after Godbole's description of the Caves at Fielding's tea party, in Chapter 7 (Forster, 1979: 84)), and he will do so in the central description of the Marabar Caves, too. The word reappears on other occasions as well, but regularly in connection to the Caves. The very first chapter not only opens, but also closes with the words *extraordinary caves*. Much later, Adela's behaviour with respect to the Caves will be described as *extraordinary*. As noticed by Frank Kermode (1966: 92), "the word occurs so naturally in conversation that its faked significance cannot disturb the story. The characters say 'extraordinary' but the novelist means 'extra-ordinary'", outside the ordinary. We can also go along with John Beer (1985: 118) and understand *extra* as a popular prefix of intensification, which gives *extraordinary* as "so very ordinary". This is an instance of what I would like to call the *metaphysical irony* of the novel: the ultimate meanings of words and concepts used not only disqualify, but can even go against the meanings that remain perfectly legitimate at a lower level, that, however, in the end does not turn out to have been the truly intended one.

The second theme suggested as early as the first sentence of the novel is encapsulated by the highly resonant presence of the word *nothing*, immediately before *extraordinary*. Negation is the hallmark of the whole of the first paragraph. When not made explicit, it is paraphrased or suggested: the bank is *scarcely* distinguishable, bazaars *shut out* the panorama, the

streets are *mean*, the temples *ineffective*, the few fine houses are *hidden away* and so on. We even learn that "[t]here are no bathing-steps on the river front, as the Ganges happens not to be holy here". Now, Forster, a man on intimate terms with India, could not have ignored the fact that every Indian river is holy, and that the Ganges, Mother Ganga, is especially holy, all along its stream. If the *invented* city of Chandrapore – I stress once again that *A Passage to India* is not a realistic novel – is located in a place where the holiest of the holy is not holy at all, we are to understand that we are introduced either into a world forsaken by God or into a world emancipated from any naive, all too human conception of God and the truly holy. In fact, negation is another characteristic typically associated with the Marabar Caves, a place related to the destructive god Shiva, where any knowledge received and then simply taken for granted seems to crumble. When at the already mentioned tea party Professor Godbole was asked about the Caves, "an expression of tension came over his face" (83). Did the expression of tension mark the horror that imbued him at the very mention of Marabar, or it simply accompanied his concentrating on such a demanding and not too pleasant a subject? His description, however, was deeply disappointing. In spite of the "great honour" and "great pleasure" he allegedly felt at being consulted on the matter, he actually said – nothing. Actually, what he said was in places even less than nothing, sheer banality, like (and he pronounced the following words "[a]fter an impressive pause") "There is an entrance in the rock which you enter, and through the entrance is the cave". Is Godbole's first sentence on the Caves anything but the commonest definition of a cave in general? Still, it happens to be the only thing he said about them in the affirmative. Everything that followed was negation of the descriptive suggestions proffered by his frustrated listeners. Thus Marabar is *not* like the caves at Elephanta. There are *no* sculptures there. The caves are *not* holy. They are in *no* way ornamental. When finally and impatiently asked whether all this "talk of the famous Marabar Caves" was then just local "empty brag", Godbole remained true to himself: "No, I should not quite say that." At these words it was clear to Aziz, one of the principal characters in the novel, that Godbole "was keeping back something about the caves".

It was Gillian Beer who drew attention to the fact that the novel's negations in general keep opening up towards indeterminacy. "To say what something is not leaves open a very great area of what it might be" so that such negatives become "the most grudging form of identification". Consequently, when Aziz realizes that Godbole is concealing something about the Caves, he is right only in a more general sense: Godbole is *not* concealing *something*, but *is* concealing *nothing* (Beer, G., 1981: 13-14). This is confirmed by the introductory chapter of Part 2, where after another aborted (this time the narrator's) description of the Marabar Caves we read

that in fact "[n]othing, nothing attaches to them" (126). Here I can only thus far encourage a reading that will see the Marabar Caves not merely as an absence of something, but as a presence of nothing, in the tradition of apophatic or negative theology, which, since Ultimate Reality is beyond ideas and words, prefers referring to it in terms that will clearly express their inability to grasp it. (Vasant Shahane already suggested such a reading when he placed Godbole's qualification of the Caves within the *advaitavedānta* tradition, the Indian variant of negative theology (Shahane 1995).)

Going back to the very first chapter, in order to further indicate how much of the novel's literal climax is prefigured and thus symbolically present in its seemingly innocent prologue, we find that, moving from the land and its river to the sky, the latter "is normally a *dome* of blending tints", during the day, while at night "the stars hang like lamps from the immense *vault*". This image, even the very words I have just italicized, is echoed in the Marabar Caves, once we finally enter them in Chapter 14. The reflections of the lit matches on the walls look just like stars in the heavens. But it is actually the other way round: the Caves echo all the way into Chapter 1. The sky as presented in the first chapter is itself far from idyllic. Actually, its blue "pale[s] down into white where it touches the white of the land" and its changes are even "less marked than those of the vegetation and the river". However, the suppressed quality of the sky is itself only a prelude to what happens to it in the Caves chapters. By now the sky has already "turned angry orange" (136). When we find Aziz, Miss Moore and Adela climbing the Marabar hill and heading towards the event that will change their lives, it seems to have gone back to its former monotony. It is "bland and glutinous" (144). Still, lurking underneath is the "angry" transformation that has happened in the meantime: "The sky dominated as usual, but seemed unhealthily near", with a sun that is pale (139). It can only be hinted here that no depth reading of Forster's novel can afford leaving out the manifold and multilayered significance of the sky. We should not be fooled even by sections that border on the purely naturalistic, such as found as early as in the same first chapter:

*The sky settles everything – not only climates and seasons, but when the earth shall be beautiful. By herself she can do little – only feeble outbursts of flowers. But when the sky chooses, glory can rain into the Chandrapore bazaars, or a benediction pass from horizon to horizon. The sky can do this because it is so strong and so enormous* (30).

The parts I italicized, especially the last two, should already preclude any interpretation of the sky as nothing more than a physical entity and

suggest a reconnection to the numinous, divine properties traditionally attached to it. In fact, another theme of the novel certainly is man's being called from above, against his own being called from below, a theme to be developed already in the next chapter, always towards a further beyond: "Beyond the sky must not there be something that overarches all the skies, more impartial even than they? Beyond which again..." (55).<sup>1</sup>

In line with the novel's stress on negation of affirmation, on its way towards breaking through and beyond both, I need also to introduce a major lacuna in its prefigurative strategy.<sup>2</sup> Though all the significant aspects of the Caves episode and its deeper derivatives seem to be adumbrated at the very beginning of the novel, what is missing in it is the Caves' most characteristic trait: their echo. A lacuna so significant can be anything but insignificant in a novel as carefully structured. Actually, read more attentively, the whole of the first chapter contains no sound at all. The echo of the Caves is the final, ultimate "message" of the novel. It surpasses all we know, all we think, all we speak. Consequently, it is unknowable, unthinkable, unspeakable. The mystery is left to itself, to be encountered on its own. When confronted with it, Miss Moore is not only deeply and lastingly overwhelmed, but recalls –

---

<sup>1</sup> In the first chapter, the immediate, visible sky was qualified by the same word, *overarching*. Here it is itself overarched, in the process of gradual overcoming one sky after another (when the novel is reread, the sentence "The distance between the earth and [the stars] is as nothing to the distance behind them [...]", from the same chapter, loses its literal naturalistic simplicity and becomes itself a prefiguration of a metaphysical meaning). Besides, the above quotes already warn that the theme of negativity, in Forster's novel, is not an expression of nihilism, but the very opposite, an early invitation to transcend all phenomena as relativities, by denying them one after another in their falsely assumed absoluteness, and towards something truly transcendent. An impressive combination of this theme with the theme of man's being called from above are the English bridge and Fielding's tea parties. If, being imposed from below, the official bridge party is doomed to fail by its very idea, in the failure of Fielding's tea party, an informal meeting meant to mend the former, we feel the presence of something uncanny. It is here that the invitation to visit the Marabar Caves is expressed, by an inviter (Aziz) who is not really serious about his own invitation, to a place he did not plan, a place we learn nothing about, despite the general insistence. This fragile bubble of interhuman communication finally bursts when Ronny Hislop bursts onto the scene, a man belonging to the arrogant colonial world they all escaped from, to be followed only by Godbole bursting into a song about God who turns a deaf ear to man's invocations. "All invitations must proceed from heaven perhaps; perhaps it is futile for men to initiate their own unity [...]" (52). This is not an explicit comment by the narrator, after the fact, but some private thinking by two English missionaries, concerning, at the literal level, the failed bridge party, but prefiguratively enveloping both the tea party and the forced meeting with the transcendent, in the Caves.

<sup>2</sup> I take prefiguration as a technical term, normally used in Christian theology for every moment of the Old Testament (type) as realizing its full meaning only in relation to the corresponding moment within the New (antitype).

and makes us, the readers, aware – that Professor Godbole did not mention any echo (144). One of the things he did *not* say about the Caves.

The only possible prefiguration of the echo is the instance characterized by the only way you can possibly approach the beyond: roundabout, giving up all intellectual pretentiousness, playfully, in jest. And we find the instance immediately after the introductory chapter. At the beginning of Chapter 2 we are in the company of Aziz and his Muslim friends, discussing the English. Just as for Ronny Hislop – an incarnation of the typical English sahib – all Indians are the same, here at Hamidullah's we here that all English people, irrespective of their characters, become exactly the same once they come to live in India. It is only a matter of time. "I give any Englishman two years, be he Turton or Burton" (32). Now, the syntagm "Turton or Burton" is an improvised example of the so-called lexical pairs, very typical of many Indian languages. At the most immediate level, it therefore functions so as to convey, in the English medium of the novel, the authentic Urdu idiom of the speakers. At a more remote level, however, the two names sounding almost the same, both consisting of a marked plosive followed by a prolonged weak vowel fading into a nasal, are likely to be perceived, on a second or third reading of the novel, as a discreet prefiguration of the Caves' echo.

*A Passage to India* offers a reading experience one would like to have the opportunity to enjoy much more often in the world of literature, the one of finding, on each repeated reading, that it is not repeated, that the book – yes, the book itself, not just the reader, as the commonplace would have it – has changed, that there is now a(nother) book within the book. One of the growing insights is that the novel – its essence, prophecy (as Forster himself would say), not the plot – is in a way already contained in its beginning. Even in the first, very short, the shortest of its chapters, or just in its first paragraph. To indicate the concrete instances of this phenomenon I have borrowed the term prefiguration from theological typology. And there are so many more of these instances (isn't, for example, Mrs Moore's entering the mosque, as early as Chapter 2, a symbolical expression of her intimate distancing from the religion she was born into, prefiguring her entering the fatal cave, that will be only the last step of her conversion, not *the* conversion?). The present article is therefore meant as a contribution towards a fuller recognition of the novel's first part, "Mosque", which, quite expectedly, has greatly suffered in critical appreciation due to the so *obvious* preponderance of what happens in the second part, "Caves". The same goes for the final part, "Temple", which itself deserves much more critical attention, and which is even completely missing in the novel's greatest artistic recreations that are Santha Rama Rau's 1960 theatre adaptation and David Lean's 1984 film version (a personal contribution to correcting this

distorted view of the novel is my forthcoming book *Jungovska interpretacija romana Put u Indiju E. M. Forstera (A Jungian Interpretation of E. M. Forster's A Passage to India)*). It took possibly the greatest Forster critic, Wilfred Stone, to realize that the beginning of Forster's greatest achievement, its very first chapter, is so much more than meets the eye, that by its position within the novel and the carefully articulated setting it functions as a "great echo chamber [that] provides the book's chorus and prophetic voice; it at once crates and amplifies the meaning of the novel's action" (1969: 317). The present article picks upon such insights. Also, by identifying the first chapter as the novel's echo chamber, Stone indirectly answers why there is no prefiguration in it of the Caves' most fatal characteristic: the chapter itself is a great echo chamber. It is the chapter, made of words, that prefigures the Caves, its embodiment made of stone. We move from the tangible to the intangible, and from there to a resolution of these opposites, in the final part of the novel. The landscape is not here to secure the needed setting. Its prime function is not even to create a mood. By describing the landscape what Forster does is nothing less than introducing his main themes. And the way he does it in *A Passage to India* is a novelty even for himself. As first noted by John Colmer, the natural world is no longer in Forster the source of ultimate good, but alien, hostile, full of menace and it in fact dominates the novel from the very beginning to the very end, dwarfing the protagonists (1969: 12). I think, however, that Colmer is here to be taken with due qualifications because negative characterizations of the natural world are valid only in the sense it is not kindly disposed to always much too limited human definitions and evaluations. And this in itself is one of the novel's greatest themes.

## References

- Beer, G. (1981). 'But Nothing in India is Identifiable': Negation and Identification in *A Passage to India*. In V. A. Shahane (Ed.), *Approaches to E. M. Forster. A Centenary Volume* (9-23). New Delhi: Arnold-Heinemann.
- Beer, J. (1985). Preface. In J. Beer (Ed.), *A Passage to India: Essays in Interpretation* (vii-viii). Houndmills and London: Macmillan.
- Colmer, J. (1969). *E. M. Forster: A Passage to India*. London: Edward Arnold.
- Forster, E. M. (1979). *A Passage to India*. London: Penguin Books.
- Kermode, F. (1966). Mr. E. M. Forster as a Symbolist. In M. Bradbury (Ed.), *Forster: A Collection of Critical Essays* (90-95). Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.
- Shahane, V. A. (1995). *E. M. Forster, A Passage to India*. Beirut: York Press; Harlow: Longman Group Limited.
- Stone, W. (1969). *The Cave and the Mountain: A Study of E. M. Forster*. Stanford: Stanford University Press; London: Oxford University Press.

Igor T. Grbić

**PUT U INDIJU E. M. FORSTERA: JEKA ONKRAJ JEKE**

**Sažetak:** *Put u Indiju*, najpoznatiji roman E. M. Forstera, išćitan je na zapanjujuće različite načine, osobito što se tiče epizode u Marabarskim spiljama, koja je klimaks njegove radnje. Krećući od temeljne premise, zasnovane na opetovanom pomnom čitanju, da nije riječ o realističkom, nego simboličnom romanu, autor članka usredotočuje se na njegove početne dijelove, uglavnom na vrlo kratko prvo poglavlje, ne bi li pokazao kako cjelokupni roman iz njega ne samo izvire, nego je u njemu već i sadržan. Prate se najznakovitija pojavljivanja spilja, kroz niz njihovih preobrazbi, sve do samog incidenta koji dovodi do traume Adeline i gospođe Moore. Nasuprot čitanjima što ih pogoni sadržaj, a koja nas u djelima kao što je *Put u Indiju* ne privode bogzna kako njihovom valjanom vrednovanju, članak u prvi plan stavlja sjajan, filigranski rad jezika –forme sadržja – koji i sam funkcionira kao jeka, stilska jeka metafizičke rezonantnosti, a to je daleko više od puke jeke zasnovane na samoj radnji. Osobito se relevantnim sredstvom u tom pogledu pokazuje prefiguracija – posuđena iz teološke tipologije, a i sama svojevrsna jeka – koja se u romanu identificira kao njegova suptilna pogonska sila.

**Ključne riječi:** *Put u Indiju*, Marabarske pećine, jezik, stil, gradacija



**Катарина Држајић Лакетић**

Паневропски универзитет *Апеирон*, Бања Лука

Факултет филолошких наука

[katja.drzajic@gmail.com](mailto:katja.drzajic@gmail.com)

## ПРИРОДА КАО ЦЕНТАР САМОСПОЗНАЈЕ У ФАУЛСОВОМ ЧАРОбЊАКУ

**Сажетак:** Дела једног од најистакнутијих аутора двадесетог века, британског писца Џона Фаулса, критика сврстава у пресек модернистичке и постмодернистичке књижевности. У његовим најзначајнијим делима истиче се трагање за самоспознајом – заокруженошћу људског постајања, *мандалом*, те се у том смислу Фаулс позива на Јунгову психологију, природу и мит. То је можда најистакнутије у роману *Чаробњак*, у коме магично окружење фиктивног грчког острва представља место самоостварења главног јунака. Док трага за суштином свог постојања, протагониста Николас Ерф наилази на низ митских фигура и учествује у древним ритуалима који ће га натерати да постане самосвеснији, док га „натуралиста из Лајм Рициса“ (како су звали Фаулса) води кроз неодољиве природне пределе који представљају суштину самоспознаје – повратак природи, како у физичком тако и у психолошком смислу.

**Кључне речи:** природа, самоспознаја, Јунг, Фаулс

### Увод

Британски писац Џон Фаулс (1926. - 2005.) један је од најзначајнијих аутора двадесетог века, чија дела критика сврстава у пресек модернистичке и постмодернистичке књижевности. „Натуралиста из Лајм Рициса“, како ће га критика прозвати, рођен је у месту Ли-он-си недалеко од Лондона, кога се сећао као изузетно конзервативне средине у којој је било могуће водити само учмало конвенционалан живот. „Још од тада покушавао сам да побегнем“, рекао је једном приликом Фаулс.<sup>1</sup>

Године 1947. започиње студије на Оксфорду и проводи три године у месту које ће сматрати интелектуаним рајем. Студирајући

---

<sup>1</sup><http://www.fowlesbooks.com/>

француску књижевност посебно се интересује за филозофију егзистенцијализма, коју дефинише као „револт индивидуе против свих тих система размишљања, теорија психологије и друштвених и политичких притисака које покушавају да јој украду њену индивидуалност” (*Аристос*: 15). Након завршетка студија проводи годину дана у Француској, где предаје енглески језик и књижевност и где „балансира између природне и књижевне реалности; слободно време проводи истражујући руралне пределе и настављајући опсежно читање, што му је стална преокупација“ (Huffaker, 2010: 25). Француска ће му постати инспирација за нека од најважнијих дела, попут збирке приповедака *Кула од абоноса* и можда најзначанијег романа, *Женска француског поручника*. Стигавши у Грчку где наставља да ради као наставник енглеског језика, преокупираће се митским и окултним, као и Јунговом психологијом. Управо ту наилази на инспирацију за свој први написани, али не и први објављени роман, *Чаробњак*:

Њене (грчке) тишине борове шуме биле су јединствене, налик ниједнима које сам било где искусио; као вечито празна страница која чека на забелешку или реч. Оне су ми пружиле најчуднији осећај ванвремености древног мита ... Знао сам да сам трајни изгнаник многих аспеката енглеског друштва, али писац још више мора загазити у изгнанство (Фаулс, 1965<sup>2</sup>).

Напуштањем Грчке, Фаулс остаје опрхван осећајем губитка: „Тада још увек нисам схватао да је губитак неопходан романописцу, неизмерно плодан за његове књиге, ма колико био болан њему приватно. Овај неразрешиви осећај недостатка, пропуштене прилике, навео ме је да изнедрим одређене дилеме приватне ситуације у Енглеској засноване на сећању на острво и његову самоћу, која је за мене представљала изгубљени Рај“ (Huffaker, 2010: 29). По повратку у Британију, пошто му бива објављен роман *Колекционар* (1963), одлучује да се пресели у руралну средину Лајм Рициса и, до своје смрти, посвећује се искључиво писању.

### Роман *Чаробњак*

У средишту романа смештеног у *магичну* Грчку, налази се Николас Ерф, млади наставник и самозвани песник, разапет између своје истинске половине, *искварене* и путене Алисон, и *савришене* аниме Лили која је, као и у сваком Фаулсовом делу, илузија кратког трајања.

---

<sup>2</sup> Предговор *Чаробњаку*

Он је отпадник савременог друштва – умишљени песник, у опхођењу дрзак, према женама немилосрдан, па се чак може рећи да подсећа на чувеног Стивена Дедалуса, јунака Џојсовог *Портрета уметника у младости* и *Уликса*. Он је, као и аутор романа, за време студија био опчињен филозофијом егзистенцијализма, међутим, филозофска сазнања не користи у процесу духовног развоја, већ у сврху завођења жена. На почетку романа описујући Ерфа као умишљеног песника, Фаулс на неки начин исмева себе у истом животном раздобљу, па је Ерфова потреба да духовно еволуира потреба коју је и аутор осећао у доба сопствене неаутентичности.

Роман *Чаробњак* смештен је у митолошки контекст и обилује искушењима која пред Ерфа ставља мистериозни Кончис, прави Чаробњак, који попут Проспера из Шекспирове *Буре* влада острвом. Управо лукави старац *лажњака* Лили *подмеће* Нику, како би га довео до самоспознаје – „Фаулсов јунак бира између слободе схваћене на универзалан, ванвременски и ванпросторни начин, и заточеништва у скученом контексту сопственог времена, идеологије и тла“ (Јовановић, 2007: 16). Уосталом, чак је и цитат Елиота на који Ерф наилази убрзо након доласка на Фракос (наравно, подметнутод стране Кончиса) назнака онога што ће се догодити:

Нећемо са трагањем стати  
А на крају тражења свих  
Бићемо на месту поласка  
И први ћемо га спознати пут. (Фаулс, 2010: 61)

Фаулс није случајно бирао цитате Елиота као уплив у своје романе. Он је чак и рекао да му је у време писања овог романа Елиот био од кључне важности, као и Јунг, а помиње и Дикенсов роман *Велика очекивања* као „највише јунговски“ јер „најбрижљивије следи образац *потраге*“ (Барнум, 1978: 2<sup>3</sup>). *Чаробњак*, који је изашао шездесетих година прошлог века, услед Кончисових необичних подухвата, довођен је у везу са анархистичким, „хипијевским“ начином размишљања и експерименталном филозофијом. Управо Ерф је симбол бунтовништва, човек који је због своје суровости осуђен од стране друштва, али се својски труди да остане веран принципима.

---

<sup>3</sup> Јовановић 2007: 123

## Јунгова психологија и концепт самоспознаје

Самоспознаја или, индивидуација врхунац је зрелости људског бића, духовни циљ сваког појединца који је ретко у потпуности остварив. За Јунга самоспознаја представља способност разумевања психе и њених несвесних манифестација – повратак себи и суочавање са *сенком* – ониме што дубоко у себи желимо сакрити.

Упућујући на Јунгову психологију, Јеротић тврди да идеално интегрисана и зрела личност не постоји, већ само различити ступњеви зрелости личности који се приближавају оној идеалној (2011: 70-71). У процесу индивидуације околина представља само препреку, како ће Фаулс у једном делу рећи: „Закон и Хаос, два доминантна процеса човекове егзистенције, подједнако су индиферентни према појединачном. За Хаос, Закон је деструктиван, за Закон – Хаос. Они подједнако стварају, одређују и уништавају индивидуално.” (Фаулс, 2005: 16)

Иако се индивидуали раст на неки начин коси са нормама (што ћемо видети и у Фаулсовим романима), истинска самосвест огледа се и у успешном прилагођавању људском друштву које не штети појединцу. О балансу индивидуалног и колективног Јунг каже:

Несвесно се обично схвата као нека врста издвојене личне интимности, што Библија, на пример, означава као „срце”, поимајући га између осталог и као исходиште свих злих мисли. У срчаним коморама пребивају сви лоши крви судови, јарост и чулна слабост. Тако несвесно изгледа када се оно посматра са становишта свести.” (Јунг, 1984: 365)

*Анимус* и *анима*, Јунгови архетипови колективног несвесног заузимају значајно место у овој анализи. Анимус као мушки принцип и анима као женски принцип у конфликту су у људској психи, попут константне борбе између полова у друштву. Одбацивање карактеристика које се традиционално везују за супротни пол представља препреку остваривању самоспознаје, али према Јунгу интегрисање аниме представља „једно од најважнијих изворишта стваралачке способности”<sup>4</sup>. Јунг говори о неспособности мушкарца да дође до самоспознаје услед одбијања да аниму потражи у себи самом и искључиве пројекције исте на жену, што ће се показати и као камен спотицања протагониста Фаулсових романа на њиховом путу до

<sup>4</sup><https://samoobrazovanje.rs/anima-i-animus/>

самосвести. Фон Францова на логичан начин објашњава склоност ка оваквим поступцима:

Присуство аниме узрок је да се мушкарац изненада заљуби када по први пут види неку жену и одмах зна да је то она „права“. У тој ситуацији, мушкарац осећа као да је одувек био близак са том женом; он се тако беспомоћно заљуби да то свима око њега изгледа као потпуна лудост. Жене „вилиноског“ карактера посебно су привлачне за такве пројекције аниме, јер тако задивљујуће неодређеном створењу мушкараци могу да припишу готово све, те стога могу да наставе са испредањем својих фантазија око ње (Фон Францова, 1996: 214).

Јунг помиње два аспекта јављања аниме: доброћудни и злоћудни. Код Фаулса је најизраженији пример злоћудне аниме која одвраћа јунака од самоспознаје, док је она доброћудна често скривена и њен значај увиђа се много касније. Фон Францова наводи неколико примера митских кобних анима:

... жена може бити виђена као смртоносна анима, јер је одвела Орфеја (којег носе мрачни „подземни“ ликови) у његову пропаст. Злоћудне су и Лорелај из тевтонског мита, водени духови чија песма води људе у смрт ... Русалка: веровало се да су ова бића духови утопљених девојака које прво зачарају, а потом утапају мушкараце који туда пролазе (Фон Францова, 1996: 212).

Јунг је одувек тврдио да се у древним митовима и ритуалима огледа човекова психа. Најдубље, најскривеније људске тежње описане су у митовима који не припадају само древним народима, већ су значајни и за савременог човека. Проучавајући древне митове, Јунг је желео да открије што више о историји људског ума и „сруши разлике између примитивног човека, за кога су симболи природни део свакодневног живота, и савременог човека, за кога су симболи наизглед бесмислени и неважни” (Хендерсон, 1996: 116). Јунгова је хипотеза да човек кроз историју употребљава сличне појмове и слике – симболе као одраз несвесног, нечег што је изван наше свакодневне спознаје (Јунг, 2011: 16). У овој анализи осврнућемо се и на „митске сцене“ у Фаулсовом роману – повратак природи и древним ритуалима којима је циљ да јунака наведу на пут самооткрића.

### Самоспознаја јунака

Николас Ерф, главни јунак *Чаробњака*, разапет је између воље свог новог *господара*, неодољиво лукавог старца Мориса Кончиса и онога што сматра сопственом слободом. Међутим, оно чему Николас тежи, а то је искључиво мушкарац-анимус, никако не може представљати слободу, а, одбацавањем сопствене аниме, он одбацује емоционалан, креативан поглед на свет, те остаје да живи у *рају* свог незнања. Штавише, писац је потврдио да, у овом роману, „Кончис представља људски концепт „Бога“, а Ерф Земљу (*Earth*), односно сваког (*Everyman*) (Reynolds&Noakes, 2003: 88). У предговору *Чаробњаку* који је написао 1976. године, Фаулс је објаснио да се два концепта – Бог и слобода, сукобљавају у сваком од нас, те да изабрати имагинарне богове значи бежати од неоткривеног. Међутим, аутор тврди и да „истинска слобода лежи између два принципа, никада само у једном, и да због тога никада не може бити апсолутне слободе” (предговор *Чаробњаку* 1976). Као што је Јунг рекао, духовну слободу човек мора скупо платити, али, напредак представља бар се приближити њој, док роман *Чаробњак* представља пут индивидуације главног јунака у чијим се дилемама било који човек може пронаћи.

Ерф ужива у свом либералном начину живота – одбија да се ожени „ћуркастом девојком“ и не жели да му „чиста телесна потреба упропасти живот“ (Фаулс, 2010: 21). Међутим, када наиђе на себи сличну жену, његови поступци натераће читаоца да се запита да ли је он заиста дорастао ставу који заступа. Фаулс тврди да су две суштинске неспојивости у људској природи жеља за личном слободом и жеља за друштвеном прихватљивошћу, па ће тако овај *светски човек* одбацити Алисон, која се чини готово идеалном за њега, из крајње плитких и лицемерних разлога - понашаће се попут *месе* коју ватрено критикује.

Како време одмиче, мукотрпна борба два пола отеловљена у Ерфу и Алисон постаје неподношљива, те ће одлучити да се растану када Николасу буде понуђен посао на грчком острву Фраксос, а Алисон да путује као стјуардеса. Ерф ће у Грчкој научити штошта о себи, бити бачен у инфериорну позицију, биће нарушена његова нарциосидна представа о себи коју је „изонанисао из реалности“ (Фаулс, 2010: 51). Да би прешао пут од антихероја до хероја, он мора доживети *пад* као нужни део детоксикације – упознавање са несвесним, односно ослобађање од тајни, према Јунгу је кључна фаза прочишћења, као што је „за неуротичара прилико лечења сасвим посебна благодат кад најзад може да се отараси својих тајни” (Јунг, 2005: 179). Јунг даље тврди да је „град симбол мајке, жене која житеље чува у себи као децу” (Јунг, 2005: 179), а место открочења за Ерфа управо је Фраксос, острво које је Фаулс

измислио по угледу на Спецес на коме је сам боравио и доживео продуховљење.

Почетак *прочишћења* које му следи за њега ће представљати шок, будући да већ по доласку у ову земљу поново изражава своју дрскост – он „физички бол за Алисон“ изједначава са сексуалном фрустрацијом, одбијајући да се ту ради о жалужу за љубављу (Фаулс, 2010: 47, 48). Међутим, из такта ће га најпре извести чињеница да је зарадио сифилис од неке проститутке - успаничиће се јер жели „смрт која се памти“ (Фаулс, 2010:54). На крају крајева, како Фаулс каже у свом делу *Аристос*, „нико не жели да буде нико. У књизи *Седам проповеди мртвима* Јунг говори о "природној тежњи бића према посебности, борби против примарне, погубне једнакости" која чини "суштину бића – принцип индивидуалности" (Фаулс, 2005: 29-30). Све што чинимо делимично је смишљено да попуни или маскира празнину коју осећамо у сопственој мрежи. Оно што није изненађујуће је да ће управо у моментима очаја он напрасно поново пожелети Алисон („Требало је да се оженим њом, бар бих имао друга у пустињи“ (Фаулс, 2010: 53) и гристи се изнутра мислећи да је итекако заслужио ову „казну“. Наравно, чим се излечи, заборавиће на ту причу и похрлити за неодољивом, недоступном Лили. Овај Ерфов поступак иде у прилог теорији да је незрела личност, будући да његова савест није „зрела“, већ „инфантилна“ (Јеротић, 2011: 75).

„Чаробњак, као и *Колекционар*, студије су односа између субјективног развоја и интерсубјективних односа моћи – или, другим речима, између аутентичности и ауторитета,“ тврди Стивенсон (Stephenson, 2003: 26). Убрзо по доласку у Грчку, Ерф ће постати жртва немилосрдних експеримената мистериозног Мориса Кончиса, за кога ћемо се питати је ли режисер пажљиво осмишљене драме, психијатар, поглавар села и немачки савезник, или једноставно, Чаробњак. Може се рећи да Кончис представља пандан главном јунаку Шекспирове *Буре*, чаробњаку Просперу који господари становницима острва (Reynolds&Noakes, 2003: 87). Интересантно је приметити да је, према Јунговом тумачењу, Просперо одличан пример архетипског Мага који „ослобађа духове јаче од било које олује“, а човек, ако не ослободи „доброг духа од ропства материјализму, похлепи и освети, свакако ће бити уништен сопственом црном магијом“ (Николс, 2013: 80-81). Многа питања остају недоречена у вези са Кончисом, но, његова мађионичарска игра ће на крају и успети.

Другу девојка која ће заокупирати Ерфово интересовање, Лили, односно Џули, чије право име дуго остаје неразјашњено, најпре упознајемо као духа Кончисове љубави из младости – она је девојка чија је „душа лепша него тело“ (Фаулс, 2010: 99), па главном јунаку

моментално постаје интересантнија него искварена, путена Алисон. Она је *чиста анима*, те је зато неодољива умишљеном *чистом анимусу* Нику, но, како ниједан екстремни принцип према Јунгу не може бити позитиван, испоставиће се да она мора бити *лажњак* – обичан инструмент у Кончисовој игри *детоксикације*, јунговског процеса чији је циљ *прочишћење* психе – ослобађање од илузија и долазак до самоспознаје.

Лили је очарала главног јунака управо својом, условно речено, неутралношћу и недоступношћу, попут некаквог духа. Иако га Алисон привлачи као биће са којим ће задовољити своје физичке потребе, Лили још увек мора открити, што је чини додатно неодољивом. Она је обучена као у доба Првог светског рата (попут Кончисове прве љубави), исмева Никову поезију, гледа му у длан, попут „несташне средњошколке“ избегава страствен физички контакт и жели да га „целива“ (Фаулс, 2010: 164, 167). Није јој страно ни рецитовање Шекспира (симболично, управо *Буре*) – она је права „Астарта, мајка мистерије“ и Ерфова идеална Аријадна – „ни са ким се на овом свету не би мењао сад кад ју је пронашао и држао за руку“ (Фаулс 2010: 172 – 177).

„Наш свет можда изгледа сигурнији, неки други можда узбудљивији. Наш свет можда изгледа обавештенији, неки други мистериознији“, каже Фаулс у *Аристосу*. Ова тврдња се итекако може применити на Николасово размишљање – за њега је неодољиво подстицање „љупке, али уплашене муле“ Лили да се препусти његовој страсти (Фаулс, 2010: 179). Изгледа да чар лежи управо у убеђивању (што читаоцу није изненађујуће за *ловца* попут Ерфа), као и чињеници да му она признаје да је та романа део плана лукавог Кончиса, који их види где год да су, као кроз камеру. Штавише, самопрокламовани Јунгов ученик (Фаулс, 2010: 189) ће у једном моменту саопштити младићу да је девојка у који је заљубљен заправо шизорфеничарка за коју је боравак на Фраксосу део лечења, што ће, чини се, само распламсати Николасове страсти – што дубље залази у тајне, то се више везује за Лили, а Алисон постаје ружна мрља из прошлости. Чак би и пред Кончисом хтео да се *опере* од Алисон, те њен позив да се сретну у Атини представља као пуки поступак женске радозналости (Фаулс, 2010: 196).

Ник одбацује Алисон која представља аутентичну аниму, ону коју јунак крије у себи, те, попут ловца, јуриша за идеалном принцезом, какву је и Клег видео у Миранди у Фаулсовом психолошком трилеру *Колекционар*: „Ако Ник жели, може провести читаву вечност јурећи Афродиту до њене пропасти, али неће постићи ништа значајно” (Huffaker, 2010: 64).



Ипак, док кује план како да Лили и он побегну из канци немилосрдног Кончиса, Ерф није свестан да га чека права ноћна мора у виду митске потраге – тежак пут до самоспознаје. За њега је врло битно то што се Лили „осећа девичански“ поред њега (Фаулс, 2010: 304), као и то да наводно није имала искуства с много мушкараца у прошлости, јер другачије не би могла бити чиста анима, нити пројекција безгрешне мајке. У опхођењу с њом му не смета да буде, на моменте, патетичан (изјављујући да „никада није спавао са девојком попут ње“) – назива је „послушном гејшом“ и „божанственом сиреном“ (Фаулс, 2010: 309).

Савршена женска фигура, „вечити објекат мушког трагања“ (Huffaker, 2010: 6), ипак ће се испоставити ништа бољом од Алисон коју је одбацио, сматрао лаком и прљавом. Кончис ће му индиректно пребацити грешку коју је начинио изабравши Лили, а не Алисон, испричавши му причу из своје прошлости, када је, у време нацистичке окупације, постао одговоран за смрт осамдесеторо сељака јер је поступио у складу са својим истинским принципима одлучивши да лично не изрешета двојицу: „Да их је Кончис изрешетао, то би значило да пориче то ко је он заправо – људско биће за кога је тај вид егзекуције неразумни, варварски чин“ (Acheson, 1998: 28-29). Кончис је човек који живи са дубоко интегрисаном анимом, зрела индивидуа насупрот Ерфу, кадра да поступа у складу са моралним начелима својственим њему самом: „Слобода коју практикује Кончис је „много старија ... од слободе егзистенцијализма“: то је слобода која се води „моралним императивом“ (441) који каже да не треба беспотребно да чинимо зло другима.“ (Acheson, 1998: 411).

Начин на који Кончис усмерава Ника на пут самоспознаје подсећа на јунговски „архетип чуда“ или „архетип магијског ефекта“, попут библијске сцене Мојсија који успева да натера воду да потече из камена (Николс, 2013: 66-67). Маг је мудрац и преварант, двоструко поштен, „као и Меркур, изасланик богова, он повезује унутрашње и спољашње, горе и доле, учествујући у оба“ (Николс, 2013: 67). На путу индивидуације, Магова помоћ потребна је човеку да „пронађе пут у тами унутрашње природе и на крају открије сопство, централно сунце бића, да сија у новом светлу“, те се на тај начин одвија „дијалог између нашег малог Мага и Једног, што је Бог, Великог Магуса“ (Николс, 2013: 73).

Николасов суноврат, симболично, почиње управо оним за чиме је толико чезнуо – физичким односом са Лили. Иако је крајње обичан сексуални однос изједначио са „обожавањем“, следи му шок – она сместа устаје и обавештава га да му следи „суђење“. Изненада, Ник је окружен људима у црном – свима на које је до сада наилазио, укључујући Кончиса, Цун, Цоа, који га бацају у заточеништво. Ник је

сада попут Обешеног из тарот карти, једном ногом привезан за вешала, док са обе стране пукотине у земљи расте дрвеће. Николс истиче да је дрво заправо матерински симбол, па „обешени, окружен са обе стране истим дрвећем и са вешалом изнад, изгледа као да је затворен у некој врсти ковчега. У исто време његов додир са материнским подземним водама сугерише на крштење и нови живот” (Николс, 2013: 265). На овај начин и Ерфово страшно суђење пуно неизвесности, указује на ново рађање, прочишћење свести, односно индивидуацију.

Јунгов следбеник Кончис га подвргава такозваној „детоксикацији“ – „третману“ који ће га натерати да направи разлику између стварног и идеалног и ослободити опсесије неодољивом *анимом* Лили. Кончисов процес детоксикације подсећа на некакву окултну иницијацију, а таквим се симболима и Јунг служио при лечењу пацијената истичући да су пројекције колективног несвесног непролазне и универзалне. Хафакер (2010: 63) подсећа да су алхемијски методи инспирисали Јунга, те да је „херметички тренинг покушавао да доведе човека до самоспознаје, као и психоанализа”, а и психоаналитичар је признао да је бирао методе сличне Зен иницијацији. Фаулс је и сам говорио да је његов живот попут Зена, због своје једноставне и неспорне љубави према природи, док је Јунг тврдио да „једини одговор на анегдоту лежи у самој природи” (ибид.).

Он је приморан да одгледа „порно филм“ у ком се сједињују „угрожена млада аристократкиња“ и „чудовиште, Црни Бик“ – односно Лили и црнац Џо (Фаулс, 2010: 436, 437). Ник, „огољен до кости“, схвата да су и он и Алисон били снимани при последњем сусрету, а затим је натеран да уживо сведочи сексуалном чину Лили и Џоа (Фаулс, 2010: 439). Он постаје Тезеј, док је Лили недостижна Аријадна, а Џо чудовиште Минотаур – заробљен у лавиринту без центра, „јер он је метафора за стварност – непознату, бескрајну, променљиву шему без митског или рационалног центра који га контролише” (Stephenson, 2003: 17).

С друге стране, иако се можда у почетку чини негативним, улога Мага, односно Кончиса, итекако се може се тумачити као позитивна, будући да је његов задатак да антихероју помогне у процесу самоспознаје:

Сви делимо Магову магичну моћ. Наша моћ је потенцијал за просветљење и још несањане подвиге: наша је такође деструктивна моћ гигантских размера. Можемо да уништимо планету; можемо да сахранимо и нас испод тежине милиона пластичних направа; или можемо да се бринемо и штитимо нашу природну средину и човечанство. Избор је наш. Када нам

унутрашњи Маг помогне да постанемо свесни наших снова, наше ноћне море не морају никада да се остваре! (Николс, 2013: 91)

Отеловљење Мага, дакле, може бити само јунак који живи у складу са својом анимом. Сам Фаулс је ка томе тежио, а то у једном моменту и Кончис признаје Ерфу. Већ смо помињали да је интегрисање аниме кључни корак ка духовној целовитости, те су тако неостварени мушкарци ти који падају под утицај кобним анима отеловљених у јунакињама баршунастих, наизглед невиних карактеристика.

Према Јунгу, ако је мушкарац Логос, жена је Ерос, са чиме се Фаулс сложио доделивши женском јунаку јачу самосвест, а, будући да је она та која рађа нови живот, њој следује већа мудрост и познавање тајни људског постојања, те у својој улози помагача на јунаковом путу самоспознаје није ништа мање значајна од Мага. Древну форму женског принципа представља богиња Астарта, симбол плодности и сексуалности, са којом је Ерф, у својој заблуди, поистоветио Лили. Ерф је антихерој, Алисон представља реалност, а Лили илузију.

### Закључак

Превод дела коришћен у овом истраживању заправо је друга верзија Фаулсовог романа у којој је унео извесне измене у завршетак. Прва верзија нас можда чак и више наводи да су Ник и Алисон остали заједно, с обзиром да је она испратила инструкције које јој је дао уколико бира њега, а не „њих“ - чак се и насмешила након Никовог снажног шамара, уместо изјаве мржње. Она је одлучна да „угрози његове мушке норме покушајем да поступи према сопственој вољи“ (Salami, 1992: 101). С друге стране, у новијем издању, писац заузима мање осуђујућу позицију према главном јунаку, будући да су се многи питали колико је морално од Кончиса и његових следбеника који живе „богатим, интелегентним животом“ да подвргну Николаса суровом третману на који није пристао (Huffaker, 2010: 65). Фаулс, међутим, остаје при инсистирању да „читалац попуни празнине“, сматрајући тај део једнако битним као што је уметност писања романа (Vipond, 1999: 65).

С обзиром на то да је Фаулсов циљ у *Чаробњаку* био да „сагледа себе и своју везу са светом на јасан начин, без утицаја усвојених идеја“ (Stephenson, 2003: 12), остаје питање да ли овом делу треба да претпоставимо срећан крај, односно да ли он заправо представља истину. По његовом мишљењу, човеково незадовољство у великој мери проистиче из немогућности да делује по сопственој вољи, а сваки суд о

томе шта је пожељно, а шта непожељно, бар кад су у питању односи између мушкараца и жена, апсолутно је бесмислен. Ипак, човек је као судија који је приморан да суди - друштво је итекако спремно да *каменује* другог, док, далеко од свих, задовољава своје прохтеве и страсти. На крају крајева, битно је представити се моралним пред масом.

Узевши Фаулсове ставове у обзир, немогуће је не помислити да је тврдњакритичара, да Николасова љубав ни према једној од ове две жене није аутентична, тачна. Читалац, ипак, има право на оптимистичан закључак, будући да је открио да је Алисон та која ће Ника спровести у свет самосвести, док је Лили само искушење које га може вратити у понор незнања. Улога самосвесне жене веома је битна за мушкарца према Јунговим схватањима, док је Фаулс услед ставова које је заступао у критици често називан феминистом.

Оно што је такође карактеристично у Јунговој психологији, што ће и сам Фаулс примењивати, јесте повратак природи као повратак себи. Није само Николасу потребан Јунгов метод приморавања човека да се суочи са својом истинском природом да би се могли усмерити његови поступци, већ читавом друштву. С тим у вези, оптимистичан закључак је да је Кончисов експеримент успео да би се Ник макар за корак приближио самоспознаји и почео да прихвата себе као личност каква јесте, не би ли могао наставити духовни напредак. Наговештај да се на неки начин враћа Алисон као свом женском пандану, па макар и самим суочавањем, за њега значи повратак својој унутрашњој природи.

## Литература

- Acheson, J. (1998). *Macmillan Modern Novelists: John Fowles*. Hertfordshire: Macmillan Press Ltd.
- Vipond, D. (1999). *Conversations with John Fowles*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Држајић, К. (2016). *Јунговски мотиви у романима Џона Фаулса*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.
- Јеротић, В. (2011). *Јунг између истока и запада*. Београд: Арс либри.
- Јовановић, А. (2007). *Природа, мистерија, мит: Романи Џона Фаулса*. Београд: Плато.
- Јунг, К. Г. (1984). *Психолошке расправе*. Нови Сад: Матица српска.
- Јунг, К. Г. (2005). *Симболи преображаја*. Крагујевац: Атос.
- Јунг, К. Г. (2011). *Сан и тумачење снова*. Нови Сад: Психополис.
- Николс, С. (2013). *Јунг и тарот: архетипско путовање*. Београд: Esotheria.
- Reynolds, M. & Noakes, J. (2003). *John Fowles – The Essential Guide*, New York: Vintage Living Texts.
- Salami, M. (1992). *John Fowles' Fiction and the Poetics of Postmodernism*. London: Associated University Presses.
- Stephenson, W. (2003). *John Fowles*. Devon: Northcote House Publishers in association with the British Council.
- Фаулс, Џ. (2005). *Аристос*. Београд: АЕД студио.
- Фаулс, Џ. (2010). *Чаробњак*. Нови Сад: Матица српска.
- Фон Франц, М. Л. (1996). *Процес индивидуације*, у: К.Г. Јунг – *Човек и његови симболи*. Београд: Народна књига.
- Хендерсон, Џ. Л. (1996). *Древни митови и савремени човек*, у: К.Г. Јунг – *Човек и његови симболи*. Београд: Народна књига.
- Huffaker, R. (2010). *John Fowles: Naturalist of Lyme Regis*. Denton: The University of North Texas.
- <http://www.fowlesbooks.com/>, Датум приступа: 10.01.2021.
- <https://samoobrazovanje.rs/anima-i-animus/>, Датум приступа: 18.05.2021.

Katarina Držajić Laketić

NATURE AS THE CENTER OF SELF-KNOWLEDGE IN *THE  
MAGUS* BY JOHN FOWLES

**Summary:** The works of one of the most prominent writers of the twentieth century, the British author John Fowles, are classified by critics as a cross-section of modernist and postmodernist literature. In his most significant novels, he emphasizes the search for self-knowledge, which represents the completeness of human existence, the *mandala*. In that sense, Fowles heavily relies on Jung's psychology, nature and myth. This is perhaps most prominent in the novel *The Magus*, in which the magical landscape of a fictional Greek island represent the place of self-realization of the protagonist. While searching for the essence of his existence, the protagonist Nicholas Urfe encounters a series of mythical figures and participates in ancient rituals that will make him become more self-conscious, as the "naturalist of Lyme Regis" (as they called Fowles) leads him through irresistible natural landscapes which become the setting of his self-realization. As emphasized in Jung's psychology, which Fowles himself applied in his life and creativity, a return to nature is a return to oneself. The protagonist of *The Magus* will realize this through his mythical quest on the magnificent Greek island.

**Keywords:** nature, self-knowledge, Jung, Fowles

**Ivana N. Biga**

University of Defence, Military Academy

Foreign Languages Centre

[ivanabiga9@gmail.com](mailto:ivanabiga9@gmail.com)

**NATURE AS A CHARACTER IN THOMAS HARDY'S UNIVERSE  
ON THE EXAMPLE OF *TESS OF THE D'URBERVILLES***

**Abstract:** This paper focuses on the role of Nature that is inextricably interwoven into the idiosyncratic universe created by the major novelist of the late Victorian era – Thomas Hardy. Following the life of the heroine through seven phases and symbolically shifting the setting through different landscapes, the novel *Tess of the d'Urbervilles* best illustrates Hardy's ideas of unceasing flux and reflux, endless historical cycles, and microcosm and macrocosm melting into one universe. The aim of this paper is to illuminate the multifaceted character of Nature, which is pivotal for understanding the aforementioned novel. Firstly, at times Nature seems to be a mirror image of Tess's own microcosm. Secondly, through constant juxtaposition of vivid and drab colours of Nature at different seasons, its vibrant sounds and its ghastly silence, natural and supernatural, ancient temples and modern edifices domineering the landscape, primeval woods and artificially cultivated gardens of the nouveaux riches, throbbing life at Talbothays dairy and the macabre atmosphere of the *d'Urbervilles* family vaults, Hardy uses Nature not merely as a picturesque setting, but also as an inexhaustible source of sinister omens. Thirdly, enchanting from the outside, cruel and indifferent from the inside, Nature often stands in sharp contrast to the tragic sufferings of the heroes, appearing as a malevolent character lurking behind a bucolic idyll. Finally, Nature seems to be the perfect embodiment of the inscrutable Fate ruling Hardy's universe, or one of its faces.

**Keywords:** Hardy's universe, *Tess of the d'Urbervilles*, Nature, omen, Fate, flux and reflux.

## Introduction:

### Thomas Hardy's Universe

“I have no philosophy – merely what I have often explained to be only a confused heap of impressions, like those of a bewildered child at a conjuring show,” as the famous author revealed (Hardy, 1962: 410). Even though Hardy himself continually denied the existence of some sort of his philosophical system, we can find many commonplaces in his writings and, consequently, we can speak of Hardy's universe.

To start with, in Hardy's universe there is no benevolent God or Providence guiding people in the right way. Instead, “there is something like malign Fate which draws them out of the right way into the wrong way” (Kundu, 2002: 301). Various influences left the germ of a melancholic disposition that was developed into Hardy's fatalism – the philosophical scheme of an indifferent universe governed by Fate and “Crass Casualty” (Hardy, 2006: 5)<sup>1</sup>. Firstly, there is an indisputable connection between Darwin's theory of evolution and Hardy's fatalism. It is as follows: “Darwinian (...) usually means fierce, selfish, competitive, relentless struggle for survival” (Wilson, 2009: 40). On the other hand, “Hardyesque (...) is used to imply a tragic and chance-driven fatality” (Wilson, 2009: 40). Secondly, the influence of Arthur Schopenhauer was of the utmost importance for the shaping of Hardy's fatalism: “Both found the tragedy of life to consist in this conflict of man with a capricious unknown” (Garwood, 1911: 82). “But the Schopenhauerian hero does not die because he finds something worth dying for, but because he finds nothing worth living for,” as Garwood claims (Garwood, 1911: 44). On the other hand, a Hardy hero proudly endures the lashings of Fate. Thirdly, what must have made the strongest impression on Hardy, born and bred in the countryside, was the transformation of the rural parts of England and the hardships of peasants in the age of industrialisation.

Next, in Hardy's universe there is no poetic justice<sup>2</sup>. On 24<sup>th</sup> October 1892, Hardy wrote: “The best tragedy – highest tragedy in short – is that of the worthy encompassed by the inevitable” (Hardy, 1962: 251). And the perfect setting for such a sublime tragedy is the enchanting British countryside.

---

<sup>1</sup> The reference is here to Hardy's poem “Hap”.

<sup>2</sup> Poetic justice was a term coined by Thomas Rymer, an English critic of the late seventeenth century, to signify the distribution, at the end of a literary work, of earthly rewards and punishments in proportion to the virtue or vice of the various characters. (Abrams, 1999: 230)



Hardyan heroes inhabit “partly real, partly dream-country” (Millgate, 1982: 278) of Wessex<sup>3</sup>, where Hardy’s protagonists live alongside Nature that acts as a character *per se*. Sometimes Nature is in perfect harmony with the protagonists and functions as a mirror image of their microcosms. More often, however, Nature stands utterly detached from humans or in startling contrast to the tragic sufferings of the heroes. Furthermore, Nature proves to be a fathomless pool of sinister omens. Being like that, Nature seems to be the perfect embodiment of the inscrutable, malevolent and indifferent Ruling Force in Hardy’s universe or, at least, one of its faces.

Finally, one of the key features of Hardy’s universe is the concept of unceasing flux and reflux or, as Hardy puts it, “the rhythm of change” that “alternate and persist in everything under the sky” (Hardy, 1994: 448). The novel *Tess of the d’Urbervilles* offers manifold examples of it. For instance, a poor country girl Tess Durbeyfield appears to be a descendant of the d’Urbervilles, an illustrious Norman family that came to Britain with William the Conqueror. An old silver spoon and a seal “marked with a ramping lion on a shield, and a castle over him” (Hardy, 1994: 46) are the only remainder of the former glory. And when describing the Blackmoor Valley, the Valley of Tess’s birth, Hardy tells us that “the Vale was known in former times as the Forest of White Hart, from a curious legend of King Henry III’s reign” and that “in those days, and till comparatively recent times, the country was densely wooded” (Hardy, 1994: 10). And now only “the hollow-trunked trees that shade so many of its pastures” (Hardy, 1994: 10) remind us of the former splendour. This is how Hardy draws parallels between fates of humans and Nature. Indubitably, changes of days into nights or changes of seasons depicted in the novel are also the illustration of flux and reflux in Nature.

This paper is intended to elaborate primarily on the complex character of Nature in Thomas Hardy’s universe on the example of the novel *Tess of the d’Urbervilles*.

### **Nature as a Character in *Tess of the d’Urbervilles***

The novel *Tess of the d’Urbervilles* follows the life of the heroine through seven phases (*The Maiden, Maiden No More, The Rally, The Consequence, The Woman Pays, The Convert and Fulfilment*). It can be said that “the phases of her experience represent stages in her spiritual development” (Harvey, 2003: 86). And each phase takes place in a different

---

<sup>3</sup> “Hardy revived the ancient name of Wessex to describe the south-western region of England” (Williams, 1972: 103). However, the names of places used in the novels are the fruit of the author’s imagination.

setting. However, “Hardy does not allow his landscape to take on a life independent of the story” (Enstice, 1979: 114). On the contrary, landscape, as one of the main representations of the multilayered character of Nature, almost always functions as the mirror image of the protagonists’ microcosms. Furthermore, critics have identified “four main arenas of action – Blackmoor, Trantridge, Froom, and Flintcomb” (Enstice, 1979: 126). And indeed we feel as if witnessing a kind of arena fight with Tess driven “like some hunted creature through Wessex” (Enstice, 1979: 152) – but that is the fight with the inscrutable enemy, whom we may call the Ruling Force of Hardy’s universe or simply – Fate, and Nature acts as its epitome.

Phase the first, entitled *The Maiden*, is set in the small village of Marlott in the beautiful Valley of Blackmoor “in which the fields are never brown and the springs never dry” (Hardy, 1994: 9), where “the sun blazes down upon the fields so large as to give an unenclosed character to the landscape” (Hardy, 1994: 9) and “the horizon beyond is of the deepest ultramarine” (Hardy, 1994:10). This is how Hardy describes the valley of Tess’s birth and therefore we are not surprised to learn that Tess grew into “a fine and picturesque country girl” (Hardy, 1994: 14). We first see Tess on a green field in a bucolic scene of the May-Day dance. She is wearing a white dress and holding “a bunch of white flowers” (Hardy, 1994: 11) in her left hand and “a peeled willow wand” (Hardy, 1994: 11) in her right hand. In this Arcadian scene Tess appears as a sylvan nymph. But, on closer look, she seems to be marked from the start, in a mysterious way, being the only girl with a red ribbon in her hair. So, from the very beginning of the novel, Hardy emphasises certain colours that can be interpreted as the foreshadowing of events to come: “In that simple scene and colour contrast is the embryo of the whole book and all that happens in it” (Draper, 1975: 184).

The chain of portentous events is set in motion on the way to the market in Casterbridge, where Tess is supposed to deliver beehives. We learn that a family horse, named Prince, is only “a degree less rickety than the vehicle” (Hardy, 1994: 32) – thus being the living representation of the Durbeyfields’ penury. Also, the horse and the bees can be regarded as the inextricable bond between peasants’ livelihood and Nature. Having fallen asleep along the way, Tess does not see the morning mail-cart approaching her waggon: “The pointed shaft of the cart had entered the breast of the unhappy Prince like a sword” (Hardy, 1994: 35). Prince is brutally pierced, the event announcing the further decline of the impoverished Durbeyfields, and foreshadowing Tess’s loss of virginity in the same brutal way. Tess’s desperate attempts to stop the blood streaming from the wound on Prince’s chest are symbolic of her impotence to prevent the unavoidable doom. Symbolically, the horse is killed on Tess’s awaking from a dream of “the gentlemanly suitor” (Hardy, 1994: 35), who appears in Tess’s dream “as a

grimacing personage, laughing at her poverty, and her shrouded knightly ancestry” (Hardy, 1994: 35). This dream foreshadows the appearance of Alec Stoke-d’Urberville in Tess’s life. The death of the horse with a comically chivalric name, Prince, signifies that this would-be princess, who is a true descendant of the aristocratic d’Urbervilles, will be left unprotected in the harsh struggle for existence. The indifference of Nature on this occasion is particularly striking. Narrative voice tells us that “the birds shook themselves in the hedges, arose, and twittered” (Hardy, 1994: 36). Though Tess is left standing speechless and paralysed next to the pool of Prince’s blood “when the sun rose a hundred prismatic hues were reflected from it” (Hardy, 1994: 36). For indifferent Nature it is just another dawn, and for Tess it will prove to be the first one in the chain of fateful events leading eventually to her tragic death.

Guilt-stricken after the death of Prince, Tess will move to the second arena and the second phase of her life (*Maiden No More*). The setting is now Trantridge poultry farm and the estate of Stoke-d’Urbervilles, her alleged relatives. Once in Trantridge, Tess is in charge of “the community of fowls” (Hardy, 1994: 68):

The house was overrun with ivy, its chimney being enlarged by the boughs of the parasite to the aspect of a ruined tower. The lower rooms were entirely given over to the birds, who walked about them with a proprietary air, as though the place had been built by themselves, and not by certain dusty copyholders who now lay east and west in the churchyard (Hardy, 1994: 68).

This image reminds us of the eternal flux and reflux that lie at the bottom of Hardy’s universe. People live and die and the memories of them are obliterated, regardless of their social stratum – be they the esteemed d’Urbervilles or “certain dusty copyholders” (Hardy, 1994: 68). This passage also speaks about the snobbery of the nouveaux riches and in a way about a perversion of nature. And in this setting Tess is “little more than another caged bird, whose innocent beauty is at the summons of d’Urberville” (Enstice, 1979: 122).

To further enhance the irony of the nouveaux riches who have usurped the British countryside and natural order, Hardy places the Stoke-d’Urbervilles’ estate on the edge of the oldest wood in England – the Chase. What happens that night in the Chase is not explicitly stated: “He seduces her – or rapes her, the distinction being one of the novel’s unresolvable points” (Kramer 1991: 4). We are only allowed to see “the white muslin figure” (Hardy, 1994: 90), lying on a heap of dead leaves, enveloped in

darkness. The picture of the sleeping Tess is deeply touching: “She was sleeping soundly, and upon her eyelashes there lingered tears” (Hardy, 1994: 90). The colour contrast (Tess’s innocently white dress versus dark night) highlights the tragic fate of innocence in the aloof universe. The heap of dead leaves is emblematic of the death of Tess’s maidenhood. As the scene unfolds, the novelist, once again, underlines the indifference of Nature: “Darkness and silence ruled everywhere around. Above them rose the primeval yews and oaks of the Chase, in which were poised gentle roosting birds in their last nap; and about them stole the hopping rabbits and hares” (Hardy, 1994: 90).

The fruit of that night is “Sorrow the Undesired – that intrusive creature, that bastard gift of shameless Nature” (Hardy, 1994: 120-121). Hardy constantly juxtaposes Nature’s liberal and Victorian prudish laws in an attempt to emphasise the idea that human hypocrisy is completely unacceptable in natural order.

As the second phase of Tess’s life draws to a close, Will-to-live has revived. Hoping to find happiness “in some nook which had no memories” (Hardy, 1994: 125), Tess asks herself: “Was once lost always lost really true of chastity?” and finds comfort in the thought that: “The recuperative power which pervaded organic nature was surely not denied to maidenhood alone” (Hardy, 1994: 126). Her thinking about maidenhood reminds us that Nature and society in Hardy’s time were at opposite poles. Spurred by “the invincible instinct towards self-delight” (Hardy, 1994: 127), Tess will, in the next phase of her life, seek refuge at Talbothays dairy, which stood “not remotely from some of the former estates of the d’Urbervilles, near the great family vaults of her granddames and their powerful husbands” (Hardy, 1994: 126-127). Here Hardy draws two circles: one around all the generations of the d’Urbervilles and the other around all organic Nature with regenerative power.

So, together with the spring and awakening of Nature, Tess moves to her third life arena – the Valley of the Great Dairies or the Froom Valley, where Phase the third, *The Rally*, is set:

Amid the oozing fatness and warm ferments of the Froom Vale, at a season when the rush of juices could almost be heard below the hiss of fertilisation, it was impossible that the most fanciful love should not grow passionate. (Hardy, 1994: 190)

Once again, Hardy is careful to depict appropriate setting to reflect Tess’s microcosm and describe her as being in perfect harmony with the Nature around her. Moreover, Hardy is careful not to set Tess apart from all other

young and fanciful hearts throbbing passionately at Talbothays dairy. Similarly, three other milkmaids (Izz, Retty and Marian) will also become madly in love with Angel Clare.

One summer evening Tess goes to the garden alone and she happens to hear Angel playing the harp: “The floating pollen seemed to be his notes made visible, and the dampness of the garden the weeping of the garden’s sensibility” (Hardy, 1994: 158). She is compared with “a fascinated bird” (Hardy, 1994:158) and the garden scene is often compared with Eden (Enstice, 1979: 134).

And so the summer of Tess’s love passes and the winter comes – symbolising the death of her love. Tess and Angel get married on 31<sup>st</sup> December. On their departure from Talbothays dairy something unusual happens – the crowing of a cock in the afternoon. At first it is associated with the weather change, but later it becomes clear that it was an ill omen foreshadowing the disaster after the confession scene which takes place in the once-upon-a-time mansion of the d’Urbervilles. The idea of flux and reflux, with poor milkmaid Tess as a true descendant of the once noble family is highlighted once more. The indifference of Nature is again astonishing:

He reclined on his couch in the sitting-room, and extinguished the light. The night came in, and took up its place there, unconcerned and indifferent; the night which had already swallowed up his happiness, and was now digesting it listlessly; and was ready to swallow up the happiness of a thousand other people with as little disturbance or change of mien (Hardy, 1994: 301).

Nature is not only indifferent towards Angel Clare, but towards a thousand other people. Nature is generally speaking indifferent.

Phase the fifth entitled *The Woman Pays* is set at Flintcomb-Ash farm described as “a starve-acre” (Hardy, 1994: 360) featureless place; reflecting once again perfectly Tess’s microcosm – the infertility of the land, conjoined with the severity of the weather and the inhumanity of farmer Groby who owns the farm, symbolically represent bleak sterility of life without hope, without love. Flintcomb is the last one of four main arenas and there we see Tess and her friend, Marian, in the swede fields, barely distinguishable from the land:

Every leaf of the vegetable having already been consumed, the whole field was in colour a desolate drab; it was a complexion without features, as if a face, from

chin to brow, should be only an expanse of skin. The sky wore, in another colour, the same likeness; a white vacuity of countenance with the lineaments gone. So these two upper and nether visages confronted each other all day long, the white face looking down on the brown face, and the brown face looking up at the white face, without anything standing between them but the two girls crawling over the surface of the former like flies (Hardy, 1994: 363-364).

This is one of several Tess's portrayals as a part of the landscape. Hardy keeps reminding us of the higher, universal, plane of things, which is always superior to the individual one. Hardy thus constantly juxtaposes man's ambivalent characteristics – his individual greatness and his overall insignificance.

Phase the seventh, entitled *Fulfilment*, is symbolically removed from the familiar rural setting. Angel arrives at Sandbourne late one evening and decides to stroll around the place:

This fashionable watering-place, with its eastern and its western stations, its piers, its groves of pines, its promenades, and its covered gardens, was, to Angel Clare, like a fairy place suddenly created by the stroke of a wand, and allowed to get a little dusty (Hardy, 1994: 480).

This surreal place is the home of Alec Stoke-d'Urberville and Tess. Depicted as a phantasm amid the solid world all around it, Sandbourne can be interpreted as the reflection of d'Urberville's relationship with Tess, "its glittering façade concealing an alien, empty being" (Enstice, 1979: 126).

Unable to bear to lose Angel twice, Tess goes upstairs and stabs Alec, who is lying in bed, through the heart with a carving knife. She goes after Angel leaving the red ill omen behind her, if only for a while: "The oblong white ceiling, with this scarlet blot in the midst, had the appearance of a gigantic ace of hearts" (Hardy, 1994: 488). The author offers the challenging description:

With an instinct as to possibilities he did not now, as he had intended, make for the first station beyond the town, but plunged still farther under the firs, which here abounded for miles. Each clasping the other round the waist they promenaded over the dry bed of fir-needles,

thrown into a vague intoxicating atmosphere at the consciousness of being together at last, with no living soul between them; ignoring that there was a corpse (Hardy, 1994: 493).

Inhaling the intoxicating fir-perfumed air, Tess and Angel find refuge in an empty mansion. In the idyllic and dream-like atmosphere of a suspended time, Tess and Angel finally achieve “an emotion-founded sexual union” (Kramer, 1991: 86). “A shaft of dazzling sunlight glanced into the room, revealing heavy, old-fashioned furniture, crimson damask hangings, and an enormous four-post bedstead, along the head of which were carved running figures, apparently Atalanta’s race,” as Hardy depicts (Hardy, 1994: 496). The colour symbolism in this passage is overwhelming – dazzling sunlight reveals crimson damask hangings, as if to foreshadow the end of the play: “The massed and linking red omens have finally closed in on Tess and her wanderings are over” (Draper, 1975: 191).

They spend five days in absolute bliss: “The changes of the weather were their only events, the birds of the New Forest their only company” (Hardy, 1994: 498). And when a caretaker comes one morning: “A stream of morning light through the shutter-chink fell upon the faces of the pair, wrapped in profound slumber, Tess’s lips being parted like a half-opened flower near his cheek” (Hardy, 1994: 499). In this scene Hardy uses light to emphasise Tess’s natural beauty. The stream of light enters the bedroom bashfully, through a shutter-chink, and it is as though Nature sympathises with the lovers.

Having been discovered by a caretaker, Tess and Angel try to escape walking for miles and miles through the countryside until they reach Stonehenge, a temple “older than the centuries; older than the d’Urbervilles” (Hardy, 1994: 502). It is night. Once again darkness is all around:

Though the sky was dense with cloud, a diffused light from some fragment of a moon had hitherto helped them a little. But the moon had now sunk, the clouds seemed to settle almost on their heads, and the night grew as dark as a cave (Hardy, 1994: 500).

The atmosphere is now sinister, and at first they only hear Stonehenge: “The wind, playing upon the edifice, produced a booming tune, like the note of some gigantic one-stringed harp” (Hardy, 1994: 501). This evokes the Eden scene (with Angel playing his harp at Talbothays dairy) and gives the sense of closure with tragic pathos – Stonehenge being pagan ritual site where people used to sacrifice to the sun. So, “we follow Tess and Clare

utterly divorced from the society around them, only to see that society demand the sacrifice of their love at the altar of confused ideals” (Enstice, 1979: 126).

But Tess likes to be there. She says: “One of my mother’s people was a shepherd hereabouts, now I think of it. And you used to say at Talbothays that I was a heathen. So now I am at home” (Hardy, 1994: 502). Hardy draws one more historical circle. In that sense, this scene can also be seen as the illustration of Hardy’s idea of the cyclical repetition of history. Tess is back in her ancestral land, but ironically she finds comfort on the altar stone:

But Tess, really tired by this time, flung herself upon an oblong slab that lay close at hand, and was sheltered from the wind by a pillar. Owing to the action of the sun during the preceding day, the stone was warm and dry, in comforting contrast to the rough and chill grass around, which had damped her skirts and shoes (Hardy, 1994: 502).

Even when the police take her away from Angel, “she still seems undefeated” (Webster 1964: 178). Rising from the altar at Stonehenge with the words: “I am ready” (Hardy, 1994: 505), Tess emerges in all the grandeur of a tragic heroine.

### Conclusion

The aim of this paper has been to explain that Hardy’s Nature is a complex character which is pivotal for understanding the novel *Tess of the d’Urbervilles*. In order to appropriately and orderly conduct the analysis, the introduction to this paper has dealt with a brief overview of Thomas Hardy’s universe and clarified the basic tenants of his philosophy – accentuating the idea of flux and reflux. The position of Nature in Hardy’s universe has been explained as the embodiment of the inscrutable, indifferent and malign Ruling Force (Fate). It has also been postulated that Hardy’s Nature is exploited as a picturesque setting that reflects protagonists’ microcosms and that it serves as an inexhaustible pool of omens – predominantly ill omens. The main part of the paper has illustrated all of the aforementioned hypotheses on various passages taken from the novel *Tess of the d’Urbervilles*, following the life of the heroine through seven phases of her development: from the moment we set eyes on her – at the pastoral scene on the green when Tess is the only girl with “a pronounced adornment” (Hardy, 1994: 12) in the shape of a red ribbon in her hair until she finds comfort on



the altar stone in Stonehenge. Finally, an in-depth analysis of the selected passages has proved that a multifaceted character of Nature with its different seasons and various colours, shapes, sounds and smells functions as the main pillar supporting the elaborate web of emotions, moods, foreshadowings and omens – connecting microcosm and macrocosm into one and emerging as the pulsating embodiment of the Ruling Force in Hardy's universe.

## References

- Abrams, M. H. (1999). *A Glossary of Literary Terms*. Boston: Heinle & Heinle.
- Draper, R. P. (ed.) (1975). *Thomas Hardy: The Tragic Novels*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Enstice, A. (1979). *Thomas Hardy: Landscapes of the Mind*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Garwood, H. (1911). *Thomas Hardy: An Illustration of the Philosophy of Schopenhauer*. Philadelphia: The John C. Winston Co.
- Hardy, F. E. (1962). *The Life of Thomas Hardy*. London: Macmillan & Co. Ltd.
- Hardy, T. (1994). *Tess of the d'Urbervilles*. London: Penguin Books.
- Hardy, T. (2006). *The Collected Poems of Thomas Hardy*. Ware, Hertfordshire: Wordsworth Editions Ltd.
- Harvey, G. (2003). *Thomas Hardy*. London and New York: Routledge.
- Kramer, D. (1991). *Hardy: Tess of the d'Urbervilles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kundu, R. (ed.) (2002). *Thomas Hardy: A Critical Spectrum*. New Delhi: Atlantic Publishers & Distributors Pvt. Ltd.
- Millgate, M. (1982). *Thomas Hardy: A Biography*. Oxford: Oxford University Press.
- Webster, H. C. (1964). *On a Darkling Plain*. London: Frank Cass and Co. Ltd.
- Williams, M. (1972). *Thomas Hardy and Rural England*. London and Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wilson, K. (ed.) (2009). *A Companion to Thomas Hardy*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Ivana N. Biga

**PRIRODA KAO LIK U UNIVERZUMU TOMASA HARDIJA NA  
PRIMERU *TESE OD D'URBERVILOVIH***

**Rezime:** Tema ovog rada je uloga Prirode koja je neraskidivo utkana u idiosinkratični univerzum kreiran od strane najvećeg romanopisca kasnoviktorijanskog perioda – Tomasa Hardija. Prateći život glavne junakinje kroz sedam faza i simbolično premeštajući radnju kroz različite pejzaže, roman *Tesa od d'Urbervilovih* najbolje ilustruje Hardijeve ideje neprekidne promene, beskrajnih krugova istorije, kao i mikrokosmosa i makrokosmosa koji se stapaju u jedan univerzum. Cilj ovog rada je da rasvetli višeslojni lik Prirode, koji je ključni za razumevanje gorenavedenog romana. Prvo, ponekad se čini da Priroda kao u ogledalu odslikava Tesin mikrokosmos. Drugo, kroz stalnu jukstapoziciju živopisnih i sumornih boja Prirode u različitim godišnjim dobima, njenih treperavih zvukova i turobne tišine, prirodnog i natprirodnog, drevnih hramova i modernih građevina koje dominiraju pejzažom, prastarih šuma i veštački uređenih bašti novih bogataša, pulsirajućeg života u Tolbotejz mlekari i jezive atmosfere u porodičnim grobnicama d'Urbervilovih, Hardi koristi Prirodu ne samo kao slikovito okruženje, već i kao nepresušni izvor zlokobnih predskazanja. Treće, očaravajuća spolja, okrutna i ravnodušna iznutra, Priroda često stoji u oštrom kontrastu sa tragičnim patnjama junaka, pojavljujući se kao maliciozni junak koji vreba iza pastoralne idile. Naposljetku, izgleda da je Priroda savršeno otelotvorenje nedokučive sudbine koja vlada Hardijevim univerzumom, ili jedno od njenih lica.

**Ključne reči:** Hardijev univerzum, *Tesa od d'Urbervilovih*, Priroda, predskazanje, sudbina, neprekidna promena.

**Tin Lemac**

XV. gimnazija, Zagreb

[tinlemac01@gmail.com](mailto:tinlemac01@gmail.com)

## **PRIRODA KAO SEMANTIČKI SUPSTRAT U RETORIČKOM TUMAČENJU PRVOBITNE POEZIJE**

**Sažetak:** Prvobitna je poezija vezana za poeziju današnjih primitivnih naroda. Termin *primitivan* znanstveno je odbačen kao naslijeđe devetnaestostoljetne pozitivističke antropologije, a suvremena istraživanja tog diskurznog polja pripadaju etnopoetici. Uvažavajući njezine važne dosege u tumačenju prvobitne poezije (prije svega kako je riječ o govornom žanru – istraživanja Jeromea Rothenberga i Davida Hymesa) i teorijske pretpostavke mitskog mišljenja (Malinowski i Levy-Bruehl), izgrađujemo približni opis njezina retoričkog inventara kroz dva sloja. Prvi je generički i vezuje se za prirodu, tj. narav samih tematiziranih entiteta kao što su panteističko prajedinstvo (bog, čovjek, priroda/kozmos), međuljudski odnosi, emocije, životne situacije. Drugi je idejna rasprostranjenost tih tema u okrilju navedenog mitskog mišljenja. Retorički gledano, podijelili smo pripadne kategorije na mikro- i makrostrukture (Škreb). Njihove značajke izlučujemo u analizi pripadnih primjera. U zaključku pokušavamo sagledati odnos iskaznog i idejnog sloja navedenih pjesama i potvrditi tezu kako jednostavnija retorička sredstva mogu iznjedrili i vrlo složene idejne sklopove čije uporište nalazimo u Univerzalijama.

**Ključne riječi:** prvobitna poezija, etnopoetika, retorika, stilistika, analiza

### **Uvod**

Prvobitna je poezija ona koja pripada primitivnim narodima svijeta. Taj je pojam *primitivan* odavno odbačen kao naslijeđe pozitivističke antropologije 19. st. jer se njime htjela diskvalificirati tehnološka zaostalost tih naroda s obzirom na europske i time još jednom dokazati europocentrička kulturna i politička paradigma. Iako je u hrvatskoj i regionalnoj književnoj teoriji, kritici i antologičarsko-panoramskoj praksi pitanje ove poezije gotovo zanemareno (nalazimo tek nekoliko antologija i zbornika koji su nastali entuzijazmom upornih i predanih istraživača i zaljubljenika u raznolike

kulture svijeta)<sup>1</sup>, u širim se svjetskim okvirima takovrsna proučavanja vode u području etnopoetike.

Cilj i zadaća etnopoetike, kako naglašava Catherine S. Quick (1999: 95-105), ispravak je zapadnjačke tradicije i stvaranje diskursnog okvira za tumačenje pjesme u vlastitom kulturnom kontekstu. Osim toga, u teorijsko-metodološkom smislu, proučavanje takve poezije pogodno je obavljati u njezinu izvornu jeziku i govornoj realizaciji (s obzirom da je riječ o usmenoj poeziji). Kroz kulturalni performans u kojem se ona ostvaruje, moguće je pratiti unos individualnih elemenata izvođača. Jedan od pionira etnopoetičkih istraživanja Jerome Rothenberg (2017: 14) tvorac je samog tog pojma etnopoetike koji je uveo istražujući poeziju američkih Indijanaca. Već je u prvim istraživanjima ustanovio kako se kod takve poezije pojavljuje problem prijevoda, metaforike i nesklada teksta pjesme i njezine govorne izvedbe. Uočio je ponavljanje kao temeljni konstitutivni element, a usporedbom rituala i teksta pjesme (jer se one najčešće izvode u okvirima religijskih rituala tih naroda) pronašao je glas, gestu i pokret kao temeljne konstitutivne elemente govorne izvedbe. Kasnija istraživanja težila su sveobuhvatnijim izricanjem teorijsko-metodološkog okvira i rješenja kojima bi se ova poezija mogla tipološki i analitički sagledavati. Tako, drugi važni istraživač ovog područja Dennis Tedlock (1983: 12) stvara grafičku shemu za govornu izvedbu prvobitne pjesme (shematski prikazuje znakove za visinu i glasnoću tona, pauzu i izgovor riječi. Više godina kasnije kasnije Dell Hymes (1983: 23) odbacuje zapadnjački versifikacijski pojam metra i uvodi pojam mjere kao mogući oblik versifikacijske ovjere prvobitne poezije. Mjera je gramatičko-semantičko ponavljanje kao temelj poetskog efekta. Iako su se etnopoetička istraživanja nastavila te traju i danas što se tiče određenih parcijalnih problematika (gomila literature dostupna je na mreži), možemo reći kako su i antologičari ovih prostora čitanjem navedene poezije došli do nekih sličnih zaključaka koji se nisu znanstveno verificirali niti odvijali u strogo istraživačkim uvjetima.

Zvonimir Golob (1958: 17-19) govori o tome kako je prvobitna poezija sazdana na propusnoj granici znanja i vjerovanja te nastaje kao kulturalni proizvod religije i magije (religiju poima kao pokornost nadmoćnom božanstvu, a magiju kao aktivno djelovanje na tok života).

---

<sup>1</sup> U hrvatskoj književnoj antologičarsko-panoramskoj praksi postoji jedna sintetička knjiga o prvobitnoj poeziji (*Ptica u oku sunca (Pjesme „primitivnih“ naroda)*, ur. Zvonimir Golob i Irena Vrkljan (1958)) i nekoliko onih koje obrađuje različite segmente te poezije s obzirom na kulturalnu pripadnost (*Crnačka poezija*, ur. Božo Kukulja (1957), *Indijanska poezija*, ur. Božo Kukulja (1957), *Cvijet i pjesma (poezija Asteka i meksičkih Indijanaca)*, ur. Jordan Jelić (1996). Srpska antologičarsko-panoramska praksa broji dvije važne knjige, a to su: *Antologija prvobitne poezije*, ur. Nina Živančević (1988) i *Odapni strelu put zvezda: Usmena poezija drevnih naroda* (1986).

Diskursno se ovjerava kao spoj glazbe i riječi, oblikom je jednostavna i sadržajem ogoljena, ali obe temeljne sastojnice sadrže bogatu izražajnu moć. Ponavljanje je njezino temeljno stilsko izražajno sredstvo te na taj način lirika tematski objedinjava općečovječanske težnje i odnose kao što su religija, magija, borba, žalost i ljubav.

Tibor Sekelj (1986: 8-10) definira prvobitnu poeziju kao usmenu poeziju svijeta koja počiva na velikoj raznolikosti motiva, spontano izrečenim osjećajima i striktno ustaljenoj formuli koja se usmeno prenosi iz generacije u generaciju. Autorstvo joj je anonimno, a narod se poistovjećuje s tim autorom. Od konstitutivnih elemenata, spominje kako ova poezija ne poznaje strofičnu izgradnju (osim u nekim izoliranim slučajevima), dok su ponavljanje i rima njezina stilsko izražajna sredstva.

Cilj ovog rada istraživanje je retoričke funkcije različitih stilskih sredstava u prvobitnoj poeziji. Namjerno koristimo pojam „retorički“ jer se primarno radi o govornom žanru. S druge strane, navedena se stilsko sredstva semantički usidruju u trima bitnim kategorijama koje su povezane s prvobitnom poezijom, a to su priroda, mitsko mišljenje i magija. Navedene ćemo kategorije elaborirati, a stilsko sredstva oprimjeriti i povezati sa strukturnim i poetičkim karakteristikama prvobitne poezije. Prikladan pristup pronalazimo u genetskoj stilistici, tj. prvobitnu poeziju stavljamo na prvi razvojni stupanj poezije što se tiče retorike, poetike i stila, dok njezine idejne silnice kasnije povezujemo sa svjetonazorom prvobitnog čovjeka i iznosimo moguće zaključke o usidrenju takvih ideja u zapadnjački sazdanim Univerzalijama.

### **Poetička razmatranja prvobitne poezije**

Prvobitnu poeziju, kako smo naveli u zadnjem paragrafu, obilježava tematizacija prirode, a ona je diskurzivno sazdana na mitskom mišljenju i magiji. Tematizacija prirode ne odvija se preko mimetičkog koda preslikavanja prirodnih slika, već preko naravi određenih ritualnih danosti, životnih događaja, ljudskih misaonih i emotivnih stanja te međuljudskih odnosa. Prema *Rječniku hrvatskog jezika* (Anić, Silić 2010: 341) narav je određena kao „skup ljudskih osobina“ i u razgovornom se stilu zamjenjuje riječima „ćud“, „karakter“ i „temperament“, a u ishodnom se značenju povezuje s riječju „priroda“ u značenju „biti i osnovnog svojstva nečega“ (2010: 470).

Mitsko mišljenje dio je spoznajnog puta svijeta koje nastaje u neizdiferenciranom obličju subjekta i promatranog objekta. Možemo ga u najopćenitijim antropološkim zadanostima definirati pojmom mističke participacije Luciena Levi Bruehla (1984: 120) koja predstavlja spojenost subjekta i objekta prilikom spoznavanja ili doživljavanja svijeta kod prvotnih

ljudi. Ono je sadržano u panteističkom prajedinstvu boga, čovjeka i svijeta (prirode) kao jednog od arhajskih vjerovanja.

Magija je predstavljena jezikom koji sadrži „određene intrinzične vrijednosti kao što su fonetsko, ritmičko, metaforičko i aliteracijsko bogatstvo“ (Malinowski 1982: 17), a ostvaruje se najčešće magijskom formulom koja osim spomenute ritmičke nosi svoje semantičke i verbalizacijske vrijednosti. Semantičke su usidrene u iskaznoj moći poruke, a verbalizacijske u njezinoj simetričnoj jezičnoj strukturi (1982: 20). Najrasprostranjenije su ovjere jezične magije u prvobitnoj poeziji ponavljanje te sintaktički i morfološki paralelizam. Kod paralelizma postoje mnogi nelingvistički i lingvistički faktori glede gradnje hijerarhijske poetske poruke sazdane na njima, dok se ponavljanjem glasova, riječi, fraza i sentencijalnih struktura postižu emfaza, jasnoća, amplifikacija i emocionalni efekt (1982: 37).

### **Retorička razmatranja prvobitne poezije**

Osim spomenutih autora koji su se dotakli ponavljanja i paralelizma, Zvonimir Golob u pogovoru svoje uredničke knjige *Ptica u oku sunca* (1958: 16) govori o „kratkim uzvicima i nabranju imena, želja i konstatacija kao prapočetku poezije“. Time ističe apelativne iskaze koji mogu biti magijski ili drukčije intonirani što ovisi o njihovoj retoričkoj funkciji u tekstu te kumulaciju kao razvijeni retorički mehanizam.

Istražujući retorički inventar prvobitne lirike, služili smo se panoramama i antologijama navedenima u fusnoti 1 i iznjedrili bogatstvo raznorodnog materijala koje smo formalno grupirali u škrebovskoj maniri u mikro- i makrostrukture.

Od mikrostrukture iznjedrujemo ponavljanje, paralelizam, metaforu, apostrofu, asonancu, aliteraciju, usporedbu i personifikaciju (antropomorfizaciju, zoonifikaciju i fitonifikaciju kao tipološke podvrste). Pritom, ponavljanje kao najrazvijenije sredstvo dijelimo na magijsko i tekstno-konstitutivno. Paralelizam postoji kao semantički i sintaktički, ali pojavljuje se i stilski sofisticiraniji oblik tzv. sintaktičko-semantičkog paralelizma. Metafora je prisutna kao trop i figura u sintagmatskoj i rečeničnoj realizaciji i obuhvaća široki dijapazon značenjskih polja (od najjednostavnijeg dovijanja nekom empirijski dohvatljivu značenju do prostornovremenskih značenja). S obzirom na to da je često prisutna u kumulacijskoj sekvenci, možemo je tumačiti kao mehanizam prvotne izgradnje teksta. Apostrofa se pojavljuje u čistom obliku, ali često i kombinira s metaforom, a najznačajnija joj je funkcija tekstno-konstitutivna. Asonanca, aliteracija, usporedba i personifikacija s podvrstama pojavljuju se u svom standardiziranom tipu. Osim tih stilskih figura, u tekstovima

nalazimo i jednostavne tipove poetskih iskaza.<sup>2</sup> To su sadržajno gledano reflektivni, deskriptivni i metadiskurzivni, a sa ciljne afektivni i ekspresivni. U razvojnim sekvencama magijske sintakse nalazimo onu tipološki utvrdivu i semantičko-stilski izvedivu iz danog primjera. Takva je gradacijska magijska sintaksa. S druge strane, kao znak velikog stilskog novuma pojavljuje se diskontinuirana sintaksa u nekim primjerima.

Od makrostruktura iznjedrujemo protodiskurze kao prvotne varijante razvoja diskurzne strukture koji nastaju sentencijalnom izgradnjom oko centralnog motiva. Razlikujemo reflektivni i samoreflektivni, te ekspresivni i afektivni protodiskurz. Njihova je pojavnost sazdana na kvalitativnoj distribuciji pripadnih poetskih iskaza. Svaku ćemo navedeno makrostrukturu dodatno pojasniti i oprimjeriti.

## Mikrostrukture

### Ponavljjanje

Ponavljjanje služi magijskom dohvatanju opisivanog entiteta ili sintaktičkom konstituiranju protodiskurza.

Primjer je i elaboracija magijskog ponavljanja:

*Donesi mi / moj luk od ognjenog zlata / donesi mi / moje strele od želja / donesi mi / moje koplje od zvezda! // O, oblaci, / raspršite se!* (Lovčeva molba, botstvanski Bušmani u: Sekelj 1986: 24 – Anaforičko ponavljanje rečenice (*donesi mi*) magijski uprisutnjuje lovčevu želju za što uspješnijim lovom. Njegovo oružje za borbu metaforizira se (*od želja*) i hiperbolizira (*od ognjenog zlata, od zvezda*) čime se također potiče razvoj njegove želje, tj. ona se sama semantički intenzivira.)

---

<sup>2</sup> S obzirom na prilično nerazvijenu istraženost poetske sintakse (razlikovanje poetske rečenice i stiha, ovisnost poetske (ekspresivne) sintakse od versifikacijske i kompozicijske analize), u radu o temeljnim konstitutivnim parametrima poetskog stila (subjekt, tekst, metafora - Lemac 2020: 81-97) pod parametar *tekst* sintaktičku razinu u ovom trenutku približavamo iskaznom tipologijom koja je sazdana na dvama parametrima književne komunikacije. To su poetski tekst (tj. njegov sadržaj i lirska komunikacija) i čitatelj (njegov horizont očekivanja). U domeni teksta postoji priopćajna, sadržajna i relacijska razina, a u domeni čitatelja semiotička i ciljna razina. Na priopćajnoj se razini iskazi dijele na nominative, interogative i apelative, na sadržajnoj na deskriptive, refleksive, autorefleksive, signifikative i metadiskurzive, na relacijskoj na subjektive, objektivne i tekstive. Semiotička razina donosi konstative i performative, a ciljna razina afektive, ekspresive, persuazive i ekspozitive. Svaki od navedenih iskaza definirat ćemo u pripadnom paragrafu kako ne bismo omeli čitatelja u prohodnoj komunikaciji s tekstom.

Primjer je i elaboracija ponavljanja s funkcijom sintaktičkog konstituiranja protodiskurza:

*Deco, vi mali papagaji, / dođite do mene, hoću da vas vidim. // Svetla mojih očiju, svetla mojih očiju! / Još se nalazite gore u sojenici, / svetla mojih očiju. / Vi ste pored blaga u školjkama, / gde duhovi predaka borave.* (Melanežani, Bugenvil, Papua Nova Gvineja u: Sekelj 1986: 67)

(Ponavljanje je prisutno u trećem stihu (*Svetla mojih očiju, svetla mojih očiju!*), a jednaka se sintagma ponavlja i u petom stihu. Motiv djece kao apostrofirani entitet prisutan je i u metaforičkoj sintagmi koja se ponavlja (*svetla mojih očiju*). S obzirom na to da je protodiskurz uveden apostrofom, oko tog motiva i njegovih daljnjih personifikacijskih i metaforičkih zamjena gradi se protodiskurz. Riječ je o uprisutnjenju djece koje se odlikuje u emocionalnom sjenčanju zoonifikacijske apostrofe (*deco, mali papagaji*), stupnjevanom približenjem entiteta subjektu (*dođite do mene, hoću da vas vidim*) i smještanju entiteta u spacijalne koordinate (*Još se nalazite gore u sojenici / ... / Vi ste pored blaga u školjkama / Gde duhovi predaka borave*). Motivski inventar pripada onom kulturnom (*sojenica, blago, školjke, duhovi predaka*)).

### **Paralelizam**

Od vrsta paralelizama pojavljuju se sintaktički, semantički i sintaktičko-semantički. Sve tri vrste služe konstituiranju protodiskurza. Primjer je sintaktičkog paralelizma (*Ko zna koliko ste reka prešle / Ko zna koliko planina i pustinja videle* (*Ptica i nomad*, ruski Tatari u: Sekelj (1986: 78), semantičkog (*Mi smo zvijezde koje pjevaju, / mi pjevamo našim svijetlima* (*Pjesma zvijezda*, Algonkin, Sjeverna Amerika u: Golob, Vrkljan 1958: 35) i sintaktičko-semantičkog (*posmrtna svečanost / svečanost venčanja / svečanost porođaja* (*Taro za devojkicu koja postaje punoljetna*, Melanežani, Oceanija u: Sekelj 1986: 23). Sva su tri tipa uniformna, stoga nema potrebe za detaljnijom elaboracijom.

### **Metafora**

Metafora na tropološkoj i sintaktičkoj razini konotira raznorodne entitete koje su povezani s tematskim odrednicama koje smo spomenuli početkom rada. Pojavljuju se u različitim lingvostilističkim varijantama. Popisat ćemo temeljne entitete i pojasniti njihovu metaforizaciju.



*O, goviedo, ti si radost, radost kraljevih pastira / radost kraljevih pastira* (*Pjesma krasnoj kravi*, Mulera, Ruanda u: Golob, Vrkljan 1958: 69) – goviedo kao domaća životinja koja svoje mjesto nalazi u kulturnom imaginariju afričkog plemena ovdje se konotira radošću zbog emotivne bliskosti i egzistencijalne bitnosti.

*Dok smo pekli divlje korijenje / velika tama pala je na nas. / To nije bila tama / To je bila velika tuga.* (*Mladićeva pjesma*, Bantu, Južna Afrika u: Golob, Vrkljan 1958: 72) – motiv tame metaforizira se entitetom tuge, a sama metaforizacija vuče podrijetlo iz simboličkih konotacija tame kao religijskog i općeljudskog toposa (tama kao period sljepila, mraka i neznanja), blizina tame i tuge može se čak tumačiti i kao metaforička metonimija.

*Čamac smrti dolazi sve bliže, / već polazim.* (*Čežnja za smrću*, Eve, Zapadna Afrika u: Golob, Vrkljan 1958: 75) – metafora *čamac smrti* kulturološki je i simbolički uvjetovana s obzirom na tradiciju kulturnih toposa i transhistorijskog i transkulturalnog prikaza smrti kao plovidbe čamcem iz ovostranog u onostrani svijet.

*Postoji zemlja sjaja, / daleko odavde, zemlja večnog sjaja / Iz zemlje sjaja radost moja dolazi, / moja radost kojoj nema kraja.* (*Iz zemlje sjaja*, Činuk, SAD u: Sekelj 1986: 23) – imaginativni utopijski opisi za eksplikaciju ljudskog stanja radosti.

*Vatro, vatro, vatro s donjeg ognjišta, / vatro s gornjeg ognjišta, / svjetlosti koja blistaš u mjesecu / svjetlosti koja blistaš u suncu, / zvijezdo koja sjajiš u noći, / zvijezdo koja siječeš svjetlost, / zvijezdo koja padaš.* (*Pjesma vatre*, Fong, Zapadna Afrika u: Golob, Vrkljan 1958: 82) – motiv vatre metaforiziran je atributnom sastavnicom *gornje i donje ognjište*, motivom svjetlosti koja se povezuje za *sunce* i *mjesec* te zvijezde koja *sja, siječe svjetlost i pada*, sintagmatska serija metaforičkih sastavnica prisutna je u apostrofi vatre kao začetku ritualne pjesme u kojoj se prikazuje njezino približavanje i komunikacija, *gornje* i *donje ognjište* simbolički su entiteti gornjeg i donjeg svijeta, motiv svjetlosti sinegdohalna je metafora vatre, a zvijezda jedna od metafora, podrijetlo tih metafora ne možemo precizno odrediti bez znanja folklor plemena Fong, već više na općoj kulturološkoj razini kroz simbole i arhetipove (mjesec kao ženski princip, sunce kao muški princip, zvijezda kao topos nedosezljivosti).

*Tangaloa je poreklo, / stena, zrno peska.* (*Tangaloa*, Maori, Novi Zeland u: Sekelj 1986: 48) – Tangaloa kao vrhovni bog poetski se imenuje motivima

podrijetla, stijene i zrna pijeska. Ovaj nam primjer pokazuje kako u prvobitnoj poeziji postoji jezik nominacije (Lotman, Uspenski 1984: 11). Motiv podrijetla vezan je za opći simboleški imaginarij neke kulture i religije, motivi *stijena* i *pijesak* mogu biti simboleški konotirani, no i dosegljivi iz empirijske stvarnosti tog plemena. Čak im se može pridati i panteistička konotacija (sinegdohalne metafore okružujućeg svijeta).

### Apostrofa

Ova se figura pojavljuje kao tekstno-konstitutivna u kombinaciji s metaforom ili personifikacijom. Njome se začinje sam pjesnički diskurz i izgrađuje sintagmatska serija nekog motiva. Primjer i elaboracija su:

*O, ptico, naših planina, / rajska ptico, ženo veličanstvena, / o, božanstvena ptico.* (*Rajska ptica*, Čimbu, Papua Nova Gvineja u: Sekelj 1986: 48) – motiv rajske ptice metaforizira se pojmovima ptice naših planina i božanstvene ptice, te personificira, tj. antropomorfizira motivom žene veličanstvene, hiperbolički konotirani pridjevi (*božanstvena* i *veličanstvena*) stvaraju dojam glorifikacije rajske ptice zbog njezine empirijsko-diskurzivne udaljenosti.

### Asonanca, aliteracija, usporedba, personifikacija i pripadne podvrste

Navedene se figure pojavljuju u svom standardiziranom obliku. Specifičnost je isključivo u uporabi personifikacije jer veći broj personifikacije možemo nazvati animističkim.<sup>3</sup> Iznijet ćemo primjere i elaboracije.

*Odande dolazi sjaj reka / odande ukusni losos* (*Iz zemlje sjaja*, Činuk, SAD u: Sekelj 1986: 23) – aliteracija izvedena glasom *s*.

*Iz zemlje sjaja radost moja dolazi* (*Iz zemlje sjaja*, Činuk, SAD u: Sekelj 1986: 23) – asonanca izvedena glasom *a*.

*Sanjao sam da te slijedim, / da te želim, / da si poželjna / kao sasvim mlada foka, / da te želim.* (*San*, Eskimi, Istočni Grenland u: Golob, Vrkljan 1958:

<sup>3</sup> Naziv „animistička personifikacija“ prvi smo put upotrijebili u opisu poetike i stilistike pjesničkog opusa Anke Žagar (Lemac 2018: 122) zbog njezine strukturne povezanosti s animističkim i totemističkim kultovima (Paxson 1995: 63), ali i povezanosti s animizmom kao pomoćnom strukturom u Žagaričinoj poetici. U prvobitnoj poeziji ta je pozicija povezana s animističko-panteističkom slikom svijeta koja se kulturološki vezuje za takva civilizacijska iskustva.

22) – u stihovima je opisan opsesivni san tragača, a usporedba žene za kojom traga erotski je konotirana.

*Kad naušnice na mojim uškama zadrhte, / znam, ti si se pomakao u moje srcu (Pjesma mlade Indijanke, Asteci, Meksiko u: Golob, Vrkljan 1958: 22)* – emocionalno razvijena personifikacija povezuje dragu osobu koja stanuje u nečijem srcu i drhtanje naušnica na ušima.

*On je brat bršljanu / što nemirno drhti na vjetru (Ljubavna, Chippewa, Veliko Jezero, Sjeverna Amerika u: Golob, Vrkljan 1958: 28)* – emocionalno sazdana fitonifikacija kojom se opisuje ljubavnik.

*O, djevojko, tvoje je srce / uzdrhtala ptica koja sanjari (Ptica koja sanjari, Fujuge, Papua Nova Gvineja u: Golob, Vrkljan 1958: 33)* – emocionalno konotirana zoonifikacija koja signalizira nemir i snatrenje, povezivanje srca i ptice omogućeno je simbolički sazdanom i transkulturalno uvjetovanom simbolikom ptice kao duše.

### Jednostavni tipovi iskaza

Iskaze koje smo naveli (refleksivi, deskriptivi i metadiskurzivi na sadržajnoj, a afektivni i ekspresivi na ciljnoj razini) prisutni su u pjesmama i njima se razvija sam sadržaj i stil što dovodi do visoke sofisticacije mišljenja i poetike. Refleksivi usložnjavaju misaonu potku vezanu za neku situaciju, deskriptivi razvijaju opisnu paradigmu, metadiskurzivi diskurzivnu i metapoetičku, dok afektivni snažno razvijaju emociju kao tradicionalni lirski konstituens, a ekspresivi smisao za stilski složenije uratke. Sagledat ćemo i elaborirati neke primjere.

*O, galebe, galebe, ostani tamo gore / divan je tvoj let. / Sigurno odande vidiš boga / pa hoćeš da ostaneš blizu njega. (Galeb, Motu, Papua Nova Gvineja u: Sekelj 1986: 29)* – u podcrtanom refleksivu spekulira se o postojanju boga u gornjem svijetu.

*Bijeli bik, blistav kao sunce, / radost je žena. / Njegovi su rogovi kao brodski jarboli, / u njemu uživa gospodar svijeta. / Njegova grba strši poput tornja / iz visoke trave. (Sretan pastir, Dinka, Sudan, u: Golob, Vrkljan 1958: 42)* – motiv bika opisuje se na vanjski (usporedbe rogova kao brodskih jarbola, grbe kao tornja iz visoke trave) i unutarnji način (*blistav kao sunce, radost žena*), stilski sofisticiranost ovog opisa leži u usporedbi grbe s tornjem što strši iz visoke trave zbog neočekivane motivske interferencije tornja i trave.

*Čamac smrti dolazi sve bliže, / već polazim, / ja koja sam toliko pjesama pjevala. (Čežnja za smrću, Eve, Zapadna Afrika u: Golob, Vrkljan 1958: 75)*

– motiv smrti kontrastiran je metadiskurzivnim motivom pjesme; u metadiskurzivnom se iskazu emocionalno konotira pjevanje pjesme zbog slutnje smrti.

*Istina je, / volim samo njega. / Njegovo srce slatki je sok / što kaplje sa šećerna drveta.* ((*Ljubavna*, Chippewa, Veliko Jezero, Sjeverna Amerika u: Golob, Vrkljan 1958: 28) – podcrtani afektivni iskaz služi iskazivanju ljubavi prema voljenoj osobi što ponajviše sugerira metafora slatkog soka.

*Uvijek kad izlazim na granicu sela / i vidim neki kamen / ili stablo u daljini, / mislim, / to je moj muž* (*Pjesma*, Baule, Obala Bjelokosti u: Golob, Vrkljan 1958: 30) – iskaz koji čini cijelu pjesmu govori o empirijsko-diskurzivnoj daljini muža i žene, a ekspresivnost čine metafore kamena i stabla i dio iskaza koji sugerira spacijalnu daljinu aktera (*uvijek kad izlazim na granicu sela / i vidim...*).

### Magijska sintaksa

Što se tiče magijske sintakse, već smo je spomenuli u kontekstu ponavljanja kao jedne mikrostrukture. To je jedan od tipoloških načina njezine realizacije. Drugi se povezuje s ritualnom magijom koju tekstualno očitavamo kao gradacijsku magijsku sintaksu. Pritom, koristimo pojam tzv. sintaktičko-semantičke gradacije (Katnić Bakaršić 1996: 45). Elaborirat ćemo jedan primjer.

*Deco moja, naselite ovu zemlju! / Budite školjke za duvanje! / Tanjiraste školjke budite! / Bićete školjke sa biserima! / Bićete patke / i naselite ovu zemlju!* (*Naseljavanje zemlje*, Gunvingu, Australija u: Sekelj 1986: 12) – prozopopejski govor božanstva koje pripada ovom diskurzu obraća se apostrofom djeci kao čovječanstvu i moli ih za jednu od topičkih situacija kozmogonijskog mita, a to je naseljavanje zemlje, u magijskoj sekvenci pojavljuje se kumulacijski niz poduprt magijski konotiranim glagolom *biti* (*budi – bit ćeš* kao potencija i rezultat magijske relacije) i atributnim sintagmama (*školjke za duvanje, tanjiraste školjke, školjke sa biserima*) te leksemom (*patke*) osnažuje magijsku relaciju utemeljenu u kulturnom značenju tog plemena.

### Diskontinuirana sintaksa

Ovakav tip sintakse svjedoči visoku sofisticiranost određenih protodiskurza. On također svjedoči izgradnji protodiskurza, a pojavljuje se u

međustrofnom prostoru kao nagla promjena značenja, tj. iskazno-referencijalno puknuće. Elaborirat ćemo jedan primjer.

*Donesi mi / moj luk od ognjenog zlata / donesi mi / moje strele od želja / donesi mi / moje koplje od zvezda! // O, oblaci, / raspršite se!* (Lovčeva molba, botstvanski Bušmani u: Sekelj 1986: 24 – prvi dio koji je već elaboriran u paragrafu o ponavljanju sadrži magijski satkanu relaciju vezanu za lovčevu želju, dok se u drugom potiče ta ista relacija stihovima sa spacijalnim značenjem (*O, oblaci, / raspršite se!*). Iako dublje značenjske povezane i usidrene u magiji, među strofama postoji diskontinuitet na površinskoj razini.

### **Makrostrukture**

#### **Samorefleksivni protodiskurz**

Ovakva vrsta diskurza nastaje, kako navedosmo, kao sentencijalni prepletaj oko centralnog motiva, u emotivno-misaonoj rešetci promišljanja vlastita podrijetla, života i nekih intimističkih situacija. Pretežu autorefleksivi, refleksivi i afektivni kao iskazi. Primjer je i elaboracija:

*O prekrasno more s divljim ledenjacima! / Samo sunce i led. / Bolan umor razapinje moje udove / i ja se odmaram, / ali ipak nalazim neizmjerne radosti / na tvojim obalama.* (*Na obali velikog mora*, Eskimi, Hudsonov zaljev u: Golob, Vrkljan 1958: 30) – u pjesmi se izriče radost pripadanja zavičaju i divljenje nad morskim pejzažem, deskriptivi *O prekrasno more s divljim ledenjacima! / Samo sunce i led.* ekspresivno su i afektivno intonirani; ekspresivnost se postiže uporabom pridjeva (*prekrasno, divlje*) i dodanim eksplikativnim opisom (*samo sunce i led*), dok je afektivnost prisutna u cjelini, u dionici koja je sazdana na personalnom govoru kontrastom umora i radosti pojačana je afektivnost cijele pjesme.

#### **Refleksivni protodiskurz**

Navedena vrsta protodiskurza počiva na uporabi refleksiva, a povezuje se sa središnjim općeljudskim temama podrijetla, života i smrti. Počesto su takve vrste protodiskurza duhovne tematike s obzirom na svjetonazor prvobitnog čovjeka. Prevladavaju ekspozitivni što znači da su pjesme lišene afektivnosti i ekspresivnosti. Primjer je i elaboracija:

*Struja rijeke presijeca put / i put siječe opet struju rijeke. / Tko je od njih stariji? / Nismo li načinili put da sretnemo ovu rijeku? / Rijeka je našla svoj*

*izvor još mnogo, mnogo prije. / Njezin je izvor u stvoritelju. / On je taj koji je stvorio bića, / sveti, sveti Tano. (Molitva riječnom bogu Tanu, Zlatna obala, Zapadna Afrika u: Golob, Vrkljan 1958: 60) – u pjesmi se eksplicira odnos ljudskog i kozmičkog/božanskog, to su poetsko-antonimski suprotstavljeni leksemi rijeke i puta, rijeka je božanska, a put ljudska tvorevina, nizom interogativa (upitnih iskaza) potiče se refleksivna paradigma i u zadnjem stihu dodaje zaključak o bogu Tanu kao tvorcu, tj. deifikaciji Apsoluta.*

### Afektivni protodiskurz

Ova vrsta protodiskurza počiva na velikoj distribuciji afektivnih iskaza koje povezujemo za neke životne situacije, a najčešće ljubav. U njima je dominantna opisna i ekspresivna paradigma. Primjer je i elaboracija:

*Bile su tri žene / i tri muškarca / i ja, Kodio Ango. // Bili smo na putu u grad, radi posla. / I ja izgubih svoju ženu Nanamu na putu. // Samo sam ja izgubio svoju ženu, / Samo se meni takva nesreća dogodila, / jedino mene, Kodija, najzgodnijeg od trojice / snađe takva nevolja. / Uzalud zovem svoju ženu / umrla je na putu, kao pile, trčeći. // Kako da to kažem njenoj majci? / Kako da joj to kažem, ja Kodio / kad je tako teško da obuzdam / svoj vlastiti bol! (Kodiova žalost, Baule, Gabon u: Sekelj 1986: 68) – u pjesmi je afektivno izražena bol zbog tragičnog gubitka supruge, pjesma je djelomično narativizirana (*Bile su tri žene / i tri muškarca / i ja, Kodio Ango. // Bili smo na putu u grad, radi posla. / I ja izgubih svoju ženu Nanamu na putu. // Samo sam ja izgubio svoju ženu, / Samo se meni takva nesreća dogodila, / jedino mene, Kodija, najzgodnijeg od trojice / snađe takva nevolja.*), a dijelom liriska (*Uzalud zovem svoju ženu / umrla je na putu, kao pile, trčeći. // Kako da to kažem njenoj majci? / Kako da joj to kažem, ja Kodio / kad je tako teško da obuzdam / svoj vlastiti bol!*), u pjesmi postoji događajnost (*Bile su tri žene / i tri muškarca / i ja, Kodio Ango. // Bili smo na putu u grad, radi posla.*), središte intimističke situacije (*I ja izgubih svoju ženu Nanamu na putu. // Samo sam ja izgubio svoju ženu, / Samo se meni takva nesreća dogodila, / jedino mene, Kodija, najzgodnijeg od trojice / snađe takva nevolja.*) i lamentacija zbog tragične intimističke situacije (*Uzalud zovem svoju ženu / umrla je na putu, kao pile, trčeći. // Kako da to kažem njenoj majci? / Kako da joj to kažem, ja Kodio / kad je tako teško da obuzdam / svoj vlastiti bol!*), afektivnost se postiže anaforičkim ponavljanjem (*Samo sam ja izgubio svoju ženu, / Samo se meni takva nesreća dogodila*), opisom tragične situacije koji je zorno prikazan usporedbom (*umrla je na putu, kao pile, trčeći*) i eksplikativnom dionicom vlastite unesrećenosti (*Kako da to kažem njenoj majci? / Kako da joj to kažem, ja Kodio / kad je tako teško da obuzdam / svoj vlastiti bol!*).*

### **Ekspresivni protodiskurz**

Ovaj tip protodiskurza sastoji se od ekspresiva kao najzastupljenijih iskaza, no i sama ekspresivnost postiže se izborom određenih leksema, sintagmi, metafora i slika. Tematski je raznovrstan, a najčešće je vezan za opisnu paradigmu nekih događaja u ljudskom životu i opisa prirode. Primjer je i elaboracija:

*U mestu Koolau sreo sam kišu, / sreo sam je u neobuzdanom vrtlogu prašine, / kako juri u mlazovima i u stubovima se ruši. // Kišu kako ječi u šumi, / kišu kako pršti i udara i tutnji / kako silinom svojom razbija zemlju. / Kiša bičuje zemlju, / pretvara je u pustinju; / nabujali potoci suludo jure i plave, / padine brda lome se i ruše. // Gle, kako voda potresa brda, / kao besan pas / što juri i ždere sebi / put u slobodu. (Nevreme, Polinežani, Havaji, SAD, u: Sekelj 1986: 68) – ekspresivnost prilikom opisa kišnog nevremena postignuta je anaforičkim ponavljanjem leksema *kiša*, hiperboličkim sintagmatskim i rečeničnim izričajem (*neobuzdan vrtlog prašine, juri u mlazovima i u stubovima se ruši, što juri i ždere sebi*), onomatopejski motiviranim stilogenim glagolima (*ječati, prštati, udarati, tutnjiti*), hiperbolički konotiranim glagolima (*bičevati, razbijati, plaviti, juriti, rušiti, lomiti, potresati*) i usporedbom (*kao besan pas*), pojedine navedene sastavnice govore o osvještenoj uporabi jezika, mimetičkom dočaravanju kišnog nevremena i izrazno-sadržajnoj ravnoteži tematskog iskazivanja.*

### **Zaključak**

Ovaj je rad nastojao sagledati osnovne retoričke mehanizme prvobitne poezije. Pošto smo ovu poeziju na početku kvalificirali kao idejno-tematski, poetički i stilski prvotnu u razvoju poezije, učinili smo mali prijestup. On se ne tiče teorije i metodologije, već izvjesnih preduvjerenja koja nastaju u susretu s radikalno različitim kulturama. Prije svega, ova se poezija kontekstualno pozicionira u pripadni jezik i kulturu. Uvidjeli smo kako se brojne lirske komponente pojavljuju, samo u manjem značenjskom obimu. Tematski je horizont sužen zbog kulturalno dosegljive slike svijeta, ali idejno podjednako obilježen kao i u bilo kojoj zapadnoj lirici. S druge strane, poetika je nerazvijena i relativno uniformna, ali retorika i stil, bez obzira na minimum uporabljenih sredstava, pokazuje visoku razinu sofistikacije u nekim primjerima. Naime, to su pokazale analize u radu. S treće strane, ova lirika ima izrazito razvijenu afektivnost i ekspresivnost kao temelje lirskog *per se* i neke od začetnih odrednica lirike u zapadnoj poetičkoj tradiciji. Refleksivnost je kao i samorefleksivnost prisutna u manjoj mjeri i povezana je s mitskim mišljenjem. Unutar ovih vrlo načelnih

spekulacija s obzirom na to da se etnopoetika dinamično istražuje u našoj suvremenosti, ovoj se lirici može približno pridati poetički status i estetska kvalifikacija kao lirike starih civilizacija. Zbog navedenih teza, možda je i vrijeme da se počne razmišljati kako ona treba postati dio svjetskog pjesničkog kanona.

### Izvori

- Antologija prvobitne poezije*, ur. Živančević, N. (1988), Beograd: Nolit.
- Jelić, J. (1996). *Cvijet i pjesma (poezija Asteka i meksičkih Indijanaca)*. Zagreb: Imprime.
- Kukulja, B. (1957). *Crnačka poezija*. Zagreb: Lykos.
- Kukulja, B. (1957). *Indijanska poezija*. Zagreb: Lykos.
- Odapni strelu put zvezda (Usmena poezija drevnih naroda)*, ur. Sekelj, T. (1986), Kruševac: Bagdala.
- Ptica u oku sunca (pjesme „primitivnih“ naroda)*, ur. Golob, Z. I Vrkljan, I. (1958), Zagreb: Znanje.

### Literatura

- Anić, V. (2010). *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Hymes, D. (1983). *Essays in the History of Linguistic Anthropology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Katnić Bakaršić, M. (1996). *Gradacija (od figure do jezičke kategorije)*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir.
- Lemac, T. (2018), *Stil pjesništva Anke Žagar*. Zagreb: Biakova.
- Lemac, T. (2020), „Razdioba konstitutivnih parametara za strukturni nacrt poetskog stila.“ *International Journal of Slavic Studies* sv. 2, br. 3, str. 81 – 97.
- Levi-Bruehl, L. (1984). *Primitivni mentalitet*. Zagreb: Kultura.
- Lotman, J. M., Uspenski, B. A. (1984). *The semiotics of Russian culture*. Michigan: Michigan Contributions.
- Malinowski, B. (1982). *Magic, science and religion and other essays*. London: Souvenir Press (Educational & Academic).
- Paxson, J. (1995). *The poetics of personification*. London: Cambridge University Press.



- Quick S., C. (1999). „Ethnopoetics“. *Folklore Form.* br. 30, sv. 1/2, str. 23 – 35.
- Rothenberg, J. (2017). *Tehnicians of the sacred*. Oakland: University of California Press.
- Tedlock, D. (1983). *The spoken word and the work of interpretation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

**Tin Lemač**

**NATURE AS SEMANTIC SUPSTRATE IN RHETORIC  
EXPLICATION OF PRIMAR POETRY**

**Summary:** Primar poetry is related to the poetry of nowadays primitive folks. Term primitive is scientifically destroyed like a heritage of positivistic anthropology of 19th century and the recent investigations of this discursive field is related to the ethnopoetics. Accepting important reaches of investigations in this field (primarily related to the primar poetry like oral genre – Jerome Rothenberg, David Hymes) and theoretical presumptions of mythical reasoning (Malinowski i Levy-Bruehl) we build approximate description of her rhetoric inventory from two strata. First stratum is generic related to nature in sense nature of thematized entities like pantheistic archaic unity (god, human, nature/space), interpersonal relations, emotions, life situations and ideally prevalence in field of mentioned mythical reasoning. In rhetoric terms, we divided categories on micro- and macrostructures (Škreb). We conclude their characteristics from analysis of examples. In conclusion we point out the relation of statement and ideal strata of these poems and thesis that simple rhetorical elements can produce complex ideal schemas which origin we found in Universal Human Ideas.

**Keywords:** primar poetry, ethnopoetics, rhetorics, stylistics, analysis

**Сања П. Перић**

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

Одсек за српску књижевност

[sanjaperic3223@gmail.com](mailto:sanjaperic3223@gmail.com)

## **ФУНКЦИЈЕ И ЗНАЧЕЊА БИЉА У ПОЕЗИЈИ БОРИСЛАВА РАДОВИЋА НА ПРИМЕРУ РУЖЕ**

**Сажетак:** Биљни свет у поезији Борислава Радовића представља систем знакова чије функције зависе од специфичних својстава врсте као и конкретних ситуација у којој се биљке јављају. У раду се истражује ружа као један од најзначајнијих елемената флоре у Радовићевој поезији, а који до сада није био предмет засебних изучавања. Велики број песама садржи различите врсте биља и растиња (трешња, маховина, шевар, винова лоза, борје) које се јављају у разноликим ситуацијама: најчешће као део пејзажа или амбијента који се описује, затим као средство ироније, али и као симбол кроз који се проговара о дубљим поетичким и личним питањима. Занимљиво је да се ружа често јавља у песмама које тематизују породицу и поетичка питања. У нашем истраживању се разматрају примери ових песама и доводе у везу са одговарајућим фазама обреда прелаза. О врту у Радовићевој поезији већ је писано, те ћемо се у нашем раду бавити конкретним манифестацијама вртних ружа и њених значења. Методама анализе и компарације, уз ослањање на симболички потенцијал руже у словенској традиционалној култури и другим културама и митологијама, настоји се приказати значај флоре у поезији Борислава Радовића. Циљ рада је утврдити на који начин бројне улоге руже откривају утицаје жанровских система у динамичком односу са различитим слојевима традиције.

**Кључне речи:** биљке, флора, вегетација, обред, веровања, традиционална култура.

### **Увод**

Борислав Радовић (1935-2018) сматра се једним од најзначајнијих српских песника двадесетог века. Био је песник, есејиста и преводилац. Поред Ивана В. Лалића и Бранка Миљковића, Радовић

припада генерацији песника који су педесетих година двадесетог века наставили обнову наше поезије започету са поезијом Миодрага Павловића и Васка Попе. Иако себе никада није називао неосимболистом, критика је перципирала Радовића као песника који се спојем модерног песничког сензибилитета са класичном формом и традиционалним мотивима остварује као представник неосимболистичког стила. Прва фаза Радовићевог стваралаштва, одређена збиркама песама *Поетичности* (1956) и *Остале поетичности* (1959), карактеристична је по укрштању надреалистичког и симболистичког песничког искуства. Према овој фази песник ће касније заузети оштар критички став. Друга фаза одређена је збиркама *Маина* (1964), *Братство по несаници* (1967) и *Описи, гесла* (1970) и у њој слаби утицај надреализма, а доминантни постају језичка строгост и одсуство предметности. Трећа фаза обухвата песме настале после 1971. године које представљају једну књигу, допуњавану до краја деведесетих. У овим песмама Радовић је и даље на трагу симболизма, али је херметизма мање, као и песничких украса. У јасно уобличеним стиховима са правилном синтаксом даје се дубоко промишљено животно или литерарно искуство. Борислав Радовић је у критици доследно називан песником културе, због бројних реминисценција из различитих културних и цивилизацијских токова. У рецепцији је Радовић присутнији са песмама из своје друге и треће фазе, које је и укључивао у своје касније песничке збирке, док су мање анализиране прве две збирке са песмама затамњеног смисла. Изузетно је значајан Радовићев преводилачки рад који открива узоре у подлози његовог стваралаштва: превео је са француског *Мореказе* Сен-Дон Перса, *Избране песме* Пола Елијара, *Париски сплин* Шарла Бодлера и роман *Луј Ламбер* Онореа де Балзака. Последњих година је своје искуство писања, превођења и читања поделио у виду неколико есејистичких књига, које пружају важно сведочанство о његовој поетици.

О вегетацији и њеним појединачним манифестацијама у поезији Борислава Радовића писано је најчешће у оквиру радова који се баве анализом једне или више песама. Дубље залажење у симболику појава и утисака који су пажљиво распоређени у структури песме неминовно наводи интерпретатора да се упита и о разлозима за одабир неког цвета, дрвета или воћа које се нашло унутар одређене лирске слике. Потребно је међутим дати обухватнији преглед вегетације у Радовићевој поезији имајући у виду њене значењске потенцијале на које је сам писац рачунао када је стварао. Флорална симболика у делу функционише упоредо са фауналном, чему је потребно посветити засебно истраживање. Изненађује, међутим, чињеница да до сада није било сличних истраживања, посебно када се има у виду фреквентност

биљака и животиња: готово свака песма Борислава Радовића има флорални или фаунални мотив. Такав мотив у структури песме не функционише сваки пут као симбол, али је за наше истраживање важно да уочимо у каквом контексту се флорални мотиви јављају и који аспекти значења могу да произилазе из интерпретације таквих места у песми. Корпус нашег истраживања чине све збирке поезије Борислава Радовића, сем збирки *Маина* и *Братство по несаници* у којима мотив руже у потпуности изостаје. Ослањамо се при том и на издање новијих песама у књизи *Песме и Неке ствари* (2016), које представља последњу вољу аутора.

Учесталост флоралних мотива, а посебно руже, у Радовићевој поезији упућује на знакове које је потребно систематизовати и објаснити како би било могуће доћи до нових увида о значењима појединих песама. Разликујући буквалну и фигуралну употребу, као и присуство биљног мотива у улози пејзажног детаља, иронијског мотива, или симбола који је бременил наносима различитих култура и традиција, пружају се могућности за нова тумачења Радовићевог песничког дела.

### **Функције и значења мотива руже у поезији Борислава Радовића**

Цвет као универзалан и најшире заступљен мотив присутан је и у поезији Борислава Радовића. Ширина цветног регистра, међутим, није велика, што указује на већи значај осталог биља у његовим песмама. Најприсутнија је ружа, што је такође у складу са уобичајеном распрострањеношћу овог мотива у поезији. Поред збирног назива 'цвеће', односно цвет, и осталих именица и придева у вези са њим (полен, цветање, цветно, пуп), друге врсте цветова које налазимо у песмама Борислава Радовића јесу само лаванда, булка и маслачак.

Имајући у виду значај врта у поезији Борислава Радовића, као и универзалну симболику руже у уметности, не чуди што је то цвет који се најчешће појављује у Радовићевом песништву. Занимљива је, међутим, разноликост њених функција: од декоративног момента до симбола васкрснућа, ниједна ружа у поезији Борислава Радовића није иста.

У првој збирци Борислава Радовића, *Поетичности* (1956), мотив руже се доследно појављује уз ватру или плам. Два пута се понавља синтагма „пламена ружа”, а једном „ватрена ружа”. Сем очитог повезивања по боји, ружа и ватра се у контексту Радовићевих песама спајају према чињеници да су обе извори моћи, у овом случају не

разорне, већ животворне и исцељујуће<sup>1</sup>. Како се сва три пута ружа јавља у *Сонетима магу*, важно је вратити се на мото пре почетка: „Све је размена за ватру и ватра за све (Хераклит, из фр. 90)”. Ватра се тако испоставља као доминантни мотив који усмерава читање, при чему треба имати у виду и могућност посматрања самог Хераклита као мага. Већ први стих почиње поменом руже: „Изађи на брдо и објасни сакупљеном свету / Повратак пламене руже из масног песка међу људе / И у збуњеној ноћи бегунаца пусти је нека буде / Кула водила у раскалашном смету” (Радовић, 1956: 73). Пламена ружа добија улогу „куле водиле”, те се тако њен плам може разумети и као светлост која усмерава пут. Њена позиција на почетку прве песме *Сонета магу* указује на њену важност у целокупном циклусу. Магловитост значења не скрива чињеницу да је реч о ружи отпорној и виталној, оној која се „враћа”, слично оној из песме „Три руже”. Опстанак у изнимним условима јесте оно што уоквирује опсег њених значења, док поређење са кулом водилом сугерише њену стабилност и чврстину, постигнуту међу људима и зарад њих самих, а не само у свету природе. Њена жилавост, дакле, није подлога за њену самодовољност. Јасно је назначено да се она враћа „међу људе”, а такву позицију потврђује и четврти сонет.

Песма почиње стиховима: „Слепи путник иде ка пропланку где листа / Пламена ружа из цврљивог пања: / Ту се догорела љубав обнавља и светлост блиста / На прагу смрти, на прагу сукоба, на прагу сазнања” (Радовић, 1956: 76). Синтагма „пламена ружа” постаје јаснија: повезује се са светлошћу, а први пут и са догорелом љубављу. Поново, човек је близу руже, и она поново расте неочекивано, превазилазећи могућа ограничења и потребне предуслове. Овога пута, међутим, њена важност додатно је потцртана чињеницом да је она на месту обнављавања и блистања, али, још више, да се налази на прагу смрти, сукоба, и сазнања. Сасвим јасно, ружа је овде на међи, што и јесте њена уобичајена особина у традиционалној култури, о чему ће касније бити више речи (в. Карановић, 2009). Имајући у виду да *Сонети магу* представљају покушај приближавања људима и снажење могућности дијалога (в. Крњевић, 1973: 590), важна је улога руже као медијатора у том дијалогу. Не може се пренебрегнути чињеница да је ружа иначе издвојен, усамљен цвет: „Ма колико да се шири, она остаје усамљена у свом делу врта, у посебном делу парка званом ружичњак” (Остојић-

<sup>1</sup> Моћ о којој се говори везује се за својство руже да облаготвори и најсуровије услове у којима може постојати: „По једном јелинском романтичару магарац једући руже, постао човеком. Тиме се, по свој прилици, хоће да каже, да ружа и најбруталнију природу облагорођава” (Софрић, 1990: 189).

Белча, 1989: 817). Посматрана у том контексту, њена медијаторска улога добија још више на значају.

У једанаестом сонету ватрена ружа поново је уточниште љубави. Композиционо и садржински уравнотежено са ранијим поменима руже, у десетом сонету помиње се кула: „Изађи на врх куле и помоћу вештог знака / Покажи јасну звезду у сазвежђу рака / И њом означи пут кртој лађи” (Радовић, 1956: 82), да би једанаести сонет почео и завршио се мотивом љубави: „Љубав ће нас спајати кад не буде више / Насилних хумки које покрива трње”, „На љубав се дуго чекати неће. Она нас у стопу / Прати заразном топлотом која спава / У ватреној ружи и светлосном снопу” (Радовић, 1956: 83). Како у песми пише да ће над згрушаном локвом опет замирисати цвет, трње које покрива хумке може бити и ружино. На тај начин, у поезији Борислава Радовића прави се дистинкција између трновите и ватрене руже. Трновита ружа која штити и одбија додир налази се у близини умрлих, док ватрена ружа у себи чува заразну топлоту љубави, чиме се поново сугерише њена улога да буде близу људи и да их и сама зближава. У последњим сонетима магу светлост и плам су поново дати у свом исцељујућем виду, а тринаести сонет којим се циклус завршава пружа снажну слику заједништва: „Али ми смо заједно и руке су нам чврсте / И опрезно испруживши у таму прсте / Ући ћемо на капију са потајном надом” (Радовић, 1956: 85). Делује као да је тиме мисија руже у коначници испуњена.

У збирци *Остале поетичности* (1959) ружа и даље има предзнак ватре. Прва строфа песме „После краја”, са поднасловом у загради „одломак из једне старе песме”, гласи:

Било би неразумно радовати се шаљивим опелом / И под спомеником грубо тишину нарушити, / Јер светови поново склапају над мртвим телом / Пријатељства о која се не смемо оглушити, / Док се нова реч утехе рађа из руже ватре / Да сачува чедност поколењу из циркуске шатре (Радовић, 1959: 14).

Поново, ружа ватре има позитивну конотацију, овога пута усмерена на доношење речи утехе након смрти. Занимљиво је да је ружа још једном на домак смрти, али на другој страни, оној која треба да донесе мир, односно помирење. У последњој строфи која почиње истим стихом као и прва, изостаје понављање синтагме „ружа ватре”, чиме се додатно појавача утисак са почетка песме.

У „Неправилном сонету” пева се о горчини: „У свакој башти је сенка без одмора / Ведром самопратњом ружа обасута” (Радовић, 1959: 17). У семантичке слојеве стихова Борислава Радовића понекада је врло

тешко проникнути, посебно у његовим првим збиркама поезије<sup>2</sup>. Оно што је приметно јесте да је, упркос помену ведре самопратње, ружа повезана са горчином, губећи тако апсолутно позитиван предзнак какав је имала у ранијим песмама. У исто време, слика постаје *умекшана*, нежнија, што је, чини се, функција и других сличних синтагми у песми: „чудесно јутро”, „улице свеже”, „спокојна равнотежа”, „жмарци летњи”. Попут тананог прелаза из ноћи у зору, тек на подлози оваквих слика и сама горчина се јасно обликује у „јутарњег друга из црне шетње”.

Језгровите и згуснуте слике у песми „Позив на путовање” опирају се интерпретацији, али ружа се, и поред збирног помена биља и растиња, јасно издваја као засебан мотив:

Вече сваки немир и планине детиње / Обухвата, силазећи низ лозе и иње, / Кристално јасно увек на зимским окнима / И другде; кад у видику нове жеђи има, / Кад врели грч наиђе да замени ружу / И да створи муку од поподнева дужу: / Из мене тад говори пламена јасни лик, / Из воска уздигнут, и сав лутању налик (Радовић, 1959:42).

Поново су ружа и пламен блиско повезани, овога пута на подлози жудње песника пред чистим листом хартије. Ружа може бити синоним за нежност и лепоту које бивају замењене врелим грчем, муком, пламеном. Тај пламен пак није негативно конотиран; он је „сав лутању налик” и подстиче детињство духа неопходно за освајање „дозваних видика” и „даљина убитачних”. Не у директном споју, али суптилно повезани, пламен и ружа поново се појављују као главни мотиви у песничком говору о писању поезије.

Интересантно је да се поједини синтагматски спојеви, па тако и цео стих о грчу који замењује ружу, варирају у песми „Као какав Феникс”. И ова песма је, као и „Позив на путовање”, у трећем делу збирке *Остале поетичности*, а поклањање пажње интерпретацији места са ружом помаже и у њеном разјашњењу. Наиме, друга строфа

<sup>2</sup> Валентина Пешић-Хамовић записује: „Поезија код Радовића сажима различите нивое људског знања. У њој ћемо пронаћи трагове стилизованих митско-архетипских слика, цитате из повести европске и источњачке уметности, појмове из сликарства, музике, архитектуре, термине који долазе и из научних области, астрономије и астрологије, те ћемо је захваљујући оваквом богатству мотива, а самим тим и усложњеном песничком поступку, доживљавати као компликовану и понекад тешко читљиву материју. У овој поезији се такође огледају наслеђа различитих модерних књижевних струјања, од симболистичких и надреалистичких до оних тешко одредљивих, а у исто време аутономних песничких путева” (Пешић-Хамовић 2003: 95).



песме о Фениксу гласи: „Сада се мисли, и грч замењује ружу, / Доколицу с којом већ мора да раскрсти: / Уз муку строгости од поподнева дужу / И лакрдијашење мило, нека брсти” (Радовић, 1959: 48). Слични стихови „Позива на путовање” су: „Кад врели грч наиђе да замени ружу / И створи муку од поподнева дужу” (Радовић, 1959: 42). Већ је примећена тенденција да се поједине лексеме и синтагме у песничким структурама Борислава Радовића понављају: „Приметно преплитање и понављање појединих лексема, синтагми, па и читавог стиха држи на окупу песме под заједничким називом, указујући овим интертекстуалним циклаторним везама на тип радијалне повезаности” (Париповић Крчмар, 2014: 210). Ружа се, дакле, појављује као спона међу појединим песмама: „Као какав Феникс” открива да се ружа изједначава са доколицом, док се грч поистовећује са мишљу, што даје нову перспективу на претходно анализирани „Позив на путовање”. У песми о Фениксу пламен је, дакле, не оно што доколицу распирује, те зато и нема синтагме „пламена ружа” или „ватрена ружа”, већ оно што долази након ње, са муком мишљења и писања поезије. Ватра је ипак у самој митској подлози песме. Она је поново наличје значења руже, што је овога пута мотивисано главним мотивом, односно насловом песме, иако сам наслов буди и сумњу: зашто „као какав” Феникс? Вероватније је да је реч о песнику који рађа сам себе поново из сваке написане песме, те тако Радовићева песма може да опстојава и као ода песнику, и као ода птици Феникс. Ружа свакако остаје нешто што се везује не за досаду, већ за пријатност, односно пријатно провођење времена, а што бива превазиђено уз муку и строгост.

Први сонет „Фаунове досаде”, одмах иза песме „Као какав Феникс”, доноси помен руже у њеној традиционалној функцији граничне биљке: „Биће и реч су изнад сјаја / Над додиром где расте ружа / И где се умире ил спаја” (Радовић, 1959: 49). Песма се завршава стиховима: „Јер сумрак је дубље у телу / Од шкртог дана који пружа / Речну равницу оголелу” (Радовић, 1959: 49). Ни овде није могуће издвојити једно значење руже, имајући у виду особине Радовићеве поетике у овом периоду: „спиритуалност у изразу и у тематским преокупацијама, неодређеност предмета око којег се конституише песма, синтаксичка склоност ка развијању вишесмислености, изванредно суптилно лексичко богатство” (Милосављевић, 1968: 183). Важно је пак утврдити да су биће и реч изнад додира где расте ружа, на међи, док се испод, дубље, налази сумрак. У питању је, дакле, двострука гранична позиција: ружа је на месту где се „умири ил спаја”, између сјаја и сумрака. Повезивање са доколицом могуће је уколико се у обзир узме наслов циклуса, „Фаунова досада”, мада других спона са

претходно анализираним песмама нема. У остале три песме циклуса мотив руже изостаје.

Исти је случај и у збиркама песама *Маина* (1964) и *Братство по несаници* (1967). У збирци *Описи, гесла* (1970) ружа се појављује два пута. Необичан спој у којем се ружа јавља у песми „Опис непогоде” сугерише њену важност у целокупној збирци. На самом почетку песме помиње се ватра, готово као сигнал за ружу: „Још ватра не мигну јединим својим оком / Да припитомљена својина бића / Хвата маглу у земуницу” (Радовић, 1970: 18). „Припитомљена својина бића” налази се у: „прашњавај ружи-људождерки / која процвета између два жрвња” (Радовић, 1970: 18). Прашњавост руже упућује на њену запуштеност, на заборав којим је прекривена, док назив ’људожерка’ са којим у споју чини једну реч преиспитује њену целокупну природу. Цветање између два жрвња иако без експлицитне допуне у виду ’историје’ јасно усмерава тумачење на специфичну празнину између два историјска момента. Ружи у традиционалној култури припада позиција медијатора: „(...) ружа је, пре свега, биљка која обележава границу, између овог и оног света” што су условиле њене стварне особине: „бодљикавост и чињеница што дивља расте у шуми (на рубовима шуме), на ивици пута, међама, уз оgrade, питома у башти, односно да заузима граничне позиције према простору, туђем и свом” (Карановић, 2009: 20). Људождерство које се у контексту са ружом чини неочекиваним, постаје јасније уколико знамо да се овај цвет доводи у везу с људима и с демонским бићима: „Ружа је тачка њиховог укрштања и зато је извор опасности и моћи, поседује својства и овог и оног света” (Карановић, 2009: 21). Снага коју има истовремено је и уништитељска и животворна: у њој се налази моћ да прими у себе „припитомљену својину бића”, али и да то биће уништи.

Ружа налази своје место у збирци *Описи, гесла* и у једној песми у прози. Песма под називом „Ружа кресова за распириваче” много очитије него у претходној песми повезује ружу и ватру. У *Речнику српског језика* кресови су објашњени на следећи начин: „често у множини; обредна ватра која се пали на отвореном простору (обично по брдима) уочи Ивањдана, Илиндана или неких других празника; народни обичај паљења обредних ватри. б. велика ватра која се пали на отвореном простору (обично на брду) за време неке свечаности, прославе и сл. 2. жега, припека, врућина; топлота. 3. песн. светлост, пламен; сјај” (РСЈ, 2011: 574). Важно је, дакле, да кресови могу бити схваћени и као песнички пламенови, док ружа кресова може бити место где се пламенови сједињују. И овога пута је амбивалентне природе: „Никакво црнило није јој равно, никаква мекота. [...] Та слузава, тек промрдала ватра, та безбојна цветаља – слепокотна – шуња се кроз

грмље, продире у све поре. / Прождре ли вас, заборавите је ако можете” (Радовић, 1970: 30). „Безбојна цветала” поново представља могућу спојницу између природе руже и ватре, где се распиривање може изједначити са расцветавањем.

Велики поетички заокрет<sup>3</sup> у поезији Борислава Радовића приметан је и на плану анализе флоралне симболике. Биље се не налази више у атмосфери неодређености, а његове функције у структури песама јасније су и специфичније. У песми „Студија у тамном”<sup>4</sup>, ружа се тако појављује као део кафанског декорума: „На крају, кад већ коњак служе / сваком по жељи, ништа мање, / и дамама доносе руже / и капуте пред затварање” (Радовић, 2016: 85). Овештала употреба овог мотива и изостанак било какве дубље симболике наговештава, на контрастној подлози, важност коју мрља од кафе заузима у очима непознатог господина. У сличном контексту ружа се појављује у песми „Крупни сомови боље гризу ноћу”: док се ромски дечак претвара на плочнику да пеца и истовремено проси, држи га пред очима: „неко од његових, ко до ситних сати / распрода гробљанске руже паровима / па га после узме и кући га врати” (Радовић, 2016: 155). У песми је већ наглашено да је реч о поноћном призору, а продаја ружа може потрајати до ситних сати. Исти су часови у „Студији у тамном” те се у обе песме руже повезују с крајем, што посебно долази до изражаја атрибутом „гробљанске” који се везује уз њих у другој песми. Важност времена постаје јасна на крају, када се истиче да је продавац ружа „у борби с временом, која ретко ишта / има да понуди сем жанровских слика / шетачу с псом, чувару градилишта / или некоме од старијих песника” (Радовић, 2016: 156). Ружа у овим песмама тако постаје само део књижевног жанра слике, активирана као мотив да означи неминовни губитак борбе с временом.

Као вртна биљка ружа се појављује у неколико песама. Готово успутним чини се њено помињање у песмама „Поглед из дворишта” и „Јесење писмо”. У првој је ружа најочитији материјални знак претрајалости врта и подложности расапу: „Не буду ли руже ускоро орезане, снег ће их поломити у корену” (Радовић, 2016: 144). То

<sup>3</sup> Значајан поетички заокрет везује се за збирку *Песме 1971- 1982* Борислава Радовића: „Коренит преокрет, међутим, учинио је Радовић у *начину*: таман, вишесмислен и бујан говор замењен је прозачним, изричитим и огољеним, у којем извештај о слици – ситуацији и њен коментар не презају од дескриптивно-наративних танчина нити од рефлексивних изјашњења. Таквим „отварањем” језика – готово непредвидљивим из перспективе његовог ранијег певања – Радовић истовремено реактуализује извесне мирније, класичне видове поетског говора и духовног мотрења, с једне стране, и успоставља дослух с текућим, нововеристичким песничким настојањима, с друге” (Гордић, 1988: 127).

<sup>4</sup> За даље истраживање користили смо књигу *Песме и Неке ствари* (2016), последње издање песама Борислава Радовића које је сам песник бирао и уређивао.

открива „стратегију постварања митолошке слике, па се детронизација остварује уписивањем у време: врт не припада простору раја и подложен је пропадању” (Маринковић, 2017: 273). У „Јесењем писму” се међу раскошним биљним мноштвом које „слети с вила часком да сукне и процвета” (Радовић, 2016: 153) налази и ружа. Баштенски контекст, међутим, у песми „Три руже” мање је важан када је реч о симболици овог цвета. Интерпретацијом ове песме темељно се бавила Јасмина Тонић у раду „Четири момента о ’Три руже’ Борислава Радовића”. О структури ове песме истиче:

’Три руже’ не само што композиционо и тематски обједињују певање о смрти, односно, васкрсењу, већ је у песми, почевши од самог наслова и симболике руже (сједињење живота и смрти) доследно спроведена цикличност у смењивању и укрштању два основна елемента људског постојања. (...) Иако се на дословном плану као основна тема у песми јавља ружа (дивља у првој, винска у другој и питома у трећој), она представља само мотив који служи да се посредно, кроз одређене песничке ситуације, успостави дубља веза са певањем о превладавању коначности и васкрсењу (2003: 116).

Почетни опис борбе за опстанак дивље руже у суровом окружењу важан је за семантику целе песме „јер се преко слике рађања живота ни из чега, посредно уводи у песму мотив васкрсења који ће бити присутан и у завршној, и потпуно реализован у другој песми” (Тонић, 2003: 118). Већ је поменута медијаторска улога руже, а Јован Делић овакву позицију потврђује: „Радовићу је пошло за руком да мудрошћу и снагом биљке – Богородичиног цвијета – успостави везу између доњег и горњег, подземног и надземног свијета; да ружом три пута побиједи камену плочу” (2017: 19).

Друга песма тематизује једно окупљање код суседа под грмом руже на Васкрс: „И овде ће се два најважнија симбола, ружа и плоча, наћи у улози оних елемената који једну, наизглед, сасвим обичну песничку ситуацију преводе на план симболичког значења” (Тонић, 2003: 121). Јасмина Тонић примећује да се ова песма у потпуности одваја од претходне истицањем духовног елемента над материјалним, који се доводи у везу са певањем о ружи (в. 2003: 120). То не чуди уколико имамо у виду амбивалентну позицију руже која од прве до треће песме триптиха усмерава читање у различитим симболичким правцима. Доминација црвене боје која се доводи у везу са вином и ружом, а потом и са свим осталим мотивима у песми (вишњева јаја, пастрма, ротквице), „упућује на победу животног принципа, због чега

се и потреба за успостављањем комуникације са душама оних који више нису са нама, указује као сасвим природна и очекивана” (Тонић 2003: 123). „Тискање” душа око стола, међутим, осветљује још једну могућу улогу руже у склопу песме. О везивању душе за ружу писала је детаљно Зоја Карановић (в. 2009: 41-46), а важна је и симболика руже као сеновитог дрвета (в. Чајкановић, 1994: 179). У контексту песме издваја се још једна функција блиска овима: „(...) мртви ту, упркос свему, налазе начина да помогну живима (култ мртвих), њиховом што безболнијем припремању и увођењу у статус пуноправних чланова заједнице и то ружиним посредством” (Карановић, 2009: 44). Васкрс као празник који прославља симболично ослобађање од телесног и победу духовног, представља једну од најважнијих граничних ситуација у којој и живи и мртви могу да се налазе, али и комуницирају. Ружа се при томе поново исказује као цвет погодан да изрази различите нијансе значења: „Учесницима у комуникацији је јасно о чему се ради, пошто је ружа биљка знак, средство трансмисије дате поруке, које сигнификује границу и имплицира све оно што се људима догађа или може да се догоди, у простору границе” (Карановић, 2009: 45).

Васкршња атмосфера љубави и радости у којој код ружиног грма комуницирају живи и „они који више нису међу нама”, уведе у интимнију атмосферу треће песме где се успоставља још један вид комуникације, овога пута између песникове мајке и успомене на његовог покојног оца. Да је ова песма личнија од друге две казују већ први стихови: „Трећа ружа цвета на усамљеној стрели / у леји, негде с висине очију” (Радовић, 2016: 160). Тонић издваја два момента који ову ружу чине другачијом од претходних: „пажњу привлачи позиција (усамљеност), односно, стање лирске јунакиње (цветање)” (2003: 125). Ово даље указује да се „пажња песничког субјекта усмерава на једну од могућих функција коју овај цвет има у људском животу (баштенски колико и гробљански цвет) (Тонић, 2003: 125). Сам људски живот, дакле, заједно с ружом бива у фокусу песничког субјекта. Мајчина брига о ружи и ритуал њеног брања који она чини укрупњеном руком своје пуно значење добијају у завршном делу песме: „У чаши воде гореће та ружа / на очевој плочи још три-четири дана, / сигурно, мислим али јој не кажем” (Радовић, 2016: 160). Тутање у којем песма завршава додатно интензивира медијаторску функцију руже. Она је посредник у комуникацији између чланова породице који у граничној ситуацији након очеве смрти не могу једнако као пре да комуницирају. Симболика руже и плоче добија тако посебан смисао ако посматрамо однос мајке и сина, али и њихов заједнички однос према покојном оцу. Атмосфера у којој доминирају свест о пролазности и тишина није, међутим, тамна, управо захваљујући присуству руже. Црвена боја која

се у овој песми уводи асоцијацијом на ватру и плам, и овде има животворно значење. Ружа која гори на очевој плочи опире се смрти и пролазности, а њена симболика, у склопу са претходне две песме, заокружује се у знаку васкрсења:

У хришћанској симболици ружа значи љубав и зато је била посвећена, Богородици, матери љубави и милосрђа. [...] Ружа по црвеној својој боји доноси се у везу с Христовом крвљу. Из ове ничу руже, па и из крви великомученика. Понекад се Богородица представља као ружични цбун, а Христос на њему као ружа (Софрић, 1990: 190).

### Закључак

Упркос значајним разликама између функција мотива руже у ранијим и у каснијим збиркама поезије, њено значење остаје махом позитивно, мада задржава своје основно својство амбивалентности. Ружа у поезији Борислава Радовића упућује на многострукост значења биља уопште, имајући у виду да је ретко у функцији дела пејзажа, односно декорума, а да чешће својим симболичким потенцијалом указује на дубља поетичка питања. Најчешће се појављује у својој медијаторској функцији, као посредник између доњег и горњег света, али и као посредник у комуникацији између живих, и између живих и мртвих, као што је то случај у последњој анализираној песми, „Три руже”. Истиче се њена животворна улога, и њена функција да „облагороди” и најнеприступачније просторе, али и времена. Не чуди стога што се ружа појављује „између два жрвња” историје, иако је у питању, у први мах, необичан положај, као што је то случај и са необичним спојем ружа-људоджерка. Овакви неочекивани спојеви доприносе нијансирању значења руже у поезији Борислава Радовића. У првој фази песничког стваралаштва најчешће је везана за ватру, односно за плам. Расцветавање руже често је аналогно распиривању ватре. Ово има дубље поетичке импликације, имајући у виду да се песник поистовећује са птицом Феникс. Ружа функциоше као знак, сигнал да следи нека важна појава у песми, или представља симбол, на пример, Васкрса, што је најављено већ доминацијом црвене боје у песми. Испитивање улога и функција руже доприноси бољем разумевању појединих песама, а одређене песме се посредством руже чак међусобно и објашњавају. Даља истраживања појединих врста биља и дрвећа у Радовићевој поезији могу донети вредне интерпретацијске закључке о значењима појединачних песама, али и целокупних циклуса у оквиру сваке збирке песама Борислава Радовића.

## Литература

- Гордић, С. (1988). *Поезија и окружење*. Нови Сад: Матица српска.
- Делић, Ј. (2017). „Поетички динамизам” Борислава Радовића. У Д. Хамовић (ур.), *О поезији и о поетици Борислава Радовића: зборник радова* (11–39). Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Карановић, З. (2009). Ружа у српској традиционалној култури и народној поезији. У З. Карановић, И. Живанчевић Секеруш (ур.), *Синхроничко и дијахроничко изучавање врста у српској књижевности: зборник*, књ. 2 (19–48). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Крњевић, В. (1973). Приступ пјесништву Борислава Радовића. У С. Лукић (прир.), *Савремена поезија* (585–598). Београд: Нолит.
- Маринковић, Н. (2017). Фигура претка у врту Радовићеве поезије: од наслеђених митских ка досегнутим културолошким значењима. У Д. Хамовић (ур.), *О поезији и о поетици Борислава Радовића: зборник радова* (261–279). Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Милосављевић, П. (1968). Борислав Радовић. *Традиција и авангардизам* (181–190). Нови Сад: Матица српска.
- Остојић-Белча, О. (1989). Мали трактат о ружи. *Летопис Матице српске*, год. 165, књ. 443, св. 5, 816–818.
- Париповић Крчмар, С. (2014). *Песнички облици српског неосимболизма*. Нови Сад: Филозофски факултет. Приступљено 10.10.2019. на <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8131/Disertacija9346.pdf>
- Пешић-Хамовић, В. (2003). „Једноставне” песме Борислава Радовића. У Д. Хамовић (ур.), *Борислав Радовић, песник* (95-106). Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”.
- Радовић, Б. (1956). *Поетичности*. Београд: Просвета.
- Радовић, Б. (1959). *Остале поетичности*. Београд: Просвета.
- Радовић, Б. (1964). *Машина*. Нови Сад: Матица српска.
- Радовић, Б. (1967). *Братство по несаници*. Београд: Нолит.
- Радовић, Б. (1970). *Описи, гесла*. Београд: Нолит.
- Радовић, Б. (2016). *Песме и Неке ствари*. Београд: Чигоја штампа.
- РСЈ. (2011). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Софрић, П. (1990). *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*. Београд: БИГЗ.

- Тонић, Ј. (2003). Четири момента о „Три руже” Борислава Радовића. У Д. Хамовић (ур.), *Борислав Радовић, песник* (115–129). Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”.
- Чајкановић, В. (1994). Речник српских народних веровања о биљкама. Београд: Српска књижевна задруга.

**Sanja P. Perić**

### **FUNCTIONS AND MEANINGS OF PLANTS IN THE POETRY OF BORISLAV RADOVIĆ ON THE EXAMPLE OF A ROSE**

**Summary:** Within the paper, rose is examined as part of a broader system of signs that aims to refer to important poetic signals in the poetry of Borislav Radović. In different phases of his poetry, the rose occupies different positions and has various functions. In the first phase of Radović's creation, it is most often associated with fire and flame, which signifies its life-giving power, but also its destructive potentials. Ambivalent by nature, it preserves such a characteristic in the poems of Borislav Radović, although it often has a positive connotation. In some poems in the later stages of creation, the rose takes on the role of a piece of decorum, while in the first ones it is more often a part of an unexpected environment and unusual connections (rose-cannibal). A large number of poems contain different types of plants and trees that appear in various situations: most often as part of the landscape or ambience that is described, then as a means of irony, but also as a symbol through which deeper poetic and personal issues are discussed. It is noticed that the rose often appears in poems that thematize the family and poetic issues. The results show that the rose is an important symbol in the poetry of Borislav Radović, bearing in mind that it is associated with other important symbols (phoenix, Easter, father, mother) and that the analysis of this motif contributes to a better understanding of certain poems. Some poems can even be explained by each other if the analysis of the rose motif is included in the analysis. Further research of flowers and trees in Radović's poetry can bring valuable interpretive conclusions about the meanings of individual poems, but also entire cycles within each collection of poems by Borislav Radović.

**Keywords:** plants, flora, vegetation, rituals, beliefs, traditional culture.



**Милица В. Теслић**

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

Катедра за српску књижевност

[teslicmilica@gmail.com](mailto:teslicmilica@gmail.com)

**ПРИКАЗ И УЛОГА ПРИРОДЕ У РОМАНИМА *ОРЛОВИ РАНО  
ЛЕТЕ И ГЛАВА У КЛАНЦУ, НОГЕ НА ВРАНЦУ* БРАНКА  
ЂОПИЋА<sup>1</sup>**

**Сажетак:** У природи се увек крило нешто тајновито, неистражено и страно које је у исти мах плашило и фасцинирало оне који су се налазили у њој. Животи ликова Ђопићевих романа *Орлови рано лете* и *Глава у кланцу, ноге на вранцу* су испреплетани и нераздвојиви од природе. Сусретање малишана са крајоликом у овим делима може представљати процес сазревања, истицати њихову борбу за правду и представљати њихово осамостаљивање. Дечије вратоломије, пентрање по дрвећу, скакање у реку сведоче о томе да они природу доживљавају као физички изазовну и инспиративну, док са друге стране неки од првих стихова, прве мајсторије и креативна остварења започињу у овом простору, тако да се тиме развијају и њихове психичке активности. Временске прилике такође одређује бивствовање у природи те подсећају на њене законитости, које су супериорне, у односу на човека те опет дају прилику онима који се налазе у њој да покажу своје способности преживљавања и своју истрајност. Шумарци, заравни и удолине, пећине и брдашца и бића која их настањују су неретко предмет прича, како оних реалних тако и оних измишљених, те подстичу на маштање чак и оне који нису имали прилику да је откривају и да се сусретну са свим њеним лепотама и тајнама.

**Кључне речи:** природа, слобода, машта, деца, Бранко Ђопић

---

<sup>1</sup> Рад је настао у оквиру пројекта *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (178005), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

## Увод

На самом почетку, потребно је дефинисати појам природе, који ће бити посматран у овом раду. Према Речнику Матице српске је „природа ж 1. а. свеукупност онога што постоји у простору и времену, читава стварност са принципима и законитостима. [...] б. свеукупност животних услова, околности, прилике [...] в. ненасељени предели (шуме, поља, реке и др.)“ (РМС, 2011: 1031), док је други део ове одреднице у вези са унутрашњошћу, карактерним особинама и суштином нечега. У овом раду, централно место заузимаће сагледавање природе као простора ненасељеног људима, али испуњеног разноликим биљним и животињским светом, као и њених саставних чинилаца – река, пећина, шума, планина.

Природа је сама по себи један вишезначан, свеобухватан појам који у себи садржи различита тумачења. Зашто је уопште природа, важан сегмент, у стваралаштву Бранка Ћопића, говори то да „још као дечак чувао је стоку у подножју Грмеча и упознао лепоте завичајне планине. Отуда је везаност за природу и руралну средину постала (и остала) саставни део песничког живота и књижевног стварања“ (Пасер Илић, 2018: 169). На основу овога може се закључити, да је у његовом животу али и књижевном стварању, природа и спољашњи и унутрашњи елемент. Природа је и оно у чему човек обитава, спољашњост и простор, али и склоп његових унутрашњих карактеристика, његове личности и нарави. Човек се формира захваљујући природи – у складу са њом или насупрот њој, зато што истражујући спољашњост он истражује и унутрашњост и спознаје самога себе. Природа у Ћопићевом животу, осим што буди сећање на период детињства, који је свакако једна од битних и честих тема у његовим делима, постаје инспирација и погодна тле за машту и стварање књижевних дела.

## Страх од природе

Основна асоцијација на природу, као појам, посматран контрастно према насељу, граду, људима уопште, може се двојачко доживети - као мир, спокој или насупрот томе може изазвати nelaгоду и стрепњу код онога који у њој борави или мисли на њу. Природа, у складу са тим, може изазвати страх код оних који је довољно не познају, или се воде увреженим мишљењима околине, утемељеним на народним веровањима. У роману *Глава у кланцу, ноге на вранцу* приликом планирања једног дечијег бега од куће, тај план дечаца неће поћи за руком, јер у односу на познати дом, где их некада чекају васпитне мере, бег у шуму изазива језу зато што „у шуми има хајдука

па ће нас убити. А има и вукова, и зецова, и миша“ (Ћопић, 2016а: 5). Изједначавају се хајдуци и разне животиње, почев од оних које заиста могу човеку нанети штету, до оних које су крајње безбедне. Претпоставка о шуми, заснована је вероватно на причама старијих људи и прошлим временима, где је то непознат простор, а све оно што је непознато - потенцијално је и опасно.

У истом роману, када се малишанима нешто учини у тмини, објашњавајући то привиђење, дечак Бранко говори да је имало „оволике рожурде, гвоздене! – раширих ја руке па се и сам препадох од страшне авети која ми се сад учини трипут већа нег оно неки дан кад сам је назрео у сутону“ (Ћопић, 2016а: 5). Приликом препричавања, оно што је збиља уочено се надограђује, хиперболише и чини још више ужасавајућим него што је у стварности, а интересантно је то да је и дечак свестан да у његовој причи то створење изгледа много страшније него што заиста јесте, међутим то никако не умањује његов страх. Сличан пример уображавања чудних створења у мраку, уочава се и у роману *Орлови рано лете* када Стриц, по ноћи, доводи магаре Лазару Мачку који је чекајући га „буљио у таму, али што је више напрезао вид, околни жбунови и дрвеће добијали су све чудније облике. Појавише се неки дивови високи десет метара, замахаше дугим рукама аветињске бабе, уместо трнова жбуна чучао је црн медвјед“ (Ћопић, 1975: 27).

Устаљена мишљења о неком пределу, народна веровања, могу умногоме да креирају однос појединца или колектива према неком простору. Свакако, одређена схватања, чињенично неутемељена, раскидају се, ако се тај предео довољно истражи. До познавања неког простора долази се истраживањем, сагледавањем чињеница и провођењем времена у њему. Потребно је искуствено доћи до закључака, како би се формирала слика о том пределу. У роману *Орлови рано лете*, место на којем ће дружина имати свој логор, мештани описују као мистичан крај, али га и упркос томе дечаци бирају за своје скровиште.

Прокин гај, запуштена, густа и прилично велика шума, на сат хода удаљен од подножја планине, био је одувијек, чак и за старије људе, помало страшно и тајанствено мјесто. Бабе су шапутале да је уклет и да никако није добро ноћу крај њега пролазити. (Ћопић, 1975: 11)

Уврежена мишљења на том простору, па у складу са тим и народна веровања, о чудесним и митским створењима, преносе се генерацијама. Иако би природа требало да постаје примамљивија и

јаснија, сходно животном искуству, нека промишљања не јењавају ни са годинама.

Кроз јаругу, дубоко у Гају, мрмори узан поточић пун трула лишћа и брзо се губи у тијесну камениту понору. Нема те бабе у селу која би се усудила надвирити над то мјесто. А и како би имала храбрости, кад се ту, кажу, крије страшно чудовиште дрекавац, које за кишовитих ноћи својом продорном дреком испуњава читав крај. (Ћопић, 1975: 13)

За све непознате догађаје, звуке, просторе који им нису научно објашњени и које нису искуствено истражили, одговоре проналазе у народним веровањима. Дрекавац, који се наводи као „ноћна приказа, ‘нечисти’ покојник, ‘некрштени’. Познат је у народним веровањима Босне, западној Србији, Шумадији и на Косову. Назива се још и *дрек* и *дрекало*“ (Толстој, Раденковић, 2001: 165), само је један од оних о којима се чуло и причало, а који је изазивао страх код људи. Народна веровања, али и „усмена традиција аутору служи да завичај опише онако како га доживљавају његови ондашњи мештани, утискујући у дескрипцију приче одвајкада, али уз својеврсно пропитивање њихове апсолутне истинитости“ (Дракулић, 2018: 104). У роману *Орлови рано лете* група малишана се осмелила да закорачи у непознати свет шума, тај тајанствени предео, где ниједна баба не сме да крочи. Узимајући у обзир њихове године и околину, разуме се да су и они веровали у то што су старији причали, али кроз њихове ликове се управо приказује да они нису устукнули пред непознатим. Шире посматрано, нека народна веровања су врста маште и стварања, која настају из недовољног познавања нечега и потребе да се то објасни, док је писац, који је спознао и народску и научну страну природе, способан да то прикаже из обе перспективе и читаоцима препусти у шта ће они поверовати.

### **Поређење људи или предмета са бићима или пределима из природе**

У романима *Орлови рано лете* и *Глава у кланцу ноге на вранию* девојчице су приказане као свезнајућа бића, довољно спретна да прате дечаке, тајно посматрају њихове игре и несташлуке, али и која показују своју оштроумност. У роману *Глава у кланцу, ноге на вранию* када централне јунаке овога романа, Икету и Бранка, проналази девојчица Миља „најрадозналије и најнемирније створење у читавој нашој околини, прави зврк, осица, сврака, врабац и ко би знао шта још“ (Ћопић, 2016а: 7), она се пореди са себи сличнима у природи, има

њихове особине или својим понашањем асоцира на њих, Миља се пореди са маленим, нежним али понекад и досадним припадницама животињског света, а писац бирајући инсекте и птице за њој сличне, показује да она има могућност да лакше дође до места на која жели, те да сагледава ширу слику.

Као што се људи доводе у везу са животињама које настањују природу, тако се и предели у природи пореде са већ познатим предметима на основу неког сличног елемента. Управо место које ће обележити одрастање дечака у роману *Орлови рано лете*, Тепсија, добија име по свом облику, јер она „личила је на дно какве плитке чиније или тепсије у којој се пеку пите“ (Ћопић, 1975: 13).

Малишани су још пре поласка у школу упознати са природом, тако што су проводили време у њој, могли да је сагледају изблиза, док ће у школи о њој стицати знања на други начин. Јунак романа *Глава у кланцу, ноге на враницу* говори да „Икета и ја храбро боцкамо лава у нос, бекелјимо се на шареног тигра, вичемо на медведа, а само се не примичемо змији. Она је и на слици опасна“ (Ћопић, 2016b: 10). Природа која се искуствено доживи и она која је приказана не могу се изједначити, али се одређени њени припадници могу доживљавати страшно и када су нацртани на папиру.

### Ситни становници природе

Очигледно је да животиње попут лава, тигра и медведа које су срели у школским књигама су опасне животиње или макар страшне због свог изгледа, међутим и наизглед безазлене животињице, могу направити велике проблеме домаћину као што су ситне гриње, бувице и слично.

На крову свињца преко ноћи су спавале наше кокоши па се због тога сва дрвенарија свињца била насула милионима кокошијих ушију, текути. Те ситне, једва видљиве животињице сад су читавим четама навалиле мени уз ноге, уз руке, уз врат. Узалуд је било чешати се, отресати и врпољити се, одбране није било. (Ћопић, 2016a: 9)

Овим се приказује да је човек, иако је он тај који уређује природу, како би себи створио угодно место за живот, чак и пред њеним најмањим становницима немоћан или макар у одређеној мери угрожен.

Величанственост и разноликост природе огледа се у њеном биљном и животињском свету, њен микро и макро космос, представљају њено богатство, што се може уочити у опису где „око

Прокина гаја множили су се и укрштали трагови зечева, вукова, лисица, чак и вјеверица. Просто не знаш ко је кога гонио, ко од кога бјежао. Глава да ти се заврти пред том замршеном мрежом бјегунаца и гонилаца“ (Ћопић 1975: 107). Природа је потпуно један нови свет у којем је човек гост, који је открива, посматра истражује и никада је не може апсолутно спознати и проникнути у све њене тајне.

### Идилични опис природе

Опис села и околине у коме живе јунаци романа *Глава у кланцу ноге на вранцу* значајан је из разлога што приказује однос јунака према том простору, приказује спој природе и онога што је човек начинио али и сусрет лепоте и тајни природе.

У брдовитом крају, под планином Грмечом, моје село налази се укривено у једној плодној долини пуној зеленила и бистрих поточића. Са свих страна заклањају га шумовити брегови, а иза њих, на југу, плави се дуги ланац моћне Грмеч-планине. Моја кућа, наравно, налази се на сред села, близу потока Јапре. [...] По дубоким кланцима, између околних брегова, налази се по нека мрачна пећина, остаци неких прастарих друмова и гомиле „шљаке“ из римских топионица руде. (Ћопић, 2016а: 18)

Примећује се, да се природа и оно што је човек стварао и кроз векове остављао, стапају и преплићу. Природа је плодна, она обезбеђује живот и њене благодети привлаче човека да се настани у њој. Она пружа и заклон и мир, али и буди страх и неизвесност јер у својој лепоти и милости она има и неистражене делове, о којима човек, који је њен посетилац а не господар, не зна ништа.

У природу се одлази ради посла али и уживања. Издвојеност од заједнице којој припадају и стварање мањих колектива, креирање интимне породичне атмосфере, приближава и спаја људе иако су физички одвојени од својих домова.

Тада читаве породице крећу у кестењар, велику шуму на крајњем западу села. Тамо често остану по неколико дана у берби, а ноћи проводе дубоко у шуми, око велике ватре. Ту се увече пржи кестење, прича се, а старији дјечаци, сакривени у шуми, урлају и завијају плашећи малишане. (Ћопић, 2016а: 50)

Човек је током времена научио како да буде пријатељ са природом и да је прилагоди себи тако да му у њој буде угодно. Она се

приказује као погодно тле за шалу, мир и рад, све оно што је човеку потребно у животу.

Мењањем годишњих доба и природа мења своје рухо, од расцветалог зеленог пролећа, потом лета и преко дивне бакарне и зажарене јесени, природа свој циклус завршава зимом, када све мирује и спрема се за нови почетак.

Рано ујутру ми трк на прозор, кад тамо, све чисто и бијело докле ти поглед стиже. Легла сњежна тишина на читав крај, оборило дрвеће снијегом окићене гране, а тек ту и тамо залепршају врабац или сјеница и оборе прхку завјесицу снијега. (Ћопић, 2016b: 44)

Зимски крајолик даје бајковити тон овом простору и показује моћ природе. Природа осим визуелног има и тај звучни сегмент, она ствара атмосферу, а њена дуалност се крије у томе што пахуље снега могу да повију гране, а птичица да помери снег.

У вези са атмосфером, дечаци истражујући Мачкову пећину, како ће је касније и назвати, сусрећу се са творевинама природе, када „пред њима се из вјечитог мрака показивала овисока подземна дворана са чијег су стропа висиле дебеле камене свијеће“ (Ћопић, 1975: 63). Природа се не схвата као нешто једноставно, приземно и обично, она фасцинира попут најсавршенијих архитектонских достигнућа и најсвечанијих сала – она је неистражена и у томе се крије њена лепота. У контрасту са испитивањем пећине у којој су се претходно нашли „кад се из пећинског мрака извукоше напоље, пред њима сину бљештаво зелен Гај, чист и весео као да је тога тренутка створен и стављен под сунчан свод неба“ (Ћопић, 1975: 71), приказује се лепота природе, која се можда до тада није примећивала, подземни део оставља без даха али у себи крије и дозу страха, док условно речено, познати део на површини делује као веселији, сјајнији него што се до тада чинио. Ово се понавља и у наредном примеру, након следеће посете пећини, када су сви ту „послије онога пећинског мрака и тјескобе, читав тај обасјани предио пред њима учини се дјечацима као неки призор из каквог земаљског раја“ (Ћопић, 1975: 159).

О томе шта се све може наћи у природи, говори део када пољар Лијан, креће у потрагу за малишанима.

Послије коприва дођоше на ред врбаци и запуштени углови око ријечких окука пуни високе травуљине, ракита и дивље лозе. Ту се ваљало пробијати силом као кроз афричке џунгле и саване. Овдје пољар пронађе безброј седефастих шкољки, пужева, перја,

трулих клада, рибље крљушти и видриних трагова. Од бјегунаца опет ни трага. (Ћопић, 1975: 84)

Природа не даје увек трагачу оно што жели, већ га ставља пред разне препреке и проблеме како би дошао до свог циља, али је она дечију дружину прихватила као део себе, те их у складу са тим и крије. Природа је диван пријатељ за све оне којима је потребно склониште, који су спремни да је истражују и да се према њој понашају подједнако пријатељски. „Луња се појављивала отуд одакле јој се најмање надаш: из високе травуљине поред ријеке, са штагља пуног сламе, иза крда мирних говеда с мрачна тавана, испод густе нагнуте лијеске“ (Ћопић, 1975: 21). У претходна два примера се види разлика у односу природе према новом госту, свакако је јасно да пољар Лијан постаје пријатељ и чувар дружине малишана временом, али у тренутку када их тражи он има улогу пољара, одрасле особе која жели да их ухвати, док девојчица Луња жели да им буде пријатељ и члан њихове групе.

### Опонашање животиња

Природа је често савезник деце, али и одраслих у васпитању те исте деце. Када би у роману *Глава у кланицу, ноге на враницу* дечак Бранко требало да добије батине „Икети није требало двапут говорити кад се тражи шиба за другога. Отрчао је и успузао се на врбу вјешто попут вјеверице, а горе – куку мени! – разгранала се читава перјаница витких шиба, има их пет стотина“ (Ћопић, 2016а: 27). Осим плодова природе, о чему ће касније бити речи, у овом случају природа никако није примамљива за дечака. Интересантан је и опис Икетиног пењања на дрво јер се и ту успоставља веза између животињског света и човека, као и тога како је он донекле и опонаша.

Браћа Рашете се у истом роману пореде са веверицама, јер „чим сазрију љешници, они крену горе у брда, по љескарима, па сваки себи скупља зимницу, исто као вјеверица. Са љешника прелазе на орахе, а најзад на кестење. Иде то тако по мјесец дана, па и више“ (Ћопић, 2016б: 17). Као што су веверице и лешници у природном складу, где лешник постоји да би га неко појео, а веверица, не уништавајући дрво, прехрањује себе. Тако и браћа Рашете, спретни и окретни, користе плодове природе, радећи скоро па исто као и њихова пријатељица из животињског света – веверица.

Роман *Орлови рано лете* започиње по свему судећи, обичним даном у природи, једним разговором птица, који нико вероватно не би ни чуо, нити обратио пажњу на њега, да ту није био неко ко је помно слушао и познавао природу.



Овај на изглед обичан „разговор“ кукавица не би преварио неког пажљивијег слушаоца. Глас ових „кукавица“ био је, истина, мелодичан, иако мало тврд и превише гласан, али откуд сад, под саму јесен, да се кукавице толико развичу?! Оне се највише чују с прољећа, кад се јавља први лист, али сад! Ехе, биће то нешто друго. И заиста, из љескара, умјесто птице, испаде дугоног бос дјечак и трком јурну у сјеновиту дубину старога гаја између голих и правих букових стабала. (Ћопић, 1975: 11)

Дечаци, те наше птице, толико су се сродили са природом, да су у стању да је опонашају, да имитирају гласове њених становника и да се стопе са њом, али ако се узме у обзир да их је слушалац препознао као људе а не птице, то говори да је природа ненадмашива и да се она не може у потпуности имитирати.

Сусрет са школом мења и начин на који малишани спознају природу, биљни и животињски свет. Оно искуствено и виђено, потребно је сада приказати и теоријски, научно, где често долази до неспоразума и смеха. Учећи на часу о домаћој животињи – овци, то изузетно буну Икету јер „како се може учити о овци кад то није ни краљ, ни слон, ни ваздух, ни рачун?“ (Ћопић, 2016b: 11). У овом случају природа и неки њени становници се доживљавају као нешто познато, о којима је непотребно учити, док је за појмове са којима се до сада нису сусретали, потребно усвојити нова знања.

### **Временске и историјске непогоде**

Прва помисао на појам – природа, вероватно ће у свести онога који о њој размишља бити сунчана долина, разиграна крошња дрвета, ситно цвеће расуто по ливади. Осим своје ведре стране, којом мами своје посетиоце, природа поштујући свој природни циклус рађања и умирања, приказује и своју не толико пријатну страну придошлицама. То осликава опис да „дошла је зима, разиграна, блистава, хучна, с вјетровима, сњежним ковитлацем и фијукањем око свачијих прозора“ (Ћопић, 1975: 107). Ово годишње доба, посматра се и као нешто величанствено, интересантно, динамично, али се истиче и њена снага и моћ да нешто промени. У овом случају природа није само шумовит или ливадски простор, већ је природа и годишње доба – ветрови, снегови, дужина трајања дана и све оно на шта човек не може да утиче.

Када се посматра човек и његова борба и игра са природом, којег би „у путу и мећава ухватила, грунула би сњежна бура, па би се све око човјека заковитлало и смрачило. Онда би само искусни стари људи

знали да нађу пут“ (Ћопић, 2016b: 44), примећује се да само они који имају велико животно искуство и који су већ срасли са природом, могу и да је разумеју и да одговоре на њене захтеве. Природа је плаховита, страшна али и нежна, она изненађује своје путнике, али им и даје могућност да је савладају и разумеју.

Градацијски у наведеним примерима, можемо доживети природу као нешто на шта човек не може да утиче, потом уочити навикавање човека на природу и учење о њој, да би у ономе што следи приказали природу која је покорена и уништена од стране човека. „У логору је бомбардовање причинило приличну пустош. Набројаше четири дубоке јаме од бомби. Многе гране околног дрвећа биле су поломљене, једно дрво упола ишчупано из коријена. На старој букви бијелиле су се бразготине од гелера“ (Ћопић, 1975: 164). Човек у овом случају уништава и ремети изворни континуитет природе, њено циклично уништавање и стварање и показује да он краткотрајно може бити моћнији и супериорнији у односу на њу.

### Природа као инспирација, место за игру

Било је и раније речи о томе да оно проживљено у детињству оставља трага како на писца као човека, тако и на његово књижевно стваралаштво а „све што је доживљено и виђено ту, на стазама завичаја, у кутку родног села, пашњака, реке, у друштву људи, међу биљем и животињама, представља духовно богатство пишчево“ (Марјановић, 1986: 186). Природа није само простор, интересантан материјал за дескрипцију, природа је скоро подједнако важан фактор као и сами ликови јер се они граде и понашају у додиру и интеракцији са њом.

Деца која су одрастала окружена шумама, пољима, планинама, своје слободно време, када нису ишла у школу или имала обавезе у кући, проводила су у природи. Можда стереотипно, али могло би се претпоставити да су дечаци били ти који су се спретније пенетрали по камењу, трчали преко потока, истраживали шуму, док би девојчице више биле усмерене на неке кућне послове или ручно израђене предмете. У роману *Орлови рано лете* истиче се девојчица Луња која „увијек је ћутке, и непозвана, ишла за дјечацима, посматрала шта раде и како се играју, проналазила их у рибарењу око ријеке, у крађи лубеница, у потрази за птичијим гнијездима“ (Ћопић, 1975: 21). Овде су описане ситуације у којима се могу пронаћи малишани овога предела и овога романа, они показују да имају истраживачку нит, да желе да откривају, да су довољно спретни да улове рибу или пак украду сочну лубеницу. Издваја се река као простор, лубеница као биљка и птице као

припадници животињског света. Ова мала дружина истражује и живи и неживи свет природе и у сваком сегменту проналази себи занимацију.

Када је у питању инспирација, односно креативно стварање и његова релација са природом, то се можда и најјасније осликава у ситуацији када Ђоко Потрк смишља стихове, где говори да „кад хоћу нешто весело, узмем пшеничну сламку, за тужне ствари најбоља је горка стабљичица кантариола који расте по брдским сјенокосима, а за сасвим шашаве ствари добро дође и то кад се грицка травка ‘хоћу-нећу’“ (Ђопић, 1975: 49). Малишани веома добро распознају биљни свет који их окружује и свесни су карактеристика тих биљака, наравно, јасно је да грицкањем кантариона нећете код себе и своје околине изазвати сузе, али је вероватно дугогодишње учење о биљкама и њихово коришћење у традицији оставило одређеног трага.

Природа и активности које се одигравају у њој утичу и самог човека. То се примећује на примеру пољара Лијана, одрасле особе која има задатак да води рачуна о природи, пољопривредним добрима и животињама. Осим тога у природу често залутају деца жељна авантуре и пољар се прилагођава њима.

Борећи се вјечито са дјецом, није онда ни чудо што пољар, временом и сам подетињи и пушта се у права дјечија лукавства, смицалице и доскочице. Умије тај да вреба из високе траве као прави основац, да се провлачи кроз плот, крије се тако вјешто као да игра жмуре, а по потреби ће се и на дрво успузати и то заједно са торбаком и штапом. (Ђопић, 1975: 85)

Природа је та која даје слободу човеку да се понаша онако како се осећа и како налаже ситуација у којој се налази. Она нуди своје лепоте и тајне, а човек је тај који одлучује како ће на њих одреаговати.

### **Животни пут**

Можда и не толико уочљиво у први мах, сам крај романа *Орлови рано лете*, када је у питању природа и прича ствара одређену кружну структуру. Роман се завршава следећим речима:

Нек буде онако како сте се договорили на последњем састанку у Гају: они који остану живи, састаће се једног дана опет у Прокину гају, наложиће ватру у логору Тепсији и око ње ће причати о онима који се нису вратили. Причаће дуго и с љубављу, али само лијепе ствари. Само лијепе ствари, јер то

једино остане иза човјека и то је било једино богатство наших дјечака. (Ћопић, 1975: 177)

Прокин гај је место где започиње њихово осамостаљивање, њихов пут у неизвесно али у исти мах и безбедно. Одласком у рат, они остављају простор свог детињства, место свог одрастања, чинећи да им то постаје њихова оаза мира и спокоја при повратку. Природа је у овом случају она која ће истрајати и која ће их сачекати да буде опет њихов верни слушалац и чувар. Напослетку, природа је та која остаје и која је непобедива, увек спремна да прими оне који у њој виде склониште, инспирацију или место за игру.

### Закључак

Природа у својој једноставности крије изузетну комплексност, она је у исти мах проста и изузетно сложена. Као простор, она може изазивати страх и стрепњу код онога који је недовољно истражи и прихвати, док са друге стране представља плодно тле за машту, игру и развијање. У себи садржи како добро и лепо тако и лоше и ружно, у зависности од тога како се доживљава и према њој поступа. Природа није само спољашњост, ливаде и потоци, већ и оно што се развија и изграђује у човеку на његовом животном путу. Својим принципом рађања, умирања и постојања она симболише живот – појединца, колектива и целокупног света.

### Извори

- Ћопић 2016а - Ћопић, Б. (2016). *Глава у кланцу ноге на вранцу. Део 1.* Београд: Библиотека Блиц.
- Ћопић 2016б - Ћопић, Б. (2016). *Глава у кланцу ноге на вранцу. Део 2.* Београд: Библиотека Блиц.
- Ћопић 1975 – Ћопић, Б. (1975). Орлови рано лете. *Пионирска трилогија*. Београд: Просвета, Сарајево: Свјетлост, Сарајево: Веселин Маслеша, 9-177.

### Литература

- Дракулић 2018 – Drakulić, N. (2018). Odrastanje u zavičaju u romanu *Orlovi rano lete Branka Ćopića*. U B. Tošović (ur.), *Ćopićeva poetika zavičaja* (103-115). Graz – Bihać: Institut für Slawistik der

- Karl-Franzens-Universität Graz – Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću – Kantonalna i univerzitetska biblioteka Bihać.
- Марјановић 1986 - Marjanović, V. (1986). *Reč i misao Branka Ćopića*. Beograd: Nova knjiga.
- Пасер Илић 2018 – Paser Plić, S. (2018). Prostor Bosanske Krajine – od faktografije do fantazije. Slika zavičaja u poeziji Branka Ćopića. U В. Тошовић (ur.), *Ćopićeva poetika zavičaja (167-184)*. Graz – Bihać: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću – Kantonalna i univerzitetska biblioteka Bihać.
- РМС 2011 - *Речник српскога језика – измењено и поправљено издање*, (2011). Нови Сад: Матица српска.
- Толстој, Раденковић 2001 – Толстој, С. Раденковић, Љ. (2001). *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepher book world.

Milica V. Teslić

**REPRESENTATION AND ROLE OF NATURE IN BRANKO  
ĆOPIĆ'S NOVELS *EAGLES FLY EARLY* AND *HEAD IN THE COL*,  
*LEGS ON THE HORSE***

**Summary:** In nature, there was always something secretive, unexplored and foreign, which at the same time frightened and fascinated those who were in it. The lives of the characters of Copic's novels *Eagles Fly Early* and *Head in the Col*, *Legs on the Horse* are intertwined and inseparable from nature. The toddlers' encounter with the landscape in these parts can represent a process of maturation, highlight their struggle for justice, and represent their independence. Nature is unobtrusive but it suits children's adventures. Children's escapades, climbing trees, jumping into the river testify that they perceive nature as physically challenging and inspiring, while on the other hand, some of the first verses, first handicrafts and creative accomplishments and crushes begin in this space, and thus develop and their psychic and emotional activities. In nature, in addition to what is expected, one can find an old man – a farmer, a miller who has already connected with it and who can serve as a guide for boys on their adventures. Weather also determines being in nature, reminding us of its laws that are superior to man, and again give the opportunity to those in it to show their ability to survive and their perseverance. Foresters, plateaus and valleys, caves and hills and the creatures that inhabit them are often the subject of stories, both real and fictional, and incite the imagination of even those who have not had the opportunity to discover it and meet all its beauties and secrets.

**Keywords:** nature, freedom, imagination, children, Branko Copic

**Софија П. Савић**

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

Одсек за српску књижевност и језик

[savicsofijaaa94@gmail.com](mailto:savicsofijaaa94@gmail.com)

## **ПРИРОДА У АНТИУТОПИЈСКОЈ ДРАМИ „ПОСЛЕ МИЛИЈОН ГОДИНА“ ДРАГУТИНА ИЛИЋА**

**Апстракт:** У овом раду бавићемо се изналажењем елемената природе у антиутопијској драми „После милијон година“ Драгутина Илића. Под појмом природе подразумеваћемо људску природу и природу уопште. У фокусу истраживања биће природа у којој се одвија драма, као и људска природа која ишчезава. При сусрету старог и новонасталог Духова света, уочавамо које су то дистинктивне особине ових светова, у чијем јазу спознајемо улогу и релевантност природе и природног. Предмет истраживања су јунаци драме, представници како људске, тако и нељудске природе, оличене у новој врсти у човечијем облику. Циљ рада је да се покаже на који начин је природа приказана, на који начин се перципира, где је позиционирана у утопијској визији света.

**Кључне речи:** Драгутин Илић, После милијон године, антиутопија, природа

### **Увод**

У овом раду бавићемо се изналажењем елемената природе, као и уочавањем људске природе која полако ишчезава. Природно окружење је релевантно, јер првобитни цивилизацијски и културни простор сачињен од зграда, музеја, споменика и многих знаменитости, сада је разорен, да би био претворен у природно станиште. Ово имплицира сукоб природе и културе, који ћемо подробније објаснити. Са обзиром на то да поред људи постоје и Духо-људи, посматраћемо и њих. У сукобу људи и Духо-људи уочићемо које су то природне људске особине које их сачињавају, а које код других изостају. У том јазу видећемо колико су људи комплексни по својој природи. Духо-људи су једноставнији, али њихова природа се одликује другачијом концепцијом. Њихов духовни свет не постоји. Осуђени су на пуко живљење без емоција и емпатије, иако су по својој природи бесмртни.

Време у коме се одвија радња јесте далека будућност, док је простор планета Земља. Радња драме „После милијон година“ је смештена на месту где је био некадашњи град Париз, месту где је сада завладала природа у потпуности. Град Париз представљао је стециште културе некада, али у том тренутку приказаном у драми нема чак ни трагова некадашње цивилизације, осим двојице последњих људи који својим изгледом и понашањем подсећају више на дивљаке. Густе, шумовите долине, грмље, жбунови, пећине су свуда околу. Природа је пронашла начин да се избори за своје место и не дозволи да је цивилизација уништи „на сцени се види густа, шумовита долина, на месту где је, пре милијон година, био град Париз. Међу грмљем и џбуновима стоји дубока пећина, вињагом и папради покривена.“ (Илић, 1988: 6) Природа је завладала читавом планетом Земљом, што можемо да закључимо на основу перманентне потребе главних јунака да пронађу обресе старог света, којих више нема. Јунаци су у сталном прогонству и пратимо њихово кретање по разним местима, али осим природе ништа друго не налазе.

Драма „После милијон година“, конципирана је на сукобу природе и културе. О самом значењу појма културе Богдан Шешић наводи да „најосновније значење речи 'култура' је оно које културу схвата као практично – материјални процес неговања сопственог подмлатка, тј. деце и омладине, али исто тако и неговање земљишта, биљака и животиња” (Шешић, 1989: 17). Осим тога, под појмом култура, подразумева се и „процес неговања душе и духа односно развијање човекових душевних и духовних способности и одлика” (Шешић, 1989:17). Шешић такође наводи да је култура: „друштвено историјска делатност вредносно смисаоног обликовања стварности, првенствено самог човека, људског живота и међуљудских односа као и стварање материјално-економских, сазнајно-научних, моралних, правних и естетско-уметничких стварних људских вредности“ (Шешић, 1989: 25). Дакле, уколико овако посматрамо културу, природа би било све оно што је дато од Бога, док је култура изум човека. Кроз културу човек креира свет и односе око себе. Преображавајући природу око себе, подређујући је сопственим потребама, настао је културни свет „култура је зачета оног часа када и сам човек, тј. онда када су људи почели да људски целисходно преображавају природу према својим, специфично људским потребама” (Шешић, 1989: 28) Уколико прихватимо претпоставку да природа сама по себи није била довољна човеку, тј. не по оним мерилима каква је дата, схватићемо да је у човековој природи постојао нагон за нечим другим, за обликовањем природе по сопственим мерилима. Култура представља и морлна



начела, као и правила заједнице и њене друштвене вредности. Са друге стране, Горан Ковачевић схвата природу на следећи начин:

[т]о је пре свега оно што га повезује са биолошким, посебно анималним светом, његова генетика, али и ирационални, духовни, подсвесни обрасци понашања наслеђени традицијом која сеже у дубоку прошлост. То се односи на свет митова и веровања, емоционално поимање света што је све током миленијума постало наша природа јер је настајало у најтешњој вези са њом. (Ковачевић, 2016: 10)

Дакле, човекова природа је дата нам по рођењу, ирационална је и инстинктивна. Да не постоји култура која је обликује, често би анимално управљало људима. Човек је саздан и од природе и културе. Дата му је моћ расуђивања како би управљао собом и креирао живот по сопственим мерилима. Сукоб природе и културе уочавамо у разним аспектима, али уочићемо да једно без другог не функционише, јер како наводи Жарана Папић:

Људска природа се, једноставно, не може замислити без културе. Она представља културу. Она је већ, истовремено, људска културна природа, јер је у њу дубоко уплетена човекова представа о властитој природи. Она је, према томе, увек културна чињеница. Са друге стране, људска култура се, такође, не може замислити без људске 'природе'. Она је онај простор, темељ, оквир, 'материјал' из којег култура проналази инструменте, црпи своја значења – и на њима гради људски свет (1995: 167).

Природно окружење се описује у многим сценама с циљем да се наговести то да је у природи све могуће и каква необична бића може да изнедри, што се може уочити у следећој сцени: „Тамо иза оног брежуљка одакле се испред наше пећине одваја долина, испресецана реком и поточићима, а ишарана цвећем и зеленилом, угледао сам нешто чудновато. [...] То беше или каква вила о којима сам толико читао или сан.“ (Илић, 1988: 12) Поменута вила је представник Духо-света, који је створен након уништења градова. Главни јунаци драме су Натан и Данијел, последњи остаци људског света какав је и данас познат. То су отац и син који се враћају у пређашње стање у ком су се људи налазили хиљадама година раније. Колико год цивилизација и технолошки напредак утицали на напредовање, крај је опет нови почетак. У свету нових изума и техничког напретка долази до парадоксалне ситуације. Наиме, човек усавршава свет око себе, али он је тај који стагнира. У том новом свету не постоји место за њега, недовољно је савршен.

Генијалност робота или машина се огледа у изузетној прецизности, места за грешку и одсупање нема. Човек није такво биће, несавршен је по много чему и управо таква несавршеност утиче на то да нестане из таквог света. Човек несвесно сам ствара начине да уништи самог себе. Последица свега тога јесте један нови свет у којем се последњи људи враћају у пређашње стање, због услова који су завладали планетом, немоћни су и сведени на животињски ступањ, борећи се за сопствену егзистенцију.

### Духо-људи између културе и цивилизације

У уводној сцени Натан се налази испред пећине читајући књигу о некадашњем човечанству. Његова спољашност сведочи о враћању у првобитно стање човека: „Натан, седи пред пећином; седе дуге косе и браде. Наг је. На крилу му расклопљена, велика књига.“ (Илић, 1988: 6) Физички изглед упућује на удаљавање од културе и цивилизације, повратак природи. Кроз читаву драму приказан је однос некадашњег и садашњег стања које је наступило. Кроз контрастну призму уочавамо како и колико се природа удаљила од човека, али и он од ње. Са друге стране уочавамо поновни сусрет човека и природе кроз Данијелову и Натанову егзистенцију. Морамо имати у виду да је другачија перспектива човека који из једног ступња постепено прелази у други ступањ, као и из једног стања у друго, ново, прогресивно. Тада наступа период адаптације, али поступно се прихватају промене. Међутим, у овој драми, јунаци који сведоче модификацијама, налазе се на поновном почетку након проживљавања „обичног“ живота. Они су окусили све благодати некадашњег живота, живели у једном културном, цивилизованом свету и друштву, да би се нашли у стадијуму човека који ништа од тога не поседује, где постоје другачија правила и комплетно измењен вредносни систем. Осим тога, налазе се у свету у ком пребивају атипична бића, а они нису пожељни. То су Духо-људи, чија је основна карактеристика бесмртност, а спрам ње су изведене и испољене неконвенционалне особености и начела.

Што се тиче њиховог прилагођавања, можемо да уочимо сличност са библијским Адамом, али са извесном разликом. Он је такође био наг, али никада пре није ни био обучен. Није био свестан своје голотиње. Појевши јабуку са дрвета познања, почиње да бива свестан свега, почиње да се срами и приправља одећу како би прикрио своју нагост. Данијел и Натан јесу наги као некадашњи Адам, али проживевши доба у којој је већ нагост представљена као срамота. Иако се враћају природи, лове дивљач, не могу у потпуности да се саживе са њом, јер су дуго период били удаљени од ње, окренути културном

свету. Можемо да приметимо да се Данијел брже прилагођава новонасталој ситуацији, док је Натан као старији, задубљен и заокупљен историјом, коју не може тек тако да заборави и окрене се само садашњем тренутку. Натан жели да се врати старо време, које назива чак и златним добом, али жали и човека који није ценио оно што му је дато од Бога и што је у жељи да постане већи од њега, уништио све благодети што је добио самим рођењем, те се у драми наводи да:

Љубав и мир, задовољство и радост, загреваху срца њихова. Па ипак, човек који упоређиваше себе највишем бићу, који замишљаше да је свемогућ, љуто је кажњен. Његов живот био је само страпугица, зидање вавилонске куле, забуна пометених језика. Тражио је боље, а нашао горе. (Илић, 1988: 10)

Данијел оцу са радошћу саопштава шта је уловио и шта ће још да лови „погледај само оче: вечерас ме је срећа добро служила. Осим ове дивљачи лежи тамо и један вепар с грдним зубима. Случајно сам му на ложу нагазио и кад ме хтеде дохватити оштрим зубима ја га премлатих“ (Илић, 1988:9). Осим опасности које вребају од дивљих звери, нови Духо-људи су им стално за петама и прогањају их. Иако је њихова снага остала иста, праве оружја која су некада употребљавали. Данијел је наоружан луком и стрелом, спреман за борбу за опстанак.

Култура и цивилизација више не постоје, само природа и њени производи. Натан се подсмева новонасталој ситуацији која је завладала планетом. Подсмева се човеку који је мислио да је превазишао самог Бога у креирању света око себе. Спознао је дубине морске, земаљске, стварао летилице, одлазио у васиону, искористио и преобратио све законе природе у своју корист. Међутим, није спознао своју природу. Уочио је знатичељу и сталну тежњу ка новим открићима, али није спознао докле иде људска воља за контролом и моћи. Управо то што је занемаривао, оно га је и упропастило. Човек није спознао сопствене границе, него је ишао све даље и више, похлепно грабио за сазнањима и изумима. Првобитна намера открића била је да помогне да се снађе у свету у ком пребива. Оно што се десило, што је нужна последица неумерености и похлепе јесте уништење. Уништио је самог себе. Иако је човек желео да побољша услове заједнице и утиче на њен прогрес, ситуација је постајала обрнуто пропорцијална циљу којем се тежило. Познат нам је историјски период кад су мотика и мануелни рад замењени и побољшани механизацијом. У једном периоду је за обављање неког рада било потребно више сати, дана, док је механизација само поспешила и утицала на већи број приноса. Међутим, човек је и даље временски радио исто, док су приносе

користили повлашћени појединци. Увек је постојао раздор између људи, али и јаз у поседовању материјлних добара додатно је поспешивао дистанцу између људи.

У разговору оца и сина видимо да је сусрет са прошлошћу болан, што је нарочито приметно у следећем одломку:

Оче! Ти си опет тужан? Шта ти је? Ах, остави ту несрећну књигу! Нашто нам она кад нас само мучи? Знаш и сам како си ме саветовао да је не проучавам много; јер ће ми, велиш, помутити ведру душу, а незадовољством живот загорчати. (Илић, 1988:9)

Суочавање са њом изазива немир и растужује. Чак и отац сакривајући књигу од сина, покушава на тај начин да га заштити. Схвата да га знање у том тренутку може само онеспокојити. Очева брига за сина чак и у тим тешким тренуцима је перманентна. Иако је судбина обојице истоветна и неминовна, отац се труди да га заштити од туге која би могла да га обузме, подсећајући се неких лепших времена човечанства. Чак и од размишљања о вечности покушава да га одупре, док романтичарски Данијел певуши „ах, кроз таму вечног доба, где да прозрем судбу твоју? Тамо, тамо, иза гроба, хоћу л' наћи наду своју? Дах живота што ми душу Божанственом искром краси, да л се и он губи тако, као песме моје гласи?“ (Илић, 1988: 8). Данијел и даље верује у Бога после свега. Нада се вечном животу са оне стране, док су нови Духо-људи вечни и бесмртни у физичком смислу, што их не нагони да размишљају о својим поступцима у земаљском животу, јер потреба за другим животом и не постоји.

Природа се обнавља и регенерише колико год оштећена била. Њена главна карактеристика је опоравак. Чак и најзагађенија места имају предиспозиције да се обнове и да постоји могућност за поновно насељивање тих места. Човек је многа станишта уништио, јер се водио егоистичном жељом да загосподари светом. Човек без природе не може, природа без њега може и опстаје. Чак и места где није крочила људска нога су најчистија, незагађена. Природа је место слободе. Уколико човек негује природу, она му враћа вишеструко. Човек може да живи у „слози“ са њом и она ће му узвратити негу коју пружа. Натан себе пореди са самим Адамом, који се бори за сопствену егзистенцију, насупрот ситуације када је уживао рајске плодове не марећи ни за шта, када му је све било дато од Бога. Сазнање је удаљило човека од Бога. Када је појео јабуку са дрвета сазнања, тада је изгубио сву безбрижност и уживање дато до Бога. Тако се осећа и Натан у тренутку када чита књигу о изумрелом човечанству, као Адам прогнан из раја осуђен на вечито скитање и пуко преживљавање, без пређашњег мира и спокоја

који је поседовао и зато износи следећи закључак: „данас се скриваш и као некадашњи Адам, го и наг, бориш се са дивљим зверовима око крвавог залогаја! Свршетак твој лежи у зачетку“ (Илић, 1988: 6). Дакле, Натан је свестан да као што постоји процес цикличности у природи, исто тако постоји и у човечанству. Мора доћи до процеса обнављања, али оно завршава на један начин, да би опет започео нови период, нова цивилизација. Насупрот потпуно другачијем завршетку, све се враћа у првобитно стање које је владало пре свих изума. То стање је равноправно са Адамовим изгнанством из раја. Натан примећује да је то доба новог времена и да је и човек исто тако прилагодљиво биће као и природа. Он се обнавља, прилагођава новонасталим појавама и околностима. Не постоји могућност да исти човек са свим истим особинама живи у другим околностима на други начин.

Исто се дешава и са техничким напрецима. Када је изумљена струја, човек се више није прилагођавао дану, сунчевој светлости када је обављао свакодневне активности. Време рада је продужено самим тим што је продужена могућност осветљења и након заласка сунца. Промене се не дешавају моментално, али процес прилагођавања постепено наступа. Често се човек и опире променама које настају, јер је биће навике. Међутим, уколико схвати да одређена промена може да му донесе бољитак и уштеди време које може да компензује за многе друге ствари, полако почиње да се привикава и усваја нове навике. Ово је само један од примера који може да илуструје начин човековог мењања кроз историју под утицајем околности које се мењају око њега.

Натан као сведок свих промена и као последица уништења земље онакве каква је некада била, постаје киван. Осуђује човека и са горчином у устима му се подсмева, јер колико год тежио идеалима, спао је на ниске гране. Његов и живот његовог сина, као последњих остатака људске врсте сведоче о томе:

[н]иштавни човек сањаше да ствара вечне истине: па шта је створио? Ништа! На овом дивљем месту уздизаше се некада гњездо мудрости људске, Париз; и као буктиња озаравала је својом светлошћу вечне истине велума човечанства. Па где је сад тај славни град? Где се сакрише вечне истине? Прах и сами прах! Човек је хтео да прозре васиону, а ни самога себе није могао прозрети... Мудрост човека оборили су црви и исисали из ње сокове живота. (Илић, 1988: 7)

Париз као оличење мудрости и културе, сада нема никакву сврху. Остало је ништавило и празнина. Сви културни продукти такође немају никакву вредност у животу последњих људи који су принуђени на пуко преживљавање. Када човек нема основне егзистенцијалне

услове, принуђен је да живот подреди обезбеђивању истих. Тек кад их обезбеди, спреман је да се препусти уметности и култури.

Иако се стално помиње књига човечанства и распреда се о односу према њој, ипак теже да забораве прошлост и историју. Шта се постиже заборавом? Да ли сећање подстиче на размишљање и да ли је на тој историјској позорници уопште нужно? Историја обеспокојава у том тренутку. Међутим, поставља се питање, да ли су њихови животи такви у којим их затичемо вредни живљења?

Док је Натан представник рационалиста, Данијел је романтик и песник. Син је усредсређен на садашњост, размишља о будућности, али се и прилагођава условима које је изнедрило ново доба, док се отац присећа прошлих времена, жали и јадикује за њима. Данијел се кроз песму и даље пита – који је смисао живота, шта нас чека након смрти, да ли постоји нада да душа не умире и да вечно лута, па макар и у васиони. Натан изводи закључке на основу контраста између пређашњег и садашњег, патња обузима његову душу, али брани се критиком и осуђивањем људи његовог доба, који нису успели да предвиде ситуацију у којој ће се наћи Земља.

Уметност је оно што је опстало и што живи само у људском свету, те је то један од битних чинилаца некадашњих времена и Данијел ламентира да: „они и сада брује у мојој души као и успомена на развејани сан некадањег човечанства“ (Илић 1988: 9). Песма је један од остатака некадашње цивилизације и уметност је својствена само људима. Натан у њему види сањара и већ у овим речима можемо да видимо јаз између оца и сина „узаман дозиваш вечност; она је нема за ухо смртнога“ (Илић, 1988: 8). Док Данијел верује у вечни, загробни живот, Натан је свестан смртности и не жели да се завања мишљу да нешто више постоји након смрти осим црва. Данијел живи у садашњости, не размишљајући о прошлости. Прихватио је савет родитеља који му је рекао да ће га књига прошлости само унесрећити и да је не чита, јер ће му она „помутити ведрину душе, а незадовољством живот загорчати“ (Илић, 1988: 28). Овде можемо да видимо да провејава идеја о заборавау као спасу. Натан са једне стране сматра да је историја битна, што потврђује већ самим читањем књиге прошлости. На тај начин, подсећа се свих људских достигнућа и онога што га је током живота морило. Међутим, са друге стране, ипак показује амбивалентан однос према историји, самим тим што Данијела саветује да је не чита, али и изјавом да су срећни Духо-људи што не знају ништа о историји својих предака „срећни створови који немате појма о бедној прошлости људи“ (Илић, 1988: 28).

Дивљаштво је оно што карактерише последње људе. Осуђени су на вечито бежање и сакривање од новонасталих Духо-људи. Иако су и

Данијел и Натан свесни пређашњег стања човечанства, то им у том тренутку ништа не значи. Натан Данијела стално саветује да заборави човечанство онакво какво је било. Подсећање на некадашње стање само додатно повређује и рађа носталгична осећања. Књига је једини материјални доказ да је све некад постојало, да није измишљено, да нису уобразили какав је свет некад био. Међутим, удаљавање од човечанства и некадашњег света, прилагођавање на новонастали свет и нова бића, утиче на стварање једног новог погледа. У сталном избеглиштву и одбацивању, под притиском природе и окружења, долазе у стање психичког растројства. У једном тренутку, Данијел сумња да је померио памећу.

Мудрост човекова је пролазна и ништавна. Чак и ако многе ствари промишља, спознаје и зна, све је то недовољно, јер похлепа која пребива у њему има рушилачку силу. Грамзивост утиче деструктивно на свет око њега. Она га деградира и уништава све позитивне аспекте који настају деловањем ума и мудрости. То је коначна последица свега, зло које је са друге стране веома подстицајно у људској природи. Оно има моћ да уништи сваку клицу добра у човеку. Зло је примамљиво и лакше му се људи приклањају него добру. Данијел се налази у великој дилеми, јер је отац увек афирмативно причао о људској природи и његовом духу, а већ сада има неповољно схватање људске мудрости, те се обраћа оцу речима:

Ниси ли ми некада проповедао о оном величанственом духу човека, који тежаше изналасцима и савршенству [...] Лакше је и милије било живети са људима; јер они беху у рају о коме праотац Мојсеј сањаше. Та зар они не уживаху кад им сва наука, философија и изналасци пружаху сваке олакшице за живот? (Илић, 1988: 10)

Натан, иако често избегава синовљева питања, у жељи да га заштити од туге која може да га обузме због онога што је човек успео да дозволи када је загосподарио светом.

Човек је тежио томе, али да ли је и постигао то? Просвета и наука, философија и проналасци којима требаше да обезбеди своје уживање само су морили његов ум и снагу. Милијоне браће убијао је или их је напустио да их потамани ужасна глад, само за то да он задовољније ужива. (Илић, 1988:11)

Из овог одломка да се приметити да је егоизам, као основна карактерна особина својствена многим људима, успео да уништи, а не да поспешу његов живот. Можда је појединцима и било добро, али на несрећу других, који су успевали без трунке савести да посматрају

људе које умиру, док они уживају у прекомерном задовољству. Поставивши себе у централни план, а не марећи за друге, човек почиње да се поистовећује са демонским бићем. Његова незаситост уживањима само јача, а емпатија према другима слаби и ишчезава. Управо због тога разлике између крволочне животиње и човека нема и зато се Натан пита: „каква је разлика духа умрлог човека и животиње? Оба се у праху изједна чују; и ко би могао рећи: ово је човек, а ово звер?“ (Илић, 1988: 11). Натан је огорчен, јер интелигенција дата човеку само га одваја од његове суштине и божанског дела његовог бића.

Новостворени Духо-свет је такође карактеристичан по новим техничким проналасцима, то је изнедрило човечанство, али у том свету су и креирана нова бића. Припадник Духо-света, Санко учоава новитет: „опет нов проналазак. Познајем га. Ово овде, то су ваздушне струје што се крећу око својих планета. Ово ће бити нова планета 'Слава', која пре два милиона година беше још у хаосу“ (Илић, 1988:58). Они покушавају да пронађу спектар начина како би продужили опстанак, па улажу знање и труд да би пронашли нове планете на којима могу да заснују живот. Оно по чему можемо да уочимо сличност са људима јесте нагон за животом. Те справе им омогућавају да виде на који начин се „рађају“ нове планете, на који начин превазилазе првобитни хаос и када ће се створити идеални услови за насељавање. Њихове прогнозе кажу да ће се за милион година охладити Земља, да ће нестати ваздуха, те они морају пронаћи ново место за живот. Уз помоћ тог техничког открића, савладаће потенцијалну смртност коју су им научници са Меркура предвиђали заједно са Земљом. Дакле, иако је тим новим бићима дата бесмртност, околности и свет у којем се налази има склоност ка деструкцији, али и самообнављању. Дакле, природа и свет ће наћи начин да се опораве и да обитавају независно од свих других живих бића. Ово сведочи о томе да бића иако нису смртна сама по себи, постоји извањска сила која их може уништити.

Бића са Меркура су по менталном склопу сличнија људима. Њима највише влада љубомора и завист, која им је главни животни покретач, јер их то осећање наводи на крађу, за коју су једино способни „ништа не раде, него само лете по васиони и краду чега се докопају“ (Илић, 1988: 59). Њихова природа и суштина је таква и не постоји технички проналазак који би успео то да измени, да би остала бића у васиони живела срећан живот, без пометње. Неки људски поступци који су се примењивали у људској историји, попут лоботомије извршавали су се како би се одстранио део мозга одговоран за понашање и личност човека, код најагресивнијих психичких стања, зарад стварања мира и благостања у заједници. Овакав поступак за одстрањивање осећања и фантазије између осталог, помиње Јевгениј



Замјатин у роману *Ми* (*We*, 1978), услед стварања утопијског друштва Јединствене државе. За стварање безграничне среће ово је идеално решење, те се тако наводи да:

Последње откриће Државне Науке: центар фантазије јесте – бедни мождани чвор у области Варолијева моста. Трипут спалити тај чвор Х-зрацима – и ви сте излечени од фантазије Заувек. Ви сте – савршени, ви сте – равни машини, пут ка стопроцентној срећи је – слободан. Живела Велика Операција. (Замјатин, 1978: 120)

Овде видимо како на ироничан начин аутор говори о лоботомији, о човеку који постаје машина, без икаквих осећања, који на тај начин истински постаје слободан. Оно што можемо да закључимо јесте да постаје слободан од осећања својствених човеку, али постаје роб друштва, роб оних који извршавају лоботомију. Поставља се питање, иако се одстране све моралне дилеме, шта они постају, да ли остала бића могу бити задовољна, знајући да су уништили једну скупину бића. Између осталог, један од разлога њихове љубоморе је постојање прастарих створова на другој планети, која ће и постати повод за заплет ове драме. Илић кроз ликове Меркуријанаца жели да покаже да ће сваки утопијски свет нужно бити поремећен постојањем било каквих осећања и осећаја, а нарочито тих ирационалних и притом негативних. Међутим, да ли би елиминисањем тих осећања човек изгубио своју суштину? Тим питањем се бави Илић у читавој драми, остављајући простора нама читаоцима да схватимо да ли је савршенство уопште могуће, знајући да су људи саздани како од материје, тако и од духа. Уколико би материја превагнула, да ли би биће остало то што јесте, које предности, а које мане би то донело у тежњи за савршенством?

Зоран, становник Духо-света, пореди човека са хијеном и другим животињама и примећује да:

Особине 'човека' састављене су из свију животиња, што је доказ да је с њима у неразводном сродству био. Тако по храни био је сличан хијенама, јер се и он ранио лешинама поубијаних животиња; а осим тога имао је особине волова или друге стоке, која пасе траву. (Илић, 1988:16)

То што је човек упоређен са животињама, има дубљу конотацију. Када је упоређен са хијеном, значи да је грабљивост оно што је доминантна особина човека, али не само на основу онога чиме се храни, него у свим животним аспектима. Никад се не задовољава малим стварима, увек жели више, скупља и што му није неопходно, грабљив је

и похлепан. Последице тога су поменуто умирање од глади. Натан на овај начин објашњава Светлани због чега је долазило до клања и убијања између људске врсте

[j]ер је сваки човек сматрао, да он треба да има све, па је од других и грабио. Они од којих су поједини приграбили све, били су гладни и жедни: живели су у беди и невољи. Кад год је пак тим гладним и жедним, бедним и невољним додијало трпети муке, они покушаваше да отимљу од оних, који уживају, па су се тако често међу собом клали. (Илић, 1988:17)

Ни један од припадника Духо-света није у стању да разуме међусобно убијање људи. Биљан упоређује животињски свет са људским „и ја сам често гледао како се разне животиње једна с другом кољу; али никада нисам опазио да се кољу животиње од једне врсте. Међер је човек био најопаснија звер“ (Илић, 1988: 18). Неразумевање може да буде из два разлога. Један од њих је потпуна лудост и апсурдност одузимања живота, када смо сви једанки и сви имају исто право на живот, а други је одсуство емоција, јер управо због њих су многи ратови вођени и многи људи страдали и гинули. Иако је свемир, свет, живот препун обиља, неки људи желе све за себе, те други људи остају ускраћени за најнеопходније за опстанак. Хране има за све, али на основу података о смртности услед недостатка хране, схватамо да је она припала само „одабраним“ појединцима. Позната је теорија Томаса Роберта Малтуса (Thomas Robert Malthus) из осамнаестог века изнета у тексту „Есеј о популационом принципу“<sup>1</sup> (An Essay on the Principle of Population, 1798), у којој говори о несразмери броја становника и хране која се производи. Као решење, Малтус, са једне стране наводи смањење популације ратовима, болестима, глађу, а са друге превентивне мере попут абортуса, контролisaње рађања, целебат, проституцију, одлагање брака (Малтус 1798). Ове нехумане, зверске мере само су доказ на шта су људи спремни зарад властитог добра. Оно што можемо да приметимо након толико времена од када је тај текст писан, јесте да у природи има свега, само је неравномерно распоређено. Многи политички режими су покушали да неутралишу неједнкост међу људима и да сви имају неопходне услове за живот и опстанак, али сведоци смо да такви системи нису опстали. Жан Жак Русо (Jean Jacques Rousseau) је у тексту „Расправа о пореклу и основима неједнакости међу људима“ (*Discourse on the Origin and Basis of Inequality Among Men*) говорио да је: „први, који је оградивши

<sup>1</sup> Парафразирано на основу текста „Малтуисова стварност“  
<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1159827>, датум посете: 7.1.2021.

земљиште рекао: 'Ово је моје', и наишао на довољно глупе људе да у то поверују, био је истински оснивач цивилизације.“ (Русо, 1978: 51) Русо, дакле сматра, да сви имамо природно право на све ресурсе који постоје, а да је управо приватно власништво и цивилизација, ускратила то природно право и узроковала неједнакост која је данас светски проблем. Русо кроз сва своја дела потенцира враћање природи, али не у смислу дивљаштва и примитивизма, него у освешћивању људи да је једнакост природна, у циљу стварања бољег друштва. Осим тога, човек је сврстан и у лешинаре, јер је главна храна којом се прехрањивао била од мртвих животиња, али се пореди и са другом стоком јер је јео и траву и биљке. Није познато чиме се Духо-људи хране, да бисмо знали да направимо дистинкцију између савршеног и несавршеног света. Углавном, уколико и човеку одузмемо вечан живот, Натан сматра да нема разлике између човека и животиње и поставља питање: „а зар и може бити разлике између човека и ове презрене животиње? Обоје беху немоћни да скину с врата ону неман, која их је још у самом зачетку гробу наменила. Па кад их нестане, нису ли једно исто?“ (Илић, 1988: 11). Натан инсистира на чињеници да је животињи лепши живот него човеку, јер толико колико је човек утрошио времена на открића закона гравитације, кружења небеских тела или остале законе, које му је моћ размишљања омогућила, толико је могао спокојно да ужива у тренутку, као што то чини једна свиња не марећи на то због чега се нешто догађа, већ уживајући у сваком трену свог постојања.

Човек се разликује од Духо-људи у погледу емоција. Духо-људи не могу да схвате људску природу, која је поколебљива и нестална. Емоције утичу вишеструко на човека. Онеспokoјавају га, али га истовремено и храбре, подстичу и употпуњују његов живот. Данијел се заљубљује у Светлану и управо та љубав га нагони да је освоји, да проведе с њом живот, она постаје његов смисао. Међутим, Духо-људи нису способни за препознавање емоција, као ни за узвраћање истих. Сваки поступак који уочавају да је подстакнут љубављу, апсурдан им је, те добијамо да је:

Човек је таква звер да га ничим не можеш задовољити. Угађај му жељама како му је воља, он ће опет бити незадовољан, а ни сам не зна зашто. Једно само што сам схватила биће то да је и 'незадовољство' тако исто силна болест, као и 'љубав', 'туга', 'мржња' које ускораваху смрт човека. Дакле, као што видите, наши праоци беху чудне животиње. (Илић, 1988:67)

Духо-људи не могу да појме људска осећања, све им је сведено на корист и неку добит. Данијел покушава да јој покаже колико је воли,

али она не разуме ни речи ни поступке. Када отац одлучује да се убије, јер уочава колико син пати, Духо-људи их посматрају збуњено. Не могу да разумеју шта је то што подстиче ирационалне поступке. Емоције су ипак оно што човека чини човеком и без њих постаје раван кипу. Хладноћа је оно што је својствено Духо-људима и због чега људи остају несхваћени у новом свету. Они не припадају таквом окружењу и туга због немогућности разумевања свакако би утицала на њихову смрт.

### Закључак

У драми „После милијон година“ Драгутина Илића (1988) уочили смо на који начин се манифестује сукоб природе и културе. Видели смо које су то природне особине својствене сваком човеку, а које изостају. Бавили смо се посебном призмом кроз коју је осмотрен човек, кроз перспективу Духо-људи. Они, иако не поседују емоције које су урођене сваком човеку и дате по рођењу, ипак немају порив за убијањем и уништавањем себи сличних. Човек је истовремено и биће природе и културе. Кроз историју је тежио усавршавању, само се често дешавало да склизне у погрешном правцу. Култура, под коју могу да се подведу историја и уметност, полако ишчежавају, али видљиве су последице њиховог губитка. У човеку су сједињени природа и култура. Његов задатак је да их помири и смањи диспропорцију која се првобитно јавља. Природно окружење влада на свим сценама, док је само кроз књигу као материјални доказ и Данијелов и Натанов однос приказана уметност. Драма „После милијон година“ осликава потенцијалну будућност коју људи могу да креирају својим егоизмом и нехуманошћу.

### Литература

- Бубњевић, С. (19.12.2013.) Малтуисова стварност. *Време*. Приступљено 7.1.2021. на <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1159827>
- Ераковић, Радослав (2004) *Роман Драгутина Илића*, Панчево: Мали Немо.
- Замјатин, Јевгениј (1969). *Ми*, Београд: Просвета
- Илић, Драгутин (1988). *После милијон година*, Београд, Народна библиотека Србије
- Олдус, Хаксли (2009). *Врли нови свет*, Београд: Libretto

- Папић, Жарана (1995). „Опозиција природа/култура као ‘природна’ дефиниција и интерпретација полне разлике – Леви-Стросова пројекција искона културе као друштвеног уговора између мушкараца”, *Женске студије*. Год. 1, бр. 1995. стр. 155-196.
- Пековић, Слободанка (1987). *Српска проза почетком XX века*, Београд: Просвета
- Русо, Жан Жак (1978). *Расправа о поријеклу и основама неједнакости међу људима*, Школска књига
- Тартаља, Иво (1989). *Београд XXI века-из старих утопија и антиутопија*, СКЗ
- Шешић, Богдан (1989). *Филозофија културе: смисао културе*. Ваљево: Милић Ракић

**Sofija P. Savić**

**Nature in the anti-utopian drama *After a Million Years* by Dragutin Ilić**

**Abstract:** In this paper, we have dealt with the motives of nature and human nature. In the deep gap between people and Spirit-people, we noticed that man is a being of nature and culture. We learned which aspects are important for a person and make him special: emotions, spirituality, culture and tradition. We have noticed that in order to survive in the world, a person must care nature and culture equally, because otherwise he would return to a lower level. In this paper, we used a comparative method, which helped us see how nature is perceived in a utopian vision and how the loss of nature or culture is reflected on human beings.

**Keywords:** Dragutin Ilić, *After a Million Years*, Anti-Utopia, Nature

**Valentina Budinčić**  
Alfa BK univerzitet, Beograd  
Fakultet za strane jezike  
[valentina.budincic@alfa.edu.rs](mailto:valentina.budincic@alfa.edu.rs)

## PRIRODA U NASTAVI ENGLESKOG JEZIKA

**Sažetak:** Sticanje međupredmetnih kompetencija jedan je od značajnijih zadataka nastavnog procesa na svim nivoima obrazovanja. U određenoj meri ovaj cilj je moguće ostvariti i u okviru nastave engleskog jezika razvijajući jezičke veštine kroz aktivnosti zasnovane na materijalima iz različitih sfera. Kako je priroda jedna od vrlo širokih tematskih oblasti i oduvek zaslužuje posebnu pažnju, cilj ovoga rada jeste da prikaže neke od kreativnih načina na koje se može raditi na jezičkim veštinama u nastavi engleskog jezika na srednjoškolskom nivou obrazovanja kreirajući aktivnosti koje su u vezi sa ovom oblašću. Deo materijala koji predstavljamo prikupljen je u toku letnjeg semestra školske 2019/20. godine na predmetu Metodika nastave engleskog jezika na Fakultetu za strane jezike na Alfa BK univerzitetu, kada su studenti četvrte godine u okviru nekoliko dodeljenih zadataka kreirali aktivnosti za časove engleskog jezika bazirane na temi prirode, dok je preostali deo materijala zasnovan na onlajn i drugim izvorima. Rad je smešten u okvire teorije CALL-a i CLIL-a. Prikazani model izrade nastavnih aktivnosti može poslužiti kao paradigma za osmišljavanje sličnih materijala za časove engleskog jezika koji za temu imaju druge oblasti kao što su sport, umetnost i slično.

**Ključne reči:** priroda, CLIL, CALL, nastava engleskog jezika, jezičke veštine

### Uvod

Znanje stranih jezika jedna je od veština bez koje gotovo da nije moguće zamisliti uspešnu karijeru u bilo kojoj oblasti, ali ni svakodnevni život modernog čoveka, te konstantno postoji veliko interesovanje jezičkih stručnjaka za istraživanje različitih pitanja u oblasti metodike nastave engleskog jezika. Iznalaženje načina kako usavršiti nastavu na različitim nivoima obrazovanja veoma je prisutna tema na polju istraživanja primenjene lingvistike. U ovome radu, pitanjem unapređenja nastave

engleskog jezika bavićemo se razmatrajući mogućnosti koje nudi tematska nastava, i to kroz predstavljanje modela izrade nastavnih aktivnosti na temi prirode u savremenom nastavnom okruženju. Kao tematski okvir za kreiranje nastavnih aktivnosti odabrali smo prirodu pošto predstavlja vrlo široko, inspirativno i uvek aktuelno polje, te kao takvo može poslužiti kao dobra polazna osnova za razmatranje metodologije kreiranja sličnih aktivnosti u drugim oblastima. Tematska nastava može se okarakterisati kao jedan oblik izvođenja integrisane nastave engleskog jezika, koja nije novina u oblasti obrazovanja, ali se u našem obrazovnom sistemu još uvek nije razvila u svom punom obimu. U ovome radu ćemo razmotriti model izrade pomenutih aktivnosti, te ukazati na prednosti primene tematske nastave u okviru časova engleskog jezika na srednjoškolskom nivou obrazovanja. Deo aktivnosti koje ćemo prikazati zasniva se na materijalima koji su sačinjeni u okviru nastave Metodike nastave engleskog jezika u toku akademske 2019/20. na Fakultetu za strane jezike, dok su preostali predlozi aktivnosti zasnovani na onlajn i drugim izvorima.

### **Teorijski okvir**

Metodologiju rada u nastavi engleskog jezika potrebno je konstantno prilagođavati novim uslovima i usklađivati je sa potrebama učenika. Tehnički i tehnološki napredak doneo je mnoge inovacije kako u nastavi uopšte tako i u nastavi engleskog jezika, a nove generacije učenika imaju drugačije sklonosti i navike u učenju u odnosu na učenike starijih generacija. Kako je u poslednje vreme upotreba onlajn platformi sve češće prisutna u nastavnom procesu, a u nekim situacijama može biti i jedini način za organizovanje nastavnih aktivnosti (na primer, usled aktuelnih okolnosti izazvanih pandemijom koronavirusa), još jasnije se prepoznaje potreba za detaljnim istraživanjem digitalnih mogućnosti, kako bi se iste što efikasnije mogle upotrebiti u procesu učenja. Sticanje niza različitih kompetencija kroz uvođenje sadržaja različitih nastavnih predmeta u nastavu engleskog jezika pitanje je koje je kod nas aktuelno već duži niz godina, ali integrisana nastava u svom punom obimu još uvek nije zaživela u našem obrazovnom sistemu. Da bismo definisali teorijski okvir koji obuhvata pomenute koncepte i koji će nam poslužiti kao odgovarajuća osnova za analizu i kreiranje nastavnih aktivnosti u nastavku rada razmotrićemo dva modela nastave – CLIL (Content and Language Integrated Learning) i CALL (Computer Assisted Language Learning).



## CLIL i CALL

CLIL (Content and Language Integrated Learning) predstavlja model nastave u kome se strani jezik koristi za istovremeno učenje jezika i nejezičkih sadržaja. Pažnja je usmerena na oba predmeta, s tim da akcenat u nekim periodima može biti više na jednoj od dve date oblasti. (Coyle, D., Hood, P., & Marsh 2010: 1). Posmatran u savremenom kontekstu multidisciplinarnosti CLIL predstavlja nastavni model koji može višestruko da doprinese razvoju svakog pojedinca, te primena istog u nastavnom procesu može se okarakterisati kao vrlo poželjna. Metoda CLIL, kod nas poznata pod nazivom metoda integrisane nastave, već više decenija jedan je od izazova jezičkih politika širom Evrope (Filipović 2014, Urmeneta 2019). Domaći autori koji su pisali o ovom obliku nastave i njegovoj primeni u našoj zemlji, mahom CLIL opisuju kao veoma koristan nastavni modela, ali istovremeno i vrlo složen za primenu (Vučo 2006a, 2006b, Vučo 2007, Filipović, Vučo, Đurić 2007, Ignjačević 2014, Savić 2014). Ova metoda se u Srbiji po prvi put pojavila 2004. godine. S obzirom na kompleksnost integrisana nastava u našoj zemlji još uvek nije zastupljena u svim školama, ali postoji tendencija sve veće primene iste.

CALL (Computer Assisted Language Learning) se odnosi na metodologiju nastave u kojoj tehnologija ima ključnu ulogu, te označava svaki proces učenja prilikom koga se koristi računar, i koji kao rezultat ima unapređenje jezičkih kompetencija (Beatty, 2010: 7). Nove generacije učenika rođene su u eri digitalnih tehnologija, te se upotreba metode CALL nalazi u osnovi savremene metodologije nastave stranih jezika. U ovakvim okolnostima fokus u procesu učenja preneo se sa nastavnika na internet, te učenici i nastavnici razvijaju nove oblike međusobne saradnje. Učenici uz pomoć tehnologije rade na različitim zadacima, a uloga nastavnika jeste da ih kroz taj proces vode. Pripadnici digitalnih generacija naviknuti su na brz prijem informacija, na izvršavanje više paralelnih aktivnosti istovremeno, preferiraju grafičke prikaze u odnosu na tekst, najbolje se angažuju kada su umreženi (Prensky, 2011: 30), imaju kratak period pažnje, ali vole da budu aktivno uključeni u izvršavanje zadataka, emocionalno su otvoreni i žele da iskažu svoje ideje i stavove, vole međusobnu komunikaciju i saradnju kako onlajn tako i uživo, motivisani su da se posvete ostvarenju kratkoročnijih ciljeva i dobijanju visokih ocena nekada po cenu kritičkog razmišljanja i posvećenog učenja (deep learning), žele brzu isporuku povratnih informacija o postignutim rezultatima, otvoreni su za različitosti i multikulturalnost (Berk, 2009: 9-13).

### **Metoda CLIL i tematska nastava**

Kako CLIL predstavlja interdisciplinarnu metodu nastave koja obuhvata rad na sticanju više različitih kompetencija, u kontekstu savremenih globalnih potreba i zahteva u obrazovanju i profesionalnom radu u potpunosti je opravdano da bude deo nastavnog procesa kada za to postoje odgovarajući uslovi (Coyle, D., Hood, P., & Marsh 2010). Tematska nastava može se okarakterisati kao jedan oblik integrisane nastave. Ona se, naime, od integrisane nastave razlikuje utoliko što je njen osnovni cilj usvajanje jezika, a ne sticanje znanja iz domena nejezičkog sadržaja. Predstavlja specifičan način rada u nastavi engleskog jezika, koji se zasniva na kreiranju aktivnosti u okvirima odabrane tematske oblasti, a ima za cilj razvijanje jezičkih i drugih znanja i veština. Aktivnosti osmišljava nastavnik usklađujući ih sa nastavnim planom i programom, aktuelnim okolnostima, kao i potrebama i specifičnostima odeljenja. Ovaj oblik rada, dakle, nudi mogućnost da se kroz odabir tema i aktivnosti nastava približi potrebama učenika i stvarnom životu i tako učini smislenijom, što je jedan od osnovnih preduslova za povećanje motivacije i uspeh usticanju jezičkih i drugih kompetencija.

Sudeći prema dostupnoj literaturi možemo konstatovati da je tematska nastava do sada bila predmet niza naučnih analiza (Savić 2014, Tessier & Tessier 2015, Abraham 1977, Yang 2009) u kojima se naglašavaju brojne prednosti ovoga pristupa jer omogućava stavljanje nastave u kontekst stvarnog života, te razvijanje čitavog niza veština (na primer, komunikacija, rešavanje problema, kritičko razmišljanje, donošenje odluka i slično) važnih za uspeh u savremenom okruženju. Interesovanje za ovu oblast prisutno je takođe i u nastavnoj praksi, o čemu će nešto više reći biti u nastavku rada.

### **Priroda kao tematski okvir**

Odabir određenog tematskog okvira i osmišljavanje kreativnih zadataka u datom kontekstu trebalo bi da motiviše učenike za rad i tako pospeši njihov napredak u savladavanju jezičkih veština, usvajanju sadržaja iz oblasti drugih predmeta ili razvijanju svesti o nekim važnim aktuelnim pitanjima iz svakodnevnog života. Priroda kao tema veoma je široka, i u svakom trenutku može poslužiti kao inspirativan okvir za kreiranje nastavnih aktivnosti za učenje engleskog jezika i razvijanje drugih važnih kompetencija. Značajno je naglasiti da se ova tema nalazi u direktnoj vezi sa više predmeta u nastavnim programima za srednju školu, kao i da se određena pitanja u vezi sa prirodom gotovo svakodnevno 'prirodno' izdvajaju kao veoma aktuelna, te im se na časovima engleskog jezika na različite načine može posvetiti pažnja. Na primer, jedno takvo pitanje

trenutno jeste pandemija koja je zadesila celu planet, a brojne druge teme pomenućemo u nastavku rada razmatrajući kreiranje nastavnih aktivnosti.

### Osnovni principi kreiranja nastavnih aktivnosti

Unapređenje svih jezičkih veština kod učenika jeste jedan od osnovnih ciljeva nastave engleskog jezika, a kako bi se isti ostvario, između ostalog, potrebno je vešto osmisliti i sprovesti nastavne aktivnosti koje će biti prilagođene različitim potrebama učenika i uslovima rada. Osnovni elemenat časa engleskog jezika predstavlja aktivnost ili zadatak, koji se može definisati kao 'nešto što učenici rade koristeći jezik sa ciljem da ostvare neki određeni cilj'. Jedan od važnih preduslova da čas bude uspešan, jeste da sadrži dobro osmišljen koherentan niz aktivnosti i zadataka usmerenih na učenika (Scrivener, 2005: 41). U nastavku navodimo neke od osnovnih karakteristika koje bi dobro osmišljeni nastavni materijali trebalo da poseduju (Tomlison, 1998: 7-21):

- izazivaju radoznalost, interesovanje, pažnju, savremeni su, raznoliki, prijemčivi, sadrže ilustracije, primere, povezuju različite kulture sa domaćom, učenici ih smatraju relevantnim i korisnim;
- obezbeđuju učestalu izloženost raznovrsnoj autentičnoj jezičkoj upotrebi na ciljnom jeziku;
- kreirani su dovoljno raznovrsno da mogu zadovoljiti različite stilove učenja i afektivne potrebe učenika;
- značajno podstiču intelektualne, estetske i emocionalne kapacitete svakog pojedinca;
- imaju za cilj da obezbede smislenu jezičku upotrebu, tj. jezičku upotrebu koja nije sama sebi cilj;
- cilj im je da kod učenika razviju samopouzdanje, te da obezbede mogućnost upotrebe ciljnog jezika kako bi se ostvarila komunikativna svrha.

Izradi nastavnih aktivnosti važno je pristupiti imajući u vidu osnovne principe metodologije nastave engleskog jezika za uzrast kome učenici pripadaju, nivo znanja koji poseduju, te razlike u stilovima učenja. Tinejdžeri predstavljaju grupu učenika koja ima veliki potencijal za učenje jezika, ali nekada je potrebno uložiti više napora kako bi se motivisali za rad (Ur 1996, Harmer 2007, Scrivener 2005, Nunan 1991, Brown 1993). U nastavku navodimo nekoliko ideja za organizovanje nastavnih aktivnosti za tinejdžere koje daje Skrivener (Scrivener, 2005: 330):

- izbegavati aktivnosti koje istovremeno uključuju sve učenike u odeljenju ukoliko taj oblik rada ne funkcioniše na

odgovarajući način. Umesto toga, rad na zadacima organizovati u manjim grupama, u dogovoru sa učenicima.

- materijali za čitanje i slušanje treba da budu savremeni i primereni učenicima, npr. novinski članci, veb-sajtovi, filmovi, pesme koji su aktuelni u datom trenutku

- tražiti od učenika da lično odaberu i na čas donesu materijale na kojima bi voleli da rade

- izrada projektnih zadataka koji se zasnivaju na temama i zadacima određenim u dogovoru sa učenicima.

Kako bi se ciljevi nastave engleskog jezika što efikasnije ostvarili, izuzetno je važno imati u vidu i posebne potrebe i sklonosti generacije učenika koja pripada digitalnom dobu, što, između ostalog, podrazumeva: smislenu upotrebu tehnologije u učionici i u okviru domaćih zadataka kroz muziku, video klipove, video igrice, blogove, baze podataka, internet pretraživače; osmišljavanje istraživačkih projekata koji će se zasnivati na pretraživanju onlajn izvora i podstaći kritičko mišljenje; uvođenje grupnih i diskusija u parovima koje će podstaći međusobnu saradnju i slično (Berk, 2009: 14-17).

Imajući u vidu navedene karakteristike nastavnih materijala, te osnovne principe metodologije nastave engleskog jezika za nove generacije tinejdžera, u ovome odeljku razmotrićemo neke od mogućih pristupa i modela rada na različitim jezičkim veštinama na srednjoškolskom nivou obrazovanja kroz kreiranje aktivnosti zasnovanih na temi prirode. Deo materijala koji ćemo predstaviti prikupljen je u toku letnjeg semestra akademske 2019/20. godine u okviru predmeta Metodika nastave engleskog jezika na Fakultetu za strane jezike Alfa BK univerziteta, kada su studenti u sklopu nekoliko dodeljenih zadataka kreirali aktivnosti za časove engleskog jezika bazirane na temi prirode. Preostali predlozi za kreiranje aktivnosti zasnovani su na onlajn izvorima.

### **Aktivnosti sačinjene na časovima Metodike nastave engleskog jezika 2019/20.<sup>1</sup>**

---

<sup>1</sup>Nastavni proces na svim nivoima obrazovanja u proteklom periodu morao je biti prilagođen novonastalim okolnostima izazvanim pandemijom virusa korona. U većoj meri nego što je to bio slučaj ranijih godina u nastavi su počele da se koriste onlajn platforme, a nastavnici su imali zadatak da način prezentovanja sadržaja svojih predmeta, kao i sve druge nastavne aktivnosti, prilagode novim uslovima. U okviru predmeta Metodika nastave engleskog jezika ovakva situacija uticala je na to da se određene aktivnosti realizuju na nešto drugačiji način od uobičajenog. Između ostalog, na primer, stvorila se mogućnost za izradu većeg broja domaćih zadataka koji su zahtevali samostalan istraživački i kreativni rad studenata.

U okviru časova Metodike nastave engleskog jezika studenti su imali nekoliko domaćih zadataka u kojima je bilo potrebno osmisliti nastavne aktivnosti za učenike različitih generacija, među kojima su bili i tinejdžeri. Polazeći od činjenice da je pronalaženje načina kako motivisati tinejdžere da se posvete datim zadacima jedan od većih izazova, a da odabir interesantne teme može pozitivno uticati na motivaciju, studenti su imali zadatak da predlože inspirativne teme zasnovane na prirodi.

U cilju kreiranja više aktivnosti za vežbanje svih jezičkih veština kod tinejdžera studenti su dobili zadatak da uzimajući prirodu kao tematski okvir predlože 5 tema za diskusiju, te filmove i pesme koji bi mogli poslužiti kao osnova za kreiranje nastavnih materijala za časove engleskog jezika za tinejdžere. Ovde ćemo prikazati predloge koje je dala grupa studenata četvrte godine te izneti određene ideje o nastavnim aktivnostima.

a) Predlozi tema za diskusiju:

1. How important is nature to you? What would life be like without it? How does being in nature make you feel? How can ordinary people help preserve nature? How can we add more nature to cities? What are the biggest threats to our planet? Rank these: deforestation, pollution, nuclear war, climate change, species extinction, deadly viruses, overpopulation, globalization.

2. Can science be inherently bad or good for nature? Can vegan diet improve environment? Is fracking good or bad? Can a human touch actually be positive for nature? Is mass breeding beneficial in any way?

3. Are we slowly destroying nature? Is it better to go live in the city or in the countryside? How environmentally friendly are the products we use every day? How does nature affect our life? How does our life affect nature?

4. Plastic bags and packaging should be banned; Climate change is the greatest threat in human history; Nuclear energy is the solution to the overconsumption of fossil fuels; More land should be dedicated as national parks; Live animal exports should be banned

5. Should we be more conscientious when it comes to recycling? How can we help preserve the nature? Climate change is the greatest threat to human beings? Is tourism beneficial to the environment? Spending time in nature helps you live longer?

6. Global warming, Nature disasters, Importance of nature, Sun and side effects, People and nature

7. Climate change and causes? Why are bees important for nature and us? Killing animals for their skin, fur, parts of body; Problem of deforestation; Importance of fresh water

8. GMO, Greene effects, Air pollution, The extinction of animal species, Plastic bags

Primećujemo da se predlozi za diskusiju odnose na vrlo aktuelne teme u vezi sa prirodom. Kako se većini od njih u društvu, nažalost, još uvek ne posvećuje dovoljna pažnja i može se reći da svest ljudi o istim nije na zadovoljavajućem nivou, bilo bi korisno njima se baviti i na časovima engleskog jezika, između ostalog. Da bi zaista pobudile interesovanje kod učenika i poslužile kao dobra tematska osnova za nastavu engleskog jezika neophodno je personalizovati ih i osmisliti aktivnosti koji bi učenike podstakle na neki vid (smislenog) angažovanja. Dakle, nakon diskusije na času zadaci koji bi usledili mogli bi biti, na primer: fotografisanje određenih prirodnih pojava i razgovor o fotografijama na narednom času, stavljanje učenika u ulogu novinara koji se (detaljno istražujući onlajn izvore) priprema za intervju sa stručnjacima iz oblasti zaštite životne sredine, pisanje blogova u vezi sa temama iz oblasti zaštite životne sredine, pripremanje brošure ili fejsbuk stranice koja ima za cilj promociju zaštite životne sredine i slično.

b) Predlozi filmova o prirodi:

Mowgli (2018), Twister (1996), Wild (2014), Okja (2017), Into the Wild (2007), Daughters of the Dust (1991), Chernobyl (2019), Planet earth (2006).

Aktivnost za nastavu engleskog jezika koje mogu biti osmišljene na osnovu filmova su brojne. Da bi se povećala motivacija i angažovanje učenika i tako pospešio proces sticanja jezičkih i drugih kompetencija važno je da te aktivnosti budu na odgovarajući način dovedene u vezu sa stvarnim životom i interesovanjem učenika. Aktivnosti bi mogle biti, na primer, pisanje blogova o odabranom filmu, pravljenje kvizova o filmu uključujući informacije o radnji, glumcima, zatim pravljenje parodija na odabrane scene iz filmova, osmišljavanje programa festivala filmova o prirodi i slično.

c) Predlozi pesama o prirodi:

The Beach Boys – Don't go near the water (1971), Paul McCartney – Love song to the Earth (2015), The Byrds – Hungry planet (1970), Cat Stevens – Where do the children play? (1970), Earth song – Michael Jackson (1995), Alabama – Pass It on Down (1990), One republic – Truth to power (2017), Imagine Dragons – Radioactive (2012).

Načini na koje je moguće kreirati inspirativne motivišuće zadatke zasnovane na popularnim pesmama su veoma brojni. Na primer, organizovanje niza aktivnosti koje bi činile pripremu za jednomesečnu kampanju za očuvanje prirode – pravljenje postera i osmišljavanje promotivnih slogana koji su zasnovani na tekstovima pesama, zatim organizovanje izbora za najbolju muzičku numeru o prirodi pod nazivom 'Environmental song contest' gde bi jedna grupa učenika iz odeljenja dobila

zadatak da odabere 10 pesama koje će biti predložene kao uži izbor uz davanje pisanih komentara za svaku od numera, dok bi druga grupa učenika u ulozi žirija imala zadatak da debatuje o predlozima i odabere najbolju pesmu dajući dobre argumente u pisanom obliku, pisanje pesama o prirodi i slično.

### **Ostale nastavne aktivnosti**

U nastavku ćemo navesti još nekoliko ideja za kreiranje nastavnih zadataka zasnovanih na temi prirode.

1. Brojni zanimljivi aktuelni tekstovi o prirodi mogu se naći na sledećim sajtovima: <https://www.nationalgeographic.com/>, <https://whc.unesco.org/en/natural-world-heritage/>, <https://www.earthsight.org.uk/>, <https://www.bloomberg.com/green>, <https://earth.gizmodo.com/>, <https://www.texastribune.org/topics/environment/>, <https://www.theguardian.com/us/environment>, <https://climatefeedback.org/>, <https://thecounter.org/category/issues/environment/>, <https://insideclimatenews.org/>,

Pošto su na svim pomenutim sajtovima prisutni autentični tekstovi na engleskom jeziku, važno je koristiti ih umereno i na odgovarajući način, kako susrećući se sa tekstovima koji mogu biti suviše zahtevni učenici ne bi bili demotivisani za rad. Knjige koje govore o prirodi, takođe, mogu biti uključene u nastavu na sličan način. Predlozi interesantnih raznovrsnih naslova mogu se naći na sajtu: <https://bookauthority.org/books/best-nature-books>.

Zadaci zasnovani na ovakvom tekstualnom korpusu trebalo bi da budu usmereni na podsticanje kritičkog mišljenja, te u vezi sa istim mogu biti organizovane debate u kojim bi se od učenika zahtevalo da daju jasne argumente za ili protiv definisane teze. Pripreme za debate učenici mogu da rade kao domaći zadatak u grupama.

2. Video materijali o prirodi u nešto kraćem formatu – TED talks – mogu se naći na sledećem sajtu: [https://www.ted.com/playlists/398/reconnect\\_with\\_nature](https://www.ted.com/playlists/398/reconnect_with_nature).

Po uzoru na ove materijale studenti mogu dobiti zadatak da pripreme i snime seriju izlaganja o temama u vezi sa prirodom, te da ih prikažu na času.

## Diskusija

Kako bi učenici u toku svoga školovanja stekli što više znanja i veština iz različitih oblasti i bili spremni za sve izazove koje nosi život u 21. veku, razvijanje jezičkih i drugih znanja jeste jedan od prioriteta savremenog obrazovanja. U prethodnoj analizi smo nastojali da pokažemo da je u okviru nastave engleskog jezika moguće na kreativan način raditi na usavršavanju brojnih korisnih znanja i veština, a da priroda može biti vrlo inspirativno tematsko polje. Potpuna integracija nastave jezika i drugih predmeta u našem obrazovanju još uvek nije zaživela u svom punom obliku, ali kroz izvođenje tematske nastave koja se može okarakterisati kao jedan oblik modela CLIL ili delimično njegova zamena, mnoge prednosti ovog nastavnog modela mogu biti uključene u nastavni proces. Dostupnost specifičnih zbirki zadataka koje obrađuju odabrane teme na način koji je učenicima interesantan i koristan mogle bi nastavnicima biti od velike pomoći u procesu rada, a ovde predstavljene aktivnosti mogle bi poslužiti kao osnova za kreiranje takvih nastavnih materijala. Uvođenjem tematske nastave mogu se postići brojni pozitivni efekti, kao na primer: povećanje motivacije za učenje jezika kroz zadatke zasnovane na aktuelnim temama, istovremeno razvijanje jezičkih kompetencija i znanja iz različitih tematskih oblasti, razvijanje svesti i sticanje znanja o važnim aktuelnim temama, podsticanje istraživačkih sposobnosti, te razvijanje kritičkog mišljenja. Zbog svega navedenog ovakav način rada trebalo bi da bude integrisan u nastavu engleskog jezika kada god za to postoje odgovarajući uslovi u okviru nastavnog plana i programa.

Upoznavanje nastavnika engleskog jezika sa mogućnostima koje nudi ovaj oblik nastave može se ostvariti kroz različite radionice i obuke, a da je značaj ovoga oblika rada prepoznat potvrđuje činjenica da se na sajtu Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja (ZUOV) u okviru programa za profesionalno usavršavanje trenutno može naći nekoliko programa obuke koji su usmereni upravo na usavršavanje veština nastavnika engleskog jezika u sferi integrisane nastave. Neke od njih zajedno sa ciljevima navodimo u nastavku:

1. Nastava engleskog jezika zasnovana na interdisciplinarnom pristupu (<https://zuov-katalog.rs/index.php?action=page/catalog/view&id=883>)

Cilj ovoga programa je „razvijanje kompetencija nastavnika da integrišu sadržaje, znanja i pojmove iz drugih predmeta u nastavu engleskog jezika; Razvijanje veština sastavljanja rečnika koji sadrži stručni vokabular; Osposobljavanje nastavnika da upotrebljava nastavne metode koje podstiču aktivnu upotrebu engleskog jezika kroz aktivnosti koje podstiču usvajanje vokabulara; razumevanje, pismeno i usmeno izražavanje, a sve to kroz



interdisciplinarni pristup nastavi; Osposobnjavanje nastavnika da koristi IKT kroz veb alate kako bi osmislili interdisciplinarne aktivnosti i časove”.

## 2. Beyond English

(<http://zuov-katalog.rs/index.php?action=page/catalog/view&id=449>)

Cilj ovoga programa je „razvijanje svesti nastavnika da su brojne i ranovrsne teme, koje su sastavni deo nastave engleskog jezika, istovremeno i neiscrpn i izvor korisnih informacija koje učenicima mogu pomoći u realnom svetu tj. svakodnevnom životu i radu; prikaz aktivnosti koje nemaju samo obrazovni već i vaspitni karakter; motivisanje nastavnika da fleksibilnije shvataju svoju ulogu predavača, da postanu svesni svoje uloge savetnika i vaspitača koji prate učenike na putu odrastanja”.

Uvođenje integrisane nastave ima višestruko pozitivne efekte, a da nastavnici jesu zainteresovani za ovakve nastavne modele pokazuju i brojni primeri dobre prakse<sup>2</sup>. Dalje usavršavanje nastavnog kadra trebalo bi da bude jedan od važnijih zadataka nadležnih obrazovnih institucija i u narednom periodu.

## Zaključak

U ovome radu pokušali smo da rasvetlimo neke od načina kreiranja aktivnosti za tematsku nastavu engleskog jezika, te da ukažemo na višestruku korist, značaj i mogućnosti sticanja niza kompetencija kroz ovaj način rada. Nastava engleskog jezika koncipirana tako da se jezičke veštine savladavaju kroz odabrane teme iz drugih nastavnih predmeta ili neke druge aktuelne teme ima za cilj da kod učenika pobudi motivaciju za učenje te olakša usvajanje jezičkih i drugih veština, kao i znanja iz odabranih tematskih oblasti. Ukoliko se osmisli na dobar način, nesumnjivo je da ovaj oblik rada može doprineti kvalitetu nastave engleskog jezika i razvijanju brojnih znanja i veština neophodnih za uspeh u modernom okruženju. Pošto su zahvaljujući tehničkom i tehnološkom napretku poslednjih decenija stvoreni novi uslovi za izvođenje nastave, savremeni nastavni metodi u velikoj meri se oslanjaju upravo na brojne onlajn mogućnosti, te iz tog razloga i u ovome radu značajan broj predstavljenih aktivnosti podrazumeva upotrebu istih. Verujemo da predlozi za izradu nastavnih materijala zasnovanih na temi prirode koje smo ovde predstavili mogu biti upotrebljeni kao osnova za kreiranje sličnih aktivnosti i u okviru drugih tematskih oblasti. Rad na stvaranju didaktičkih materijala zasnovanih na tematskom pristupu koji može doprineti kvalitetu nastavnog procesa, uz usavršavanje nastavnog

---

<sup>2</sup>Više o jednom takvom primeru videti na linku:

<https://osvukloznica.wordpress.com/aktivnosti/projektiunastavi/projekat-zivotinje/>

kadra trebalo bi da budu prioriteti nadležnih obrazovnih institucija i u narednom periodu.

## Literatura

- Abraham, C. (1977). *A Thematic Approach to the Teaching of English: The Possibilities and Problems (15-18)*. Research Journal of the National Association for the Teaching of English, Routledge, 22–33.
- Beatty, K. (2010). *Teaching and Researching Computer Assisted Language Learning*, 2nd ed. London: Pearson.
- Berk, A.R. (2009). *Teaching Strategies for the Net Generation*. Transformative Dialogues: Teaching & Learning Journal, 3/2. 1–24.
- Brown, H.D. (1993). *Principles of Language Learning and Teaching*. Englewood Cliffs, NY: Prentice Hall.
- Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalton-Puffer, C. (2011). Content and Language Integrated Learning: From Practice to Principles? *Annual Review of Applied Linguistics*, 31, 182–204.
- Filipović, J. (2014). Teorijski koncept i specifičnosti jezičke obrazovne politike. U J. Filipović i O. Durbaba (ur.), *Jezici u obrazovanju i jezičke obrazovne politike*. 17–34.
- Filipović, J., Vučo, J. i Đurić, Lj. (2007). *Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia*. Current Issues in Language Planning, vol. 8, No 2.
- Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Harsono, Y, M. (2007). Developing learning materials for specific purposes, in *TEFLIN journal*, 18/2, 169–179.
- Ignjačević, A. (2014). Strani jezik struke i obrazovna politika. U J. Filipović i O. Durbaba (ur.), *Jezici u obrazovanju i obrazovne jezičke politike* (187–216). Beograd: Filološki fakultet.
- Nunan, D. (1991). *Language Teaching Methodology*. New York: Prentice Hall.
- Palmer, E. (2013). *Teaching the core skills of listening and speaking*. USA: ASCD.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. Part 2. Do they really think differently? In *On the horizon*. Pristupljeno 15.2.2021. na: <https://marcprensky.com/writing/Prensky%20->

[%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part2.pdf](#)

- Prensky, M. (2011). From Digital Natives to Digital Wisdom in *From Digital Natives to Digital Wisdom: Hopeful Essays for 21st Century Education* (Corwin 2012). Pristupljeno 10.9.2020.na: [https://marcprensky.com/writing/Prensky - Intro\\_to\\_From\\_DN\\_to\\_DW.pdf](https://marcprensky.com/writing/Prensky - Intro_to_From_DN_to_DW.pdf)
- Savić, M. V. (2014). *Tematska nastava engleskog jezika na mlađem uzrastu kao odgovor na zahteve obrazovanja u 21. veku*, *Uzdanica*, XI/2, Kragujevac, 123–138.
- Scrivener, J. (2005). *Learning Teaching*. Oxford: Macmillan Publishers Limited.
- Tessier, L & Tessier, J. (2015). *Theme-based courses foster student learning and promote comfort with learning new material*, *Journal for Learning through the Arts*, 11/1, University of California, 1–22.
- Tomlison, B. (1998), *Materials Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Urmeneta, C. E. (2019). An Introduction to Content and Language Integrated Learning (CLIL) for Teachers and Teacher Educators. *CLIL Journal of Innovation and Research in Plurilingual and Pluricultural Education*, 2(1), 7–19.
- Vučo J. (2014). Dvojezična nastava stranih jezika u Srbiji. U J. Filipović i O. Durbaba (ur.), *Jezici u obrazovanju i obrazovne jezičke politike* (107–152). Beograd: Filološki fakultet.
- Vučo, J. (2006). *U potrazi za sopstvenim modelom dvojezične nastave*. *Inovacije u nastavi – časopis za savremenu nastavu*, 19(3): 41–54.
- Vučo, J. (2007)a. Jezici u formalnom obrazovanju u Srbiji. U R. Simić (ur.), *Srpski jezik i društvena kretanja* (263–277), Kragujevac.
- Vučo, J. (2007)b. Kompetencije nastavnika u dvojezičnoj nastavi. J. Vučo (ur.), *Uloga nastavnika u savremenoj nastavi jezika*, Nikšić: Filozofski fakultet.
- Yang, Chi C.R. (2009). *Theme-based teaching in an English course for primary ESL students in Hong Kong*. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching*, 6(2), 161–176.

**Valentina Budinčić**

## **NATURE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING**

**Summary:** Developing interdisciplinary competencies is one of the important tasks at each level of education. Within the process of English language teaching this goal to a certain degree can be achieved by improving language skills through activities based on materials from different domains.

As the nature is one of the broad scientific fields that has always deserved special attention, the aim of this paper is to present some ways in which language skills can be efficiently developed in English classes employing some nature-related topics at the secondary level of education.

Some materials presented in this paper are based on materials collected during 2019/20 summer term within the course of English Language Teaching Methodology at the Faculty of Foreign Languages, when fourth year students were assigned tasks to create activities for English classes based on the topic of nature. The other materials were collected using online sources. The paper is placed in the framework of the CALL and CLIL theory. Thematic-based teaching approach is described as a variation of CLIL model of teaching. Special focus is given to the foremost characteristics of digital generations of learners (Prensky 2011, Berk 2009), key principles of materials development in general (Tomlison 1998), and the ones specific to teenage learner group (Scrivener 2005).

Having in mind the facts that the use of various online possibilities and resources, learner-oriented, collaborative and project based activities which enhance communication and critical thinking are the cornerstones of the creative approach to topic-based English language teaching to teenagers nowadays, we present some proposals on how to improve English language teaching to teenagers through topic-based approach within the topic of nature.

The presented approach to creating activities can be used as a paradigm for designing similar language materials for English classes based on other areas, such as sports, art and the like.

**Keywords:** nature, CLIL, CALL, English language teaching, language skills

**Драгана Илић**

Универзитет у Београду, Шумарски факултет  
[dragana.ilic@sfb.bg.ac.rs](mailto:dragana.ilic@sfb.bg.ac.rs)

**Катарина Лазич**

Универзитет у Београду, Шумарски факултет  
[katarina.lazic@sfb.bg.ac.rs](mailto:katarina.lazic@sfb.bg.ac.rs)

## ПРИРОДА КАО ТЕМАТСКИ ОКВИР У РАЗВОЈУ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА СТРУКЕ НА ШУМАРСКОМ ФАКУЛТЕТУ

**Сажетак:** Страни језик као предмет на Шумарском факултету Универзитета у Београду уведен је 1956. Од самог почетка је подразумевао језик струке и својим садржајем је пратио теме и захтеве струка које се на њему изучавају. Оно што повезује различите дисциплине које се изучавају на Шумарском факултету у оквиру његова четири одсека јесте природа, односно различити сегменти природног окружења – екосистеми, станишта, клима, вегетација, природни процеси и однос између човека и природе.

Као што је наставни кадар Шумарског факултета одувек био свестан улоге и значаја страног језика за образовање различитих инжењерских профила, успостављање сарадње са страним институтима и факултетима и укључивање у међународне пројекте, тако су и наставници страних језика одговарали захтевима струке и наставне материјале прилагођавали потребама студената и њихових будућих занимања. Данас је настава усмерена ка практичним исходима, односно језичким вештинама које студентима овог факултета могу да помогну у реализацији стварних задатака у струци. Ови исходи се остварују применом савремених метода, разноврсних аудио-визуелних материјала и едукативних апликација за самоосталан рад.

Циљ овог рада је да опише наставу енглеског језика на Шумарском факултету. Приказан је развој наставног процеса од „креде и табле“ до учионице опремљене ИК технологијама, са освртом на тематске целине које се баве природом и њихов специфични вокабулар и дискурс, чије савладавање је циљ курса.

**Кључне речи:** Шумарски факултет, језик струке, настава, природа, регистар, дискурс

## Увод

Од самог почетка, када је 1956. године страни језик уведен на Шумарски факултет у Београду, подразумевао је језик струке и својим садржајем је пратио теме и захтеве струка које се на њему изучавају. Као и на већини факултета Универзитета у Београду тада, обухватао је четири језика који се најчешће уче као страни језик – енглески, руски, немачки и француски, а студенти су могли да наставе да уче онај страни језик који су учили током претходног школовања. У складу са језичком образовном политиком тадашње државе, руски језик је имао доминантан положај у основним и средњим школама, па је и на универзитетском нивоу најчешће био изабрани језик. Страни језик је најчешће био предмет који су студенти Шумарског факултета на свим одсецима слушали четири семестра са фондом од два часа предавања на вишим годинама студија. Највеће промене, као и на свим факултетима Универзитета у Београду, страном језику је донела Болоњска декларација. Иако мобилност студената и наставног особља коју промовише ова декларација подразумева добро познавање страних језика, њена примена је почетком овог века довела до онога што се најмање очекивало – страни језик као предмет се маргинализује, смањује се број страних језика који се изучавају, мења се статус и смањује фонд часова. Према Игњачевић (2012), до 2003/04. на свим факултетима су заступљена сва четири језика, док 2005/06, само 43% факултета задржава сва четири језика, а 2007/08, тај проценат пада на 31%. Шумарски факултет је до данас задржао сва четири језика иако највећи број студената очекивано бира енглески језик. Међутим, Болоњска декларација је и на Шумарском факултету постепено довела до смањења фонда на 4 часа предавања у прва два семестра. Ова одлука је ишла у прилог настави језика струке пошто је усвајање вокабулара струке, што је најчешће примарни циљ наставе страног језика струке, на вишим годинама студија знатно олакшано тиме што су студенти већ усвојили најбитније концепте струке на матерњем језику и поседују одређена знања из своје области. Предност коју је Болоња донела студентима Шумарског факултета је то што је по први пут настава страног језика одвојена по одсецима. Ова одлука је била јако битна с обзиром на то да се ради о струкама чији се регистар значајно разликује и на тај начин су практично испуњени сви услови за успешну наставу страног језика струке на Шумарском факултету, чији ће развој и данашња форма бити описани у овом раду.

## Преглед литературе

Током 1970-их настају студије које се залажу за напуштање традиционалног објашњавања граматике и као полазну основу у подучавању предлажу анализу језика у реалној комуникацији, наводећи пример да се енглески инжењерства разликује од енглеског за потребе трговине (Widdowson, 1978), док Свејлс (Swales, 1985) пише о специфичној природи енглеског језика науке. Анализом енглеског језика у области рада или студирања, добијао се увид у његове специфичне одлике по принципу: „*Реците ми за шта вам је потребан енглески језик и рећи ћу вам који вам је енглески језик потребан!*” (Hutchinson & Waters, 1987:8).

Настава страног језика струке, пре свега, треба да одговара специфичним потребама полазника, користи методологију и активности стручног поља којем је намењена, а језичка средства треба да буду прилагођена тим активностима у смислу обраде граматике, лексике, регистра, вештина и дискурса (Dudley-Evans & St. John, 1998). Осим тога, неопходно је да полазници поседују најмање средњи ниво познавања “општег” страног језика, имају развијене стратегије учења и јасну представу о значају страног језика за њихову будућу професију.

Када су у питању приступи подучавању енглеског језика за посебне намене, током његовог развоја се издвајају три доминантна принципа, односно приступ који се усредсређује на специфичан језик који је предмет учења, затим онај који у центар ставља ученика и његове језичке потребе и приступ који се фокусира на сам начин учења енглеског језика струке (Hutchinson & Waters, 1987).

Приступ у чијем фокусу је језик (енг. *Language-centered approach*) представља најтрадиционалнији приступ подучавању енглеског за посебне намене. Овај приступ се усредсређује на сам језик, односно, оно што се учи, чиме се добија важан увид у природу специфичних језичких потреба полазника курса енглеског језика за посебне намене.

Нешто другачији приступ подучавању енглеског за посебне намене је онај који у центар ставља ученика и његове специфичне потребе. Роџерс (Rodgers, 1969) истиче важност ставова полазника према учењу. У складу са тим су настали курсеви у којима је релевантност за потребе и интересовања полазника била водећи принцип у креирању курса, с обзиром на то да јасна релевантност унапређује њихову мотивацију и убрзава учење.

Трећи приступ подучавању енглеског за посебне намене, који настаје нешто касније, је приступ у чијем фокусу је сам начин учења (енг. *Learning-centered approach*) (Hutchinson & Waters, 1987). Хачисон

и Ватерс као полазну основу постављају питање „Како се учи?“, при чему се у свом приступу усредсређују на принципе учења. При томе, они не предлажу потпуно одбацивање традиционалног приступа, у чијем фокусу је сам језик као предмет савлађивања, већ се залажу за комбинацију два наведена принципа у циљу остваривања најбољих резултата у савлађивању енглеског језика одређене струке.

Кроз поглавља овог рада која говоре о развоју страног језика струке на Шумарском факултету у Београду и примере начина на који се обрађују наставне јединице, може се видети да се у настави страног језика струке примењује принцип који не искључује ни један од горе наведених приступа, већ се у циљу остваривања што бољих резултата ова три приступа комбинују, што омогућава да се искористе преимућства сваког од њих.

### **Развој наставе енглеског језика струке на Шумарском факултету**

*Од „креде и табле“ до „ИК учионице“*

Положај доминантног језика, односно језика који учи највећи број студената на Шумарском факултету, енглески језик добија осамдесетих година прошлог века и тај положај, у мањој или већој мери, задржава до данас. Поред општих разлога, као што су ширење енглеског језика као *lingua franca*, затим његова заступљеност у скоро свим основним и средњим школама у Србији и много веће могућности за учење и употребу енглеског језика ван школе, на то је утицао и садржај програма наставе енглеског језика који су наставници енглеског језика у последњих 50 година увек бирали на основу специфичних потреба студената.

Аутентичне наставне материјале (некада текстове, а данас текстове, аудио, визуелне и дигиталне материјале) наставници су бирали тако да одговарају нивоу познавања општег енглеског језика студената, претходном познавању дисциплине коју изучавају на матерњем језику, а са циљем да унапреде језичка знања и вештине које ће бити корисне у стварном професионалном контексту. Да би то остварили, наставници страног језика струке морају стално да се усавршавају не само у својој професији, већ и у струци која се изучава на Факултету на којем предају. У случају Шумарског факултета, то није једна, већ велики број веома различитих дисциплина с обзиром на то да Шумарски факултет има сложену организациону структуру коју чине четири одсека: Одсек за шумарство, Одсек за технологије дрвета, Одсек



за пејзажну архитектуру и Одсек за еколошки инжењеринг у заштити земљишних и водних ресурса.

За разлику од периода од пре десетак година, када у учионицама нису коришћени интернет и комуникационе технологије (ИКТ), односно опрема као што су лаптопови и видео-бимови, и када наставници нису имали рачунаре у својим канцеларијама, данас ове алате у пуној мери користе, како у настави, тако и у истраживањима у области страног језика струке. Ова промена је у великој мери унапредила наставни процес, док је наставницима ставила на располагање низ ресурса који им омогућавају да на најефикаснији начин користе кратко време, од само једне академске године, које им је на располагању у оквиру курса страног језика струке.

Када су у питању лингвистичка истраживања, може се напоменути да су у прошлости она била дуготрајнија и физички захтевнија него данас, јер су подразумевала одлазак у библиотеке и истраживање библиотечке грађе „корак по корак“, као и личне контакте са стручњацима из дате области, ради упознавања са терминима струке. Велики напредак представља то што су истраживачи, захваљујући развоју ИК технологија, данас у позицији да помоћу савремених софтвера, као што су, на пример, WordSmith или AntConc, добију аутоматски издвојен формулаични језик одређене струке само седећи за рачунаром у својим канцеларијама.

Значајна новина, која је такође резултат развоја ИКТ, јесте и могућност коришћења друштвених мрежа, као што су Facebook и YouTube, у настави страног језика струке. Тако је данас употребом видео клипова са друштвене мреже YouTube студентима омогућено да специфичне термине и дискурс струке чују од изворних говорника у кратким филмовима на теме из природе које се обрађују током курса страног језика струке.

*Природа као тематски оквир у настави енглеског језика на Шумарском факултету*

Шумарски факултет као високошколска установа Универзитета у Београду образује кадар који располаже знањем и вештинама из шире области шумарства, која поред шумарства укључује технологије дрвета, пејзажну архитектуру, и еколошки инжењеринг. Ове наизглед веома различите дисциплине имају један шири заједнички тематски оквир. То је природа односно различити сегменти природног окружења – екосистеми, станишта, клима, вегетација, природни процеси и однос између човека и природе, односно његов позитиван и негативан утицај на природу.

С обзиром на то да је енглески језик предмет на првој години студија и да студенти немају предзнање дисциплине коју изучавају, настава је у почетку усмерена на природу као шири оквир и везивно ткиво свих дисциплина на Факултету. Тематске целине (лекције) у првом семестру обухватају анатомију дрвета (*Divisions of the Tree, Divisions of the Stem*), природне процесе (*Photosynthesis, Water cycle*), таксономију (*Angiosperms*), дендрологију (*Trees and Shrubs, Serbian spruce*), декоративну дендрологију (*Ornamental crops, Parks*), екологију (*Soil, Benefits of Trees*), односно теме чије су основне концепте на матерњем језику студенти савладали у средњој школи на часовима биологије. У другом семестру пратећи теме, садржаје и регистар матичних ужестручних предмета који се изучавају на првој години студија, настава енглеског језика је диференцирана по одсецима. Активности на часовима енглеског језика одговарају специфичним потребама студената четири различита профила. Будући да се ради о инжењерским профилима, циљеви наставе се не разликују много у погледу вештина и методологије. Подједнако се развијају све четири вештине (слушање, читање, писање и говор) и свака тематска целина садржи активности које развијају ове језичке вештине појединачно или комбиновано. Разлика је у регистру, пре свега у лексичким јединицама које су нејфреквентније у језику дисциплина које се изучавају на различитим одсецима Шумарског факултета. Студенти Одсека за шумарство и еколошки инжењеринг обрађују тематске целине везане за *шумарску ботанику, анатомију дрвета, физиологију биљака и заштиту животне средине*, док се студенти Одсека за технологије дрвета баве темама које су везане за *хемију и анатомију дрвета, својства дрвета, биокологију инсеката*. Циљ наставе енглеског језика на Одсеку за пејзажну архитектуру је да студенти овладају регистром будуће професије који обухвата области као што су *хортикултурна ботаника, педологија, екоклوماتологија, пејзажноархитектонско пројектовање*. Из наведених тема се јасно види да се регистар који ће студенти Шумарског факултета користити у својој будућој професији битно разликује међу поменутиим одсецима, а да је природа та која повезује лексику и дискурс ова четири одсека. Будући да се ради о инжењерским профилима, нема већих разлика у погледу граматичких јединица које чине регистар ових дисциплина. Као у другим инжењерским професијама, најчешћи граматички облици који се изучавају у оквиру курса језика струке су активни и пасивни облици времена *Present Simple, Past Simple* и *Present Perfect Simple*, множина именица укључујући облике латинске и грчке множине, модални глаголи, кондиционалне реченице нултог и првог типа, инфинитив и герунд, фразални глаголи.

Пример наставне јединице «Паркови»

У овом раду ћемо описати како се тематска целина **Паркови** (енг. *Parks*) обрађује на часовима енглеског језика у другом семестру на Одсеку за пејзажну архитектуру. Ова тематска целина обухвата језички регистар класификације, уређења и пројектовања паркова, чије су основне концепте на матерњем језику студенти стекли кроз наставу ужестручних предмета у првом семестру.

Тематска целина је подељена у две потцелине од којих се свака обрађује три часа (укупно 6 часова по 45 минута). Циљ прве наставне јединице је усвајање вокабулара који је потребан да се опишу парк и то природни елементи парка (*trees, shrubs, hedges, springs, lakes, waterfowls* итд.), материјални елементи (*posts, shelters, ramps, bollard, trails* итд.) урбани мобилијар (*stepping stones, picnic tables, lamp posts, lanterns, gazebo, bandstand* итд.), као и придеви за њихово описивање (*ecologically-friendly, overgrown, relaxing, green, damp, muddy, rundown* итд.) и обнављање граматичких структура за описивање парковских сцена, и то времена *The Present Continuous Tense* и *The Present Perfect Simple Tense*, предлога (*above, below, under, over, in front of, behind* итд.) и предлошких фраза (*in the foreground/background, in the middle/center, at the top/at the bottom* итд.).

У свет паркова студенте уводимо кроз активност такозване **олује идеја** (енг. *brainstorming*) у којој студенти подељени у групе добијају задатак да се у ограниченом временском року (5 минута) присете што више речи које означавају различите елементе парка. *Brainstorming* се често користи као активност која уводи у тему јер на лак и брз начин помаже студентима да освеже знање речи које су учили у оквиру претходног курса општег енглеског језика, а које се често користе у дисциплини коју изучавају (Поповић, 2009: 25). Ова активност не изискује много времена, а активно ангажује све студенте. Атмосфера слободног асоцирања повећава њихову спремност и заинтересованост за активности које следе.

Нове лексичке јединице везане за паркове студенти усвајају кроз **активности читања** (Текстови *Parks* и *Classification of Parks*) и **слушања** (*Hyde Park, Describe a park scene*). Читање је праћено задацима који усмеравају пажњу студената на форму и значење речи које треба да науче јер такво читање даје боље резултате у настави енглеској језика као језика струке, што су потврдила претходна истраживања обављена на Шумарском факултету у Београду (Лазичић и Илић, 2020).

Неке од активности чији је циљ савладавање регистра струке, а које студенти Одсека за пејзажну архитектуру сматрају посебно

корисним и занимљивим су заправо активности које се често користе на курсу општег енглеског језика, а које су прилагођене настави језика струке. То је **игра погађања** (енг. *guessing game*) у којој студенти подељени у групе добију сет флешкартица са сликама парковског мобилијара и постављају питања са Да/Не одговорима (енг. *Yes/No questions*) која се односе на функцију парковског мобилијара док неко не погоди о којем предмету је реч. Друга активност чији је циљ усвајање вокабулара који се односи на активности у парку и обнављање граматичке структуре *The Present Perfect Simple Tense* је **Пронађи некога ко...** (енг. *Find someone who...*). Од активности које људи раде у парку (од којих неке и нису уобичајене као на пример *have a nap on a lawn, play music, sleep on a bench, refresh in the fountain*), студенти одаберу шест, а затим једни другима постављају питања *Have you ever...* да пронађу шест различитих особа које су потврдно одговориле на питање. Касније се тема проширије у оквиру група. Свако одабере по једну активност и осталима исприча када, како и зашто је то радио.

С обзиром на то да је циљ наставе страног језика на универзитетском нивоу, поред савладавања термилошких система карактеристичних за одређени образовни профил, и развијање вештина које су студентима неопходне за професионалну и стручну компетенцију (Игњачевић и Брдарски, 2006), свака тематска целина обухвата и вежбања која језик струке представљају на нивоу који је виши од реченице. Једна од најчешћих активности кроз које студенти науче како да изнесу своје идеје и да их међусобно повежу је **решавање проблема** (енг. *problem-solving*). Студенти добију задатак да у групи формулишу три проблема са којима се сусрећу људи који посећују паркове или људи који живе у близини (нпр., *children rarely go to parks, graffiti, loud parties after dark, ruined playground equipment* итд.). Пошто сваки члан групе предложи решење, кроз разговор и евалуацију студенти бирају најбоље решење које затим представе осталим групама. Ова активност је усмерена на комуникативну функцију језика и студенти радо учествују у њој с обзиром на то да су претходно усвојили и кроз вежбања утврдили лексику која им је потребна да се слободно изразе.

Код куће студенти добијају задатак да опишу сцену из парка на фотографији по избору. Овај задатак писања спада у групу **вођеног писања** (енг. *guided writing*) јер студенти добијају јасне инструкције шта есеј треба да обухвати (број речи, број параграфа и њихов садржај, граматичке и лексичке структуре).

Последњи час у оквиру ове тематске целине је посвећен **изради заједничког пројекта**. Примењујући принципе сарадничког учења, студенти добијају задатак да заједничким радом у малим, хетерогеним

групама креирају одређени производ – у овом сличају парк намењен одређеној групи посетилаца (на пример *art lovers*, *homeless people*, *people with pets* или *University students*). Свака група има другачији задатак, а сваки члан групе има одређену улогу. Студенти заједно одлучују како да приступе постављеном проблему и како да га реше. Динамична и интерактивна природа процеса у којем сваки члан тима тежи истом циљу и даје свој допринос повећава мотивацију студената, охрабрује их да критички приступају задатом проблему, постављају питања и траже најбоља решења. На слици 1 приказани су резултати заједничког пројекта две групе генерације 2019/20 у виду цртежа уз који студенти креирају и легенду и опис, а један од чланова усмено презентује осталим групама.



**Слика 1а:** Пројекат групе студената генерације 2019/20 *Парк пројектован за студенте*

**Слика 1б:** Пројекат групе студената генерације 2019/20 *Парк пројектован за тинејџере који воле технологију*

### Истраживања у области језика струке

У циљу унапређења наставе, на Шумарском факултету су у последњих десетак година вршена разноврсна лингвистичка истраживања у области страног језика струке. У овом одељку ћемо их укратко представити са нагласком на могућностима примене њихових резултата у настави.

У циљу унапређења наставе, на Шумарском факултету су недавно спроведена два истраживања из области методике наставе (Лазећ, 2019; Лазећ и Илић, 2020), која тестирају утицај различитих типова вежбања које студенти раде након прочитаног стручног текста

на усвајање циљног вокабулара. Прво истраживање уједно представља и тест хипотезе о оптерећењу учешћем (Hulstijn & Laufer, 2001) у групи мешовитог нивоа знања на курсу енглеског језика за посебне намене. Ова студија пореди три типа вежбања намењена усвајању вокабулара након читања, која код ученика изазивају различито оптерећење учешћем. Резултати статистичког теста помоћу анализе варијансе (ANOVA) показују да се најбоље усвајање циљног вокабулара и његово најдуже задржавање у памћењу студената остварују када раде вежбу писања реченица са новонаученим вокабуларом, која уједно изазива и највеће оптерећење учешћем. Статистички значајно лошији резултати у усвајању вокабулара су постигнути код група које су после читања текста радиле задатак мањег оптерећења учешћем, односно попуњавање празнина у тексту са циљним вокабуларом датим на маргини, а најлошији код вежбања са најмањим оптерећењем учешћем, што је било читање текста са циљним вокабуларом подвученим у тексту и датим на маргини. Према резултатима другог истраживања, учинак у усвајању вокабулара само читањем краћих текстова је релативно скроман, нарочито ако говоримо о задржавању новоусвојених речи у памћењу, док читање праћено адекватним вежбањима усредсређеним на усвајање циљног вокабулара има знатно боље ефекте од самог читања. То су различити типови вежбања који иду од усмеравања пажње на циљне речи, преко препознавања везе између форме и значења, манипулације односно структуралне анализе, интерпретације односно семантичке и синтаксичке анализе до продукције односно употребе циљних речи у новом контексту.

Резултати ових истраживања могу наћи примену у настави, јер наставницима страног језика струке указују на ефектне типове вежби у усвајању вокабулара које се могу одабрати како бисмо постигли што ефикасније усвајање циљног вокабулара, као и његово што дуже задржавање у памћењу. На овај начин се наставницима страног језика за посебне намене пружа помоћ да на што ефикаснији начин користе релативно кратко време које им је на располагању током курса страног језика струке на Факултету.

Социолингвистичко истраживање Лазић (2013) је путем анкете испитивало ставове 33 истраживача који раде на Шумарском факултету у Београду према захтеву да пишу и објављују научне радове на енглеском језику, као и стратегије које користе када се баве таквим писањем и објављивањем.

Значај овог истраживања за наставу лежи у томе што његови налази указују на потребу за организовањем курсева из академског писања за потребе истраживача запослених на факултету. Осим тога, доминантне стратегије које ови аутори користе у писању на страном

језику струке углавном се ослањају на формулаичност академског дискурса изворних говорника на чије се писање угледају. Тако нам ово истраживање указује на то да би угледање на конструкције изворних говорника (Flowerdew & Lee, 2007), односно формулаичност академског дискурса, требало више експлоатисати како у писању, тако и у настави из писања.

Истраживање евиденцијалности и модалности у енглеском и српском академском дискурсу шумарства (Лазих, 2018) представља мини-корпусно истраживање рађено на научним чланцима из ове области. Испитивана је веза између евиденцијалности и епистемичке модалности, а вршено је и њихово компаративно истраживање у српском и енглеском академском дискурсу на корпусу шумарства. Налази сугеришу да се иста језичка средства могу користити као маркери евиденцијалности и модалности, док епистемичка евалуација у њима варира у зависности од извора информације и маркера евиденцијалности. Ови резултати су у складу са наводима студије Гивон у раду Де Хан (Givon in De Haan, 1999) да везу између евиденцијалности и модалности није једноставно објаснити.

Ово мини-корпусно истраживање је послужило као увод у даља корпусна истраживања рађена на језику биотехничке струке. Осим тога, његов значај за наставу лежи у томе што су у њему уочене специфичне одлике академског дискурса изворних говорника, које могу бити обрађене као наставне јединице на курсевима из академског писања.

Најобимније истраживање које је до сада рађено у области страног језика струке на Шумарском факултету у Београду је испитивање учесталих лексичких спојева (УЛС) у енглеском језику биотехничке струке (Лазих, 2017), које представља корпусну анализу радова изворних и неизворних говорника. Учестали лексички спојеви су аутоматски издвојени софтвером AntConc из највећег корпуса биотехничких текстова изворних говорника на енглеском, који је бројао милион и по речи, затим из мањег корпуса текстова изворних говорника српског који пишу на енглеском од око 157.000 речи и најмањег корпуса текстова на српском језику од око 126.000 речи. Ови спојеви су затим разврставани по групама структурне класификације и функционалне таксономије и вршено је поређење њихове употребе код изворних и неизворних говорника. С обзиром на то да су неки од спојева били знатно више заступљени код изворних у односу на неизворне говорнике, или су се јавили само код њих, они су препознати као спојеви који могу бити од посебног педагошког значаја. Листе таквих спојева су обједињене у листу педагошки корисних УЛС из

биотехничких текстова за дистрибуирање полазницима курса у настави из писања.

Допринос овог истраживања настави енглеског језика биотехничке струке може бити у томе што се идентификовани УЛС са потенцијалом за примену у настави могу употребити у изради наставних материјала из академског писања, следећи препоруке студије Чен и Бејкер (Chen & Baker, 2010) да се више употребљава аутоматски издвојен формулаични језик, и студије Флауердју (Flowerdew, 2005) да активности базиране на корпусима буду контекстуализоване.

Значај овог истраживања лежи у пружању помоћи домаћим ауторима у области биотехнике да њихово писање на енглеском више наликује овој вештини код изворних говорника. Његов крајњи допринос је подршка тежњи аутора биотехничких чланака чији је матерњи језик српски да се афирмишу као припадници светске научне заједнице у којој је енглески данас доминантан (Ammon, 2001), док се професионални развој истраживача мери писањем и објављивањем на енглеском језику (Braine, 2005).

### **Закључци**

Из развоја страног језика струке на Шумарском факултету у Београду, који је описан у овом раду и примера обраде наставне јединице „Паркови“, може се видети да се на овом Факултету једнако примењују три принципа у подучавању страног језика струке који су наведени у прегледу литературе, који се надопуњују, међусобно не искључујући један другог. То су приступ усредсређен на језик (Language –centered approach), односно оно што се учи, тј. специфичну терминологију и дискурс струке, који се сматра традиционалним приступом. Затим је, такође, присутан приступ који у центар ставља начин учења (Learning–centered approach), чији су заговорници Хачинсон и Вотерс (Hutchinson & Waters, 1987), с обзиром на то да је фокус у приступу настави често на вежбањима у којима се предмет учења јавља у контексту, као и на употреби интернета и комуникационих технологија (ИКТ), чиме се тежи да се специфични дискурс и вокабулар струке што више приближе студентима. Ништа мање од претходна два приступа није заступљен принцип усредсређен на ученика (енг. Learner-centered approach) (Rogers, 1969), јер се најпре, на самом почетку курса, код студената подстиче мотивација која убрзава учење, њиховим освешћивањем о значају који ће страни језик струке, а посебно енглески језик струке, имати за њихов будући лични и професионални развој. Осим тога, употребом ресурса које нам на



располагање стављају савремена достигнућа технике, донекле се приближавамо пажњи и профилу данашњих генерација студената стасалих уз употребу ИК технологија, чији се профил несумњиво разликује у односу на профил студената Шумарског факултета од пре десетак година.

## Литература

- Ammon, U. (2001). *The Dominance of English as a Language of Science*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Braine, G. (2005). The Challenge of Academic Publishing: A Hong Kong Perspective. *TESOL Quarterly*, 39 (4), 707-716.
- Chen, Y.H. & Baker, P. (2010). Lexical bundles in L1 and L2 student writing. *Language, learning and technology*, 14, 30-49.
- De Haan, Ferdinand. 1999. "Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries". *Southwest Journal of Linguistics*, 18, 83-101. (Online: [www.u.arizona.edu/~fdehaan/papers/SWJL99.pdf](http://www.u.arizona.edu/~fdehaan/papers/SWJL99.pdf)).
- Dudley-Evans, T., St. John, M. (1998). *Developments in ESP: A multi-disciplinary approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Flowerdew, L. (2005). An integration of corpus-based and genre-based approaches to text analysis in EAP/ESP: Countering criticisms against corpus-based methodologies. *English for Specific Purposes*, 24 (3), 321-332. Dostupno preko: <http://dx.doi.org/10.1016/j.esp.2004.09.00>
- Flowerdew, J. & Li, Y. (2007). Language Re-use among Chinese Apprentice Scientists Writing for Publication. *Applied Linguistics*, 28 (3), 440-465
- Hulstijn, J. & Laufer, B. (2001). Incidental Vocabulary Acquisition in a Second Language: The Construct of Task-Induced Involvement. *Applied Linguistics*, 1 (22), 1-26. <https://doi.org/10.1093/applin/22.1.1>
- Hutchinson T & Waters, A. (1987) *English For Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*. Cambridge University Press
- Игњачевић, А. (2012). Страни језици и универзитет: Стратегије и недоумице. *Зборник радова Филологија и Универзитет*, Наука и савремени универзитет 1, 693-705, <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/zbornici/2012/filologija-i-univerzitet>
- Игњачевић, А и Брдарски М. (2006). Страни језик струке и универзитет, *Примењена лингвистика* 7, 152-160.

- Лазих, К. (2013) Ставови научних истраживача према енглеском као *lingua franca* науке и стратегије које примењују приликом писања на енглеском. *Анали Филолошког факултета* 25/1. 319-338
- Lazić, K. (2017). *Učestali leksički spojevi u engleskom jeziku biotehničke struke: korpusna analiza radova izvornih i neizvornih govornika*. [Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu]. Nacionalni repozitorijum disertacija u Srbiji.  
[https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8604?locale-attribute=sr\\_RS](https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8604?locale-attribute=sr_RS)
- Lazić, K. (2018) Evidentiality and Modality in English and Serbian Academic Discourse of Forestry Research Papers. *Anali Filološkog fakulteta* 30/1. 179-202.
- Lazić, K. (2019) A Trial of the Involvement Load Hypothesis in a mixed-ability ESP class. *Anali Filološkog fakulteta* 31/1. 233/265.
- Лазих, К. (2019) Примена учесталих лексичких спојева из биотехничких научних чланака у настави енглеског језика струке. *Гласник Шумарског факултета у Београду* 119. 77-90.
- Лазих, К. и Илић Д. (2020). Улога и место читања у учењу вокабулара страног језика. *Зборник радова научног скупа националног значаја Филолошки видици 1*. Факултет за стране језике Алфа БК Универзитета. 95-112.
- Поповић, Д. (2009). Развој критичког мишљења – Водич за примјену Програма. *Завод за школство и Педагошки центар Црне Горе*. Подгорица.
- Rogers, C. (1969). *Freedom to Learn for the 80's*. Columbus, OH: Charles E. Merrill.
- Swales J. M., (ed). (1985). *Episodes in ESP*. Oxford: Pergamon.
- Widowson, H. (1978). *Teaching Language as Communication*. London: Oxford University Press.

**Dragana Ilić  
Katarina Lazić**

**NATURE AS A THEMATIC FRAMEWORK IN THE  
DEVELOPMENT OF THE ESP COURSE AT THE FACULTY OF  
FORESTRY**

**Summary:** Foreign language, which was as a course introduced at the Faculty of Forestry, University of Belgrade in 1956, has always been an ESP course designed to meet the subject specific needs of disciplines studied at the Faculty. There are many different disciplines taught at the Faculty of Forestry within its four departments and the link between them, at least in the first years of study is nature, i.e. different segments of the natural environment – ecosystems, habitats, climate, vegetation, natural processes, relationships between man and nature and human positive or negative impact on nature.

Just like the teachers at the Faculty of Forestry who have always been aware of the role and importance of foreign languages in the education of engineering profiles, the construction of high-quality scientific-research infrastructure, cooperation with foreign institutes and faculties, and participation in international projects, foreign language teachers have fulfilled the subject-specific requirements and adapted their teaching materials to suit the needs of the students and their disciplines. Today, language teaching is focused on practical outcomes, i.e. the improvement of language skills the students of this faculty may find useful when performing real tasks in their future jobs. These outcomes are achieved by applying modern methods, different kinds of audio-visual materials and educational applications that support independent learning.

This paper aims to describe English language teaching at the Faculty of Forestry. It presents how the traditional teaching process has moved beyond “chalk and talk” to bring IC technologies into the classroom, with an overview of the nature-related thematic units whose specific vocabulary and discourse are to be mastered during the course.

Judging from the development of foreign language teaching at the Faculty of Forestry in Belgrade, which is described in this paper, and the currently applied way of teaching shown on the example of the unit entitled “Parks”, it can be seen that three well-known principles of teaching English for specific purposes (ESP) are equally applied. In such teaching, they complement each other without being mutually exclusive. The first one of the applied approaches is the Language-centered approach, focused on the specific language being learned, i.e. the subject-specific terminology and discourse, which is also considered a traditional approach. Another approach

used at the Faculty of Forestry is the Learning-centered approach, advocated by Hutchinson & Waters (1987), given that the focus of teaching is often on exercises in which the subject of learning occurs in context, as well as on the use of the Internet and communication technologies (ICT), aiming to bring the subject-specific discourse and vocabulary as close as possible to students. No less commonly applied than the previously mentioned two principles is the Student-centered approach proposed by Rodgers (1969). First of all, at the very beginning of the course, ESP teachers motivate students to learn by raising their awareness of the importance of a foreign language, and especially ESP, for their future personal and professional development. In addition, by using the resources available to us through modern technologies, we are somewhat adapted to the attention span and profile of today's generations of students, who have grown up using IC technologies, and whose profile undoubtedly differs from the profile of Forestry students who studied at the Faculty ten or more years ago.

**Keywords:** Faculty of Forestry, ESP, teaching, nature, register, discourse.

**Наташа Стојановић**

ОШ „Доситеј Обрадовић“, Сомбор

[stolerso@sbb.rs](mailto:stolerso@sbb.rs)

**Нада Тодоров**

универзитетски професор у пензији

[nada\\_todorov@yahoo.com](mailto:nada_todorov@yahoo.com)

## ПРИРОДА У КЊИЖЕВНИМ ДЕЛИМА ЗА ДЕЦУ КАО ПОДСТИЦАЈ ЗА ЊЕНО ОЧУВАЊЕ

**Апстракт:** Природа у књижевном делу је невероватан свет чији утицај на духовни развој деце предшколског и основношколског узраста тешко може да се процени. Дечја фикција о природи утиче како на свест детета, тако и на његова осећања. Фигуративни језик дела ствара код деце одређено расположење, повећава занимање за природу. У раду се анализирају, у оквирима сазнајне, когнитивне и акционе компоненте, могући утицаји описа природе из књижевних дела на еколошко васпитање ученика. Проверена је хипотеза да књижевно дело утиче на однос ученика према очувању околине. Зависне варијабле су: пол, узраст (четврти и осми разред) и оцена из Српског језика на полугодишту. Примењен је упитник, на узорку од 192 ученика, са једним питањем отвореног типа и Ликертовом скалом са једанаест тврдњи.

**Кључне речи:** књижевна дела, ученици, екологија, природа, Ликертова скала

У средишту бројних друштвених расправа већ неколико деценија уочавају се нова гледишта која доприносе померању угла посматрања односа између природе и културе, али и природе и књижевности. Џозеф Микер у књизи „Комедија опстанка: проучавања у књижевној екологији“ указује на значај новог приступа проучавања књижевности: везу између феномена природе и књижевног дела; интеракцију околине са аутором и књижевним текстом.

Фокус савремених истраживања је на интермедијалним, интеркултуралним и интердисциплинарним димензијама. Литература се очигледно меша у друштвене расправе и због тога је вредно истражити њихове етичке и еколошке аспекте. Ово је важно и због методичких

приступа у непосредној настави са децом од предшколског до средњошколског узраста.

Теме о односу човека и природе су увек актуелне. Оне су присутне у делима многих писаца прошлих векова као и савременој књижевности јер су еколошке идеје саставни део фикције. У бројним делима из народне књижевности, у светској литератури, присутне су теме из екологије; јунаци су често у дијалогу са силама природе. Бајке су, на пример, неисцрпно врело архетипских слика, необичних метафора у којима се истиче способност слушања и разумевање природе. Пошто су у уметничким делима значајни мисли и осећања, ова литература доприноси неговању моралног и етичког става према природи.

Важно питање је: Шта деца у литератури могу да науче о природи? Књижевно дело подстиче фигуративно размишљање, запажање, подстиче креативне способности; доприноси формирању првих запажања о јединству човека и природе, помаже у ослобађању огромног потенцијала својственог сваком човеку и образовању људске екокултуре. Литература открива висок степен сугестивности фикције; фокусирање на емоционално-сензуалну сферу, естетска и морална искуства итд. Руски писац за децу Константин Димитријевић Ушински је био један од првих који је у дечијој литератури приметио морални утицај природе на човека. Литература у којој се описује природа, открива деци тајне и магију окружења, помаже им да посматрају себе као активни субјекат света. Основа за то је формирање свесног става према природи јер знање о њој, које пружају и друге области људских сазнања, на основу којих деца могу да формирају холистичку слику света и еколошких идеја.

Предшколски узраст је најважнија фаза у формирању човековог еколошког погледа на свет јер омогућава стварање предуслова за хуману интеракцију са природним окружењем. На овом узрасту развија се емоционално-вредносни однос према околини, формирају се темељи моралних и еколошких погледа појединца који се манифестују у дететовим интеракцијама с природом, у свести о нераздвојности с њом. Предшколско образовање за животну средину треба сматрати почетном фазом континуираног система образовања. Упознавање деце предшколске доби с природом средство је за стицање реалних сазнања о свету око њих, засновано на сензорном искуству. Деци је потребно то знање да би развили материјалистичко разумевање света. Жан Жак Русо је још у 18. веку у својој „Великој дидактици“ указао на важан еколошки став о нераздвојности човека и природе и педагошку вредност јачања хуманих осећања детета према природи.

Деца рано примећују неживе предмете и лепоту природе, која им привлачи пажњу сезонским променама, ведрином боја, мириса, звукова. Она откривају нови свет, његову тактилну и визуелну лепоту и мистику. Еколошка култура појединца формира се под утицајем интегрисаног еколошког приступа који уједињују друштвене и природне науке.

Свет природе, који утиче на свест о потреби њеног очувања, наставља се и у периоду школовања. Најживописнији емотивни утицаји на личност ученика, на формирање веровања о животној средини, могу се остварити на часовима књижевности. Комбинацијом истраживачког, креативног и практичног рада омогућава се формирање еколошких сазнања и когнитивних активности заснованих на еколошким активностима. Однос ученика према природи, у великој мери, зависиће од тога колико ће се дубоко васпитавати естетски и морални ставови према њеном богатству. Синтезом етике и естетике остварују се захтеви савременог образовања да се поред знања и вештина код деце формирају вредносно-емоционални односи према свету.

Природна осетљивост деце према разумевању околног света у извесној мери је условљена и народном традицијом којом су деца окружена. У кратким књижевним облицима (пословицама, загонеткама, изрекама) деца упознају еколошке садржаје. Она богате своје доживљаје касније читајући бајке, песме, романе. Белетристика је способна да у интегралном педагошком процесу обавља функције системске компоненте еколошког образовања ученика чији се резултати у концентрисаном облику манифестују у њиховом моралном и вредносном односу према природи. Кроз белетристику ученицима се открива лепота природе, њена суптилност и чаролија.

Природа је неисцрпан извор тајни и мистерија, посебно за децу у одрастању. Дела из књижевности су свет имагинације, али и пут до одгонетања суштине појава. Образовање омогућава формирање интелектуалних, емоционалних и активно-вољних квалитета, што ствара основу за одговоран однос према животној средини.

Писци својим делима утичу на емоције, али и на размишљања. Однос ученика према књижевном делу, као извору подстицаја за очувања природе, подстакао нас је на истраживање у 4. и 8. разреду основне школе.

**ХИПОТЕЗА ИСТРАЖИВАЊА:** књижевна дела, као и уметност, могу бити значајан подстицај за очување природе.

Подхипотезе:

- Не постоје значајне разлике у ставовима ученика 4. и 8. разреда.
- Разликују се одговори дечака од девојчица, али нема значајних разлика.
- Успех из Српског језика утиче на одговоре /ученици који имају боље оцене, даће садржајније одговоре/.
- Зависне варијабле су: узраст деце, пол и успех ученика из Српског језика на полугодишту.

**ВРЕМЕ ИСТРАЖИВАЊА:** јун 2020.

**МЕСТО:** Сомбор, Основна школа „Доситеј Обрадовић“

**УЗОРАК:** У истраживању је учествовало 102 ученика; 61 (59,8%) су ученици четвртог, а 41 (40,2%) осмог разреда. По полу су испитаници такође уједначени: 44 (44 (43,1%) дечака и 58 (56,9%) девојчица.

**МЕТОДА ИСТРАЖИВАЊА:** УПИТНИК са једним питањем отвореног типа и Ликертова скала са једанаест тврдњи /примењена је петостепена скала због веће поузданости одговора/. Већи број означава већу сагласност.

### **Резултати истраживања**

1. *Прво питање* /отвореног типа/ је гласило: „Наведи назив књижевног дела у коме је, према твом мишљењу, приказан најлепши опис природе“. У одговорима на ово питање могу се уочити вредносни критеријуми ученика, њихова перцепција природе, естетски, непосредни доживљај уметничког дела. Намерно је изостављен обавезни школски програм у првом питању, јер су на тај начин ученици могли да прошире списак дела. Одговори ученика показују да су најлепше описе природе пронашли у обавезној школској лектури. Ученици четвртог разреда су предност дали роману „Бела грива“ (16), „Олданини вртови“ (39), „Позно јесење јутро“ (5), „Јесен“ (5). Разноликост одговора млађих ученика показује њихов естетски критеријум. Вредно пажње је и навођење назива још неких дела, ван обавезне школске лектуре, као и енциклопедије.



Ученици осмог разреда имају различите одговоре и они се не могу процентуално исказивати јер само неколико дела има по два идентична одговора („Мост на Жепи“, „На Дрини ћуприја“, „Путовање у путопис“). Одговори ученика су у блиској корелацији са неким тврдњама из Ликертове скале.

Табела 1. Успех ученика из Српског језика на полугодишту.

	Фреквенција	Процент
недовољан	2	2,0
довољан	7	6,9
добар	11	10,8
вр.добар	28	27,5
одличан	54	52,9
Укупно	102	100,0

На полугодишту 54 (52,9%) ученика су имала одличну оцену из Српског језика.

Табела 2. Поузданост скале и компоненти ставова

	Cronbach $\alpha$
Ставови о природи у књижевним делима	0,853
Афективна (сазнајна) компонента	0,663
Когнитивна компонента	0,721
Акциона компонента	0,578

Поузданост скале у целини је добра, као и когнитивне компоненте.

Поузданост афективне и акционе компоненте је испод прихватљивости (мање од 0,7).

Ставови о природи у књижевним делима, као и поједине компоненте ставова, су рачунати као просечан одговор (збир одговора на сва питања подељен њиховим бројем. У просеку испитаници имају умерено позитиван став о природи у књижевним делима (AS=3,96; SD=0,70). Од појединих компоненти ставова, најизраженија је афективна (AS=4,35; SD=0,70), затим когнитивна (AS=4,00; SD=0,76), а најмање је изражена акциона (AS=3,48; SD=0,94).

### Анализа ставова о природи

Да би се утврдиле разлике између дечака и девојчица у ставовима о природи, коришћен је t test за независне узорке.

Табела 3. Разлике у ставовима о природи између дечака и девојчица

		AS	SD	t	df	p	$\eta^2$
Описи природе у књижевним делима откривају необичну лепоту.	М.	4,068	0,846	-	100	0,002	0,090
	Ж.	4,569	0,728	3,207			
Описи природе богате мој доживљај књижевног дела.	М.	4,091	1,03	-	100	0,167	0,020
	Ж.	4,362	0,931	1,391			
Описи природе у књижевним делима подстичу ме на размишљање.	М.	3,628	1,196	-	99	0,064	0,030
	Ж.	4,069	1,153	1,872			
Сваки опис природе у књижевном делу открива нешто ново.	М.	4,045	1,011	-	100	0,975	0,000
	Ж.	4,052	0,981	0,032			
Подједнако су ми занимљиви описи природе и у прози и у поезији.	М.	3,477	1,338	-	100	0,352	0,010
	Ж.	3,724	1,308	0,935			
Књижевно дело може да подстакне размишљања о потреби очувања природе.	М.	4,341	0,914	-	100	0,109	0,030
	Ж.	4,603	0,724	1,619			
Књижевно дело може подстаћи и одрасле да размишљају о потреби очувања природе.	М.	3,864	1,025	-	100	0,564	0,000
	Ж.	4,000	1,284	0,578			
Од најранијег детињства књижевна дела, својим описима природе, утичу на моје жеље да заштитим околину у којој живим.	М.	2,591	1,245	-	100	0,018	0,050
	Ж.	3,241	1,43	2,403			
Према књижевном делу сам сам/а сачинила план за очување природе.	М.	3,091	1,361	-	100	0,068	0,030
	Ж.	3,569	1,244	1,846			
Идеје за очување природе најбоље се проналазе у уметничким делима.	М.	3,955	1,033	-	100	0,194	0,020
	Ж.	4,241	1,144	1,307			
Мотив очувања природе је важан у свим областима уметности.	М.	4,386	0,97	-	100	0,593	0,000
	Ж.	4,483	0,843	0,536			
Ставови о природи	М.	3,801	0,631	-	99	0,043	0,040
	Ж.	4,083	0,722	2,046			
Афективна (сазнајна) компонента	М.	4,182	0,706	-	100	0,037	0,043
	Ж.	4,471	0,667	2,117			
Когнитивна компонента	М.	3,888	0,696	-	99	0,187	0,018
	Ж.	4,090	0,792	1,328			
Акциона компонента	М.	3,212	0,826	-	100	0,011	0,063
	Ж.	3,684	0,970	2,590			

Девојчице (AS=4,57; SD=0,73) имају већу сагласност са тврдњом да описи природе у књижевним делима откривају необичну лепоту у

односу на дечаке. (AS=4,07; SD=0,85). Уочена разлика је значајна  $t(100)=-3,21$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је умерена,  $\eta^2=0,09$ .

Девојчице (AS=3,24; SD=1,43) имају већу сагласност са тврдњом да од најранијег детињства књижевна дела, својим описом природе, утичу на њихову жељу да заштите околин у којој живе, у односу на дечаке. (AS=2,59; SD=1,25). Уочена разлика је значајна,  $t(100)=-2,40$ ;  $p=0,02$ . Величина разлике је мала,  $\eta^2=0,05$ .

Девојчице (AS=4,08; SD=0,72) имају позитивније ставове о природи у односу на дечаке, (AS=3,80; SD=0,63). Уочена разлика је значајна,  $t(99)=-2,05$ ;  $p=0,04$ . Величина разлике је мала,  $\eta^2=0,04$ .

Разлике у сагласности са осталим тврдњама између дечака и девојчица нису значајне,  $p>0,05$ . Такође је величина разлике мала,  $\eta^2<0,06$ .

Девојчице (AS=4,47; SD=0,67) имају позитивнију афективну компоненту ставова о природи у односу на дечаке, (AS=4,18; SD=0,71). Уочена разлика је значајна  $t(100)=-2,12$ ;  $p=0,04$ . Величина разлике је мала,  $\eta^2=0,04$ .

Девојчице (AS=3,68; SD=0,97) имају позитивнију акциону компоненту ставова о природи у односу на дечаке (AS =3,21; SD=0,83). Уочена разлика је значајна,  $t(100)=-2,59$ ;  $p=0,01$ . Величина разлике је умерена,  $\eta^2=0,06$ .

Разлике у сагласности са осталим тврдњама између дечака и девојчица нису значајне,  $p>0,05$ . Такође је величина разлике мала,  $\eta^2<0,06$ .

Табела 4. Разлике у ставовима о природи ученика 4. и 8. разреда

		AS	SD	t	df	p	$\eta^2$
Описи природе у књижевним делима откривају необичну лепоту.	4.	4,574	0,694	3,515	100	0,001	0,110
	8.	4,024	0,880				
Описи природе богате мој доживљај књижевног дела.	4.	4,557	0,671	3,840	57,696	0,000	0,128
	8.	3,780	1,173				
Описи природе у књижевним делима подстичу ме на размишљање.	4.	4,267	0,972	4,083	71,430	0,000	0,144
	8.	3,317	1,254				
Сваки опис природе у књижевном делу открива нешто ново.	4.	4,328	0,790	3,451	66,603	0,001	0,106
	8.	3,634	1,113				
Подједнако су ми занимљиви описи природе и у прози и у поезији.	4.	3,820	1,258	1,909	100	0,059	0,035
	8.	3,317	1,368				
Књижевно дело може да подстакне размишљања о потреби очувања природе.	4.	4,705	0,587	3,088	58,679	0,003	0,087
	8.	4,171	0,998				
Књижевно дело може подстаћи и одрасле да размишљају о потреби очувања природе.	4.	4,443	0,671	5,430	53,147	0,000	0,228
	8.	3,195	1,364				
Од најранијег детињства књижевна дела, својим описима природе, утичу на моју жељу да заштитим околину у којој живим.	4.	3,475	1,312	5,114	100	0,000	0,207
	8.	2,195	1,123				
Према књижевном делу сам сам/а сачинила план за очување природе.	4.	3,508	1,273	1,373	100	0,173	0,018
	8.	3,146	1,352				
Идеје за очување природе најбоље се проналазе у уметничким делима.	4.	4,311	0,992	2,209	100	0,029	0,047
	8.	3,829	1,202				
Мотив очувања природе је важан у свим областима уметности.	4.	4,574	0,846	1,844	100	0,068	0,033
	8.	4,244	0,943				
Ставови о природи	4.	4,258	0,539	5,977	99	0,000	0,265
	8.	3,532	0,678				
Афективна(сазнајна) компонента	4.	4,568	0,525	3,935	63,593	0,000	0,134
	8.	4,016	0,789				
Когнитивна компонента	4.	4,330	0,550	5,764	67,325	0,000	0,251
	8.	3,527	0,768				
Акциона компонента	4.	3,765	0,883	4,015	100	0,000	0,139
	8.	3,057	0,859				

Ученици 4. разреда (AS=4,57; SD=0,69) имају већу сагласност са тврдњом да описи у књижевним делима откривају необичну лепоту у

односу на ученике 8. разреда ( $AS=4,02$ ;  $SD=0,88$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(100)=3,52$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је умерена,  $\eta^2=0,11$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=4,56$ ;  $SD=0,67$ ) имају већу сагласност са тврдњом да описи природе богате њихов доживљај књижевног дела у односу на ученике 8. разреда ( $AS=3,78$ ;  $SD=1,17$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(57,70)=3,84$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је умерена,  $\eta^2=0,13$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=4,27$ ;  $SD=0,97$ ) имају већу сагласност са тврдњом да их описи природе у књижевним делима подстичу на размишљање о заштити животне средине у односу на ученике 8. разреда ( $AS=3,32$ ;  $SD=1,25$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(71,43)=4,08$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је велика,  $\eta^2=0,14$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=4,33$ ;  $SD=0,79$ ) имају већу сагласност са тврдњом да сваки опис природе у књижевном делу открива нешто ново, у односу на ученике 8. разреда ( $AS=3,63$ ;  $SD=1,11$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(66,60)=3,45$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је умерена,  $\eta^2=0,11$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=4,71$ ;  $SD=0,59$ ) имају већу сагласност са тврдњом да књижевно дело може подстицати читаоце на очување природе у односу на ученике 8. разреда ( $AS=4,17$ ;  $SD=1,00$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(58,68)=3,09$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је умерена,  $\eta^2=0,09$ .

У односу на ученике 8. разреда ( $AS=3,20$ ;  $SD=1,36$ ), ученици 4. разреда ( $AS=4,44$ ;  $SD=0,67$ ) имају већу сагласност са тврдњом да књижевно дело може подстаћи и одрасле да размишљају о потреби очувања природе. Уочена разлика је значајна,  $t(53,15)=5,43$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је велика,  $\eta^2=0,23$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=3,47$ ;  $SD=1,31$ ) имају већу сагласност са тврдњом да књижевна дела, описима природе, од најранијег детињства утичу на њихове жеље да заштите околину у којој живе у односу на ученике 8. разреда ( $AS=2,20$ ;  $SD=1,12$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(100)=5,11$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је велика,  $\eta^2=0,21$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=4,31$ ;  $SD=0,99$ ) имају већу сагласност са тврдњом да се идеје за очување природе најбоље проналазе у уметничким делима у односу на ученике 8. разреда ( $AS=3,83$ ;  $SD=1,20$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(100)=2,21$ ;  $p=0,03$ . Величина разлике је мала,  $\eta^2=0,05$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=4,26$ ;  $SD=0,54$ ) имају позитивније ставове о природи у односу на ученике 8. разреда. ( $AS=3,53$ ;  $SD=0,68$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(99)=5,98$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је велика,  $\eta^2=0,26$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=4,57$ ;  $SD=0,53$ ) имају позитивну афективну компоненту ставова о природи у односу на ученике 8. разреда

( $AS=4,02$ ;  $SD=0,79$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(63,59)=3,94$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је умерена,  $\eta^2=0,13$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=4,33$ ;  $SD=0,55$ ) имају позитивнију когнитивну компоненту ставова о природи у односу на ученике 8. разреда ( $AS=3,53$ ;  $SD=0,77$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(67,33)=5,76$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је велика,  $\eta^2=0,25$ .

Ученици 4. разреда ( $AS=3,77$ ;  $SD=0,88$ ) имају позитивнију акциону компоненту ставова о природи у односу на ученике 8. разреда ( $AS=3,06$ ;  $SD=0,86$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(100)=4,02$ ;  $p=0,00$ . Величина разлике је велика,  $\eta^2=0,14$ .

Разлике у сагласности са осталим тврдњама између ученика 4. и 8. разреда нису значајне,  $p>0,05$ . Такође су величине разлике мале,  $\eta^2<0,06$ .

Да би се утврдиле разлике у ставовима о природи и књижевном делу коришћен је  $t$  тест за независне узорке.

Табела 5. Разлике у ставовима о природи по успеху

		AS	SD	t	df	p	
Описи природе у књижевним делима откривају необичну лепоту.	≤			-			
	4	4,250	0,863	1,204	100	0,232	0,014
	5	4,444	0,769				
Описи природе богате мој доживљај књижевног дела.	≤			-			
	4	4,188	1,065	-,558	100	0,578	0,003
	5	4,296	0,903				
Описи природе у књижевним делима подстичу ме на размишљање.	≤			-			
	4	3,553	1,176	2,672	99	0,009	0,067
	5	4,167	1,129				
Сваки опис природе у књижевном делу открива нешто ново.	≤			-			
	4	3,917	1,108	1,278	100	0,204	0,016
	5	4,167	0,863				
Подједнако су ми занимљиви описи природе и у прози и у поезији.	4	3,333	1,358	2,084	100	0,040	0,042
	5	3,870	1,245				
Књижевно дело може да подстакне размишљања о потреби очувања природе.	≤			-			
	4	4,458	0,874	-,370	100	0,712	0,001
	5	4,519	0,771				
Књижевно дело може подстаћи и одрасле да размишљају о потреби очувања природе.	≤			-			
	4	3,813	1,214	1,042	100	0,300	0,011
	5	4,056	1,140				
Од најранијег детињства књижевна дела, својим описима природе, утичу на моју жељу да заштитим околину у којој живим.	≤			-			
	4	2,813	1,123	1,019	100	0,310	0,010
	5	3,093	1,581				
Према књижевном делу сам сам/а сачинила план за очување природе.	≤			-			
	4	3,396	1,364	,239	100	0,811	0,001
	5	3,333	1,274				
Идеје за очување природе најбоље се проналазе у уметничким делима.	≤			-			
	4	3,938	1,156	1,568	100	0,120	0,024
	5	4,278	1,036				
Мотив очувања природе је важан у свим областима уметности.	≤			-			
	4	4,396	0,939	-,480	100	0,632	0,002
	5	4,481	0,863				
Ставови о природи	≤			-			
	4	3,847	0,723	1,575	99	0,119	0,024
	5	4,064	0,661				
Афективна (сазнајна) компонента	≤			-			
	4	4,278	0,729	0,939	100	0,350	
	5	4,407	0,666				0,009
Когнитивна компонента	≤			-			
	4	3,830	0,820	2,202	99	0,030	
	5	4,156	0,666				0,047
Акциона компонента	≤			-			
	4	3,382	0,923	1,001	100	0,319	
	5	3,568	0,949				0,010

Ученици који су на полугодишту имали одличну оцену из Српског језика ( $AS=4,17$ ;  $SD=1,13$ ) имају позитивнији став према тврдњи да их описи природе у књижевним делима подстичу на размишљање у односу на друге ученике који су имали врло добар или нижи успех ( $AS=3,55$ ;  $SD=1,18$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(99)=-2,67$ ;  $p=0,01$ . Величина разлике је умерена,  $\eta^2=0,07$ .

Ученици који су на полугодишту имали одличну оцену из Српског језика ( $AS=3,87$ ;  $SD=1,25$ ) имају позитивнији став према тврдњи да су им подједнако занимљиви описи природе и у прози и у поезији у односу на ученике који су имали врло добар или нижи успех ( $AS=3,33$ ;  $SD=1,36$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(100)=-2,08$ ;  $p=0,04$ . Величина разлике је мала,  $\eta^2=0,04$ .

Ученици који су на полугодишту имали одличну оцену из Српског језика ( $AS=4,16$ ;  $SD=0,67$ ) имају позитивнију когнитивну компоненту става о природи у односу на ученике који су имали врло добар или нижи успех. ( $AS=3,83$ ;  $SD=0,82$ ). Уочена разлика је значајна,  $t(99)=2,20$ ;  $p=0,03$ . Величина разлике је мала,  $\eta^2=0,05$ .

Разлике у сагласности између ученика који су постигли одличан успех из Српског језика на полугодишту и мање успешних ученика нису значајне,  $p>0,05$ . Такође су величине разлике мале,  $\eta^2<0,06$ .

## Закључак

Истраживање показује да књижевна дела могу бити значајан подстицај за очување животне средине. Потврђена су ранија научна сазнања да су деца млађег школског узраста више усмерена на природу и њено очување од старијих ученика. Није доказана подхипотеза да се линија позитивног односа у очувању природе, чији подстицај пружају књижевна дела, наставља и у вишим разредима. Иако ученици виших разреда имају предмете који су више усмерени на очување природе него књижевна дела, стиче се утисак да није довољно примењен корелацијско-интеграцијски систем наставе у вишим редима, а постоје и друга могућа објашњења за то: недовољно повезивање фикције у књижевним делима и стварности, избор домаће и школске лектуре који не уважава у потпуности различите равни значења, много градива, а мало часова за анализу, итд.

Није потврђена ни подхипотеза да нема значајних разлика између дечака и девојчица. Значајност разлика је присутна у низу питања. Потврђена је подхипотеза да оцена из Српског језика утиче на вредновање односа и релација између књижевних дела и екологије. Посматрајући у целини рад представља новину у тумачењу односа између природе, књижевности и језика.



## Литература

- Meeker, Joseph W. (1974). *The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology*, Publisher: Scribner; F First Edition Used.)
- Sheskin, D. (2004). *Handbook of Parametric and Nonparametric Statistical Procedures*, 3<sup>rd</sup> edition. United States of America: Library of Congress
- Tenjević, L. (2002). *Statistika u psihologiji - priručnik*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju
- Pallant, J. (2011). *SPSS Survival manual*, 4<sup>rd</sup> edition. Australia: Allen & Unwin
- Leech, N., Barrett, K., Morgan, G: (2005). *SPSS for Intermediate Statistics: Use and Interpretation. Second Edition*. New Jersey: LAWRENCE ERLBAUM ASSOCIATES, PUBLISHERS

**Nataša Stojanović**  
**Nada Todorov**

### **NATURE IN CHILDREN'S LITERATURE AS AN INCENTIVE FOR ITS PRESERVATION**

**Summary:** In many of their works writers provide examples of delicate discovery and understanding of nature and a humane attitude towards it. Pupils are introduced to the world of plants and animals, forest life, seasonal natural phenomena, etc. Children's fiction about nature affects the consciousness of a child and its feelings. Pupils notice the beauty of nature and the laws of natural phenomena. The figurative language of the work creates a specific mood in children and increases the cognitive interest in nature.

Childhood impressions are the most vivid and stable and leave a deep mark in human life. The artistic word enhances the impression of direct observation, develops the imagination, and increases mental activity. Nature imagery is stored in a child's memory for a long time, and the feelings these evoke contribute to cultivating a caring attitude towards nature, the country and the homeland.

It has been scientifically proven that preschool children and pupils in the lower grades of primary school are more interested in nature than older students. The main hypothesis of the paper that this tendency continues has not been proven. In the lower grades, the correlation-integration methodology system is obviously more prominent. Based on the students' answers, the impression is that there is a crisis of reading, but also the marginalization of some artistic levels of literary works, which should not be

an aim in itself in teaching. These results show certain unexplored phenomena in science. On the whole, the paper contributes to the understanding of nature, literary works in the primary education of students and the wider social context.

## БЕЛЕШКЕ О АУТОРИМА / NOTES ON CONTRIBUTORS

**Prof. Radojka Vukčević** is a full Professor of American Literature in the English Department at the Faculty of Philology, University of Belgrade. She has published and edited several books on American literature (*Faulkner and Myth, In the Shadow of Myth, A History of American Literature, Perspectives on American Literature, Literary Criticism NOW, Testimony; America Through Conversations*), numerous academic papers, and several books of translations. She is also on the Editorial Boards of a few literary journals. She is a member of a number of domestic and international professional associations. Her current fields of interests include tendencies in the history of American Literature and culture and in American literary criticism.

**Prof. emerita dr Svenka Savić** uvela je i predavala nove interdisciplinarne kurseve – na nivou osnovnih studija: Analizu diskursa; na postdiplomskom nivou: Psiholingvistiku; u ACIMSI centru za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu (na magistarskom, master i doktorskom nivou): Rod i jezik, Teoriju roda, Metodologiju rodnih studija, Feminističku teologiju. Akademsku godinu 1979/1980. provela je na Odeljenju za psihologiju Univerziteta u Kaliforniji, Berkli (pod mentorstvom profesora Dana Slobina) kao Fulbrajtova stipendistkinja. Autorka je i koautorka preko 750 istraživačkih radova i 30 knjiga vezanih za lingvistiku i druge discipline; napisala je udžbenik iz analize diskursa, kao i četiri knjige iz oblasti baleta: Balet (1995), 55 godina Baletske škole u Novom Sadu (2006), Erika Marjaš (2018), a njeni tekstovi objavljeni su u knjizi Pogled u nazad: Svenka Savić o igri i baletu (2005) njenih saradnika (V. Mitro, V. Krčmar, M. Čanak). Dobitnica je Nagrade za životno delo Udruženja baletskih umetnika Srbije (2017); Medalje za ukupno stvaralaštvo u kulturi za 2011. godinu Zavoda za kulturu Vojvodine (2012); Nagrade za poseban doprinos ravnopravnosti polova i emancipaciji žena Vlade AP Vojvodine (2003), zlatne medalje za životno delo Jovan Đorđević Srpskog narodnog pozorišta (2010) i nagrade 2. Međunarodnog sajma knjiga Laza Kostić za knjigu Balet (1996).

**Marjana Stevanović**, filološkinja, lektorka, novinarka. Diplomirala na Odseku za srpski jezik sa južnoslovenskim jezicima Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Završila master program Rodnih studija ACIMSI Univerziteta u Novom Sadu sa temom "Kontroverze standardizacije rodno osetljivog srpskog jezika". Radi u listu Danas. Polja interesovanja i delovanja: jezik, jezička politika, rod i jezik, rodna ravnopravnost, ljudska prava.

**Jane Ekstam** is a professor of English Literature at Østfold University College, Halden, Norway (<https://www.hiof.no/oss/personer/und-forsk-ansatte/jme/index.html>). She specialises in British and Canadian literature, modern detective fiction, and climate change fiction. She is currently writing a trilogy on climate change. Her first novel, *Katja's World Game*, is forthcoming. Her trilogy is

designed as a basis for discussion for the nineteen- to thirty-year age range. She hopes that it will become compulsory reading in English Literature courses and for teacher trainer students focusing on the secondary- and high-school age ranges. Jane is interested in making contact with teachers and students working on climate fiction. Her e-mail address is jane.m.ekstam@hiof.no.

**Duško Prelević** is Associate Professor in the Department of Philosophy, University of Belgrade. He is the author of *Metaphysical Foundations of Modal Thinking (Metafizičke osnove modalnog mišljenja*, Belgrade, Serbian Philosophical Society, 2017), in addition to articles published in local and international journals (such as *Disputatio*, *Grazer Philosophische Studien*, *Organon F*, *Filozofia Nauki / The Philosophy of Science*, *Prolegomena*, and others) and collections of papers. His research interests include modal epistemology, philosophy of mind, metaphysics, philosophy of science, philosophy of language, philosophical logic, political philosophy and history of philosophy. By now, he organized or co-organized six conferences at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, and presented his work at numerous conferences, workshops and courses. Currently, he is the Chair of the Local Organizing Committee of the Third Biannual Conference of the East European Network for the Philosophy of Science (EENPS 2021) that will take place at Faculty of Philosophy, University of Belgrade on June 9-11, 2021. Prelević is the editor-in-chief of *Filozofske studije* journal, and a co-editor (with Anand Vaidya) of the thematic volume *Epistemology of Modality and Philosophical Methodology* that will be published by Routledge.

Мастер проф. **Драгана Илић** рођена је у Београду где је дипломирала на Филолошком факултету у јуну 1995. Од 1998. године запослена је на Шумарском факултету Универзитета у Београду, где предаје енглески језик струке на студијским програмима за Пејзажну архитектуру и хортикултуру и Технологије дрвета. Од 2003. године на Високој хотелијерској школи у Београду предаје Пословни енглески језик 1и 2 на студијским програмима Гастрономија и Ресторатерство. Као резултат дугогодишњег рада са студентима Шумарског факултета настао је програм енглеског језика за посебне намене (ESP English), који је у потпуности прилагођен студентима Шумарског факултета и њиховим специфичним комуникативним потребама. Аутор је уџбеника *Learn about Trees*. Уџбеник је објављен 2012. године и намењен је студентима прве године ових одсека. Осим наставничким, интензивно се бави и преводилачким радом. Ангажована је као преводилац научних часописа *Шумарство* Удружења шумарских инжењера и техничара и *Одрживо Шумарство* Института за шумарство у Београду. Од 2018. године ангажована је у Заводу за унапређивање образовања и васпитања, Министарства просвете, науке и технолошког развоја у комисијама за давање стручних оцена квалитета рукописа уџбеника, приручника и наставног материјала. Од фебруара 2014. ангажована је у Министарству просвете, науке и технолошког развоја као председник испитне комисије на испитима за стицање лиценце наставника енглеског језика у основним и средњим школама. Поља интересовања и рада Драгане Илић поред језика струке

обухватају методiku наставе и примену савремених метода и приступа у настави језика и креирање специфичних наставних материјала за студенте шумарских струка.

**Катарина Лазић** је рођена у Београду, где је завршила X Београдску гимназију и Филолошки факултет. У периоду од 2008. до 2010. године ангажована је као предавач језика струке на Шумарском факултету у Београду. Дипломски Мастер рад под насловом *Фокус на усвајању вокабулара и ефектним типовима задатка у разреду који учи енглески за посебне намене* одбранила је 2010. године на Филолошком факултету у Београду, на ком исте године уписује докторске студије. Докторску дисертацију под називом „Учестали лексички спојеви у енглеском језику биотехничке струке: Корпусна анализа радова изворних и неизворних говорника“ одбранила је 2017. године. Осим тога, 2011. године постаје лектор научног часописа *Гласник Шумарског факултета* за енглески језик и ради као лектор и преводилац на књигама апстраката и зборницима стручних и научних конференција које се одржавају на Шумарском факултету у Београду. У октобру 2019. године изабрана је у звање доцента на Шумарском факултету у Београду, где наставља да предаје енглески језик. Поред превођења научних радова, стручно интересовање Катарине Лазић је и симултано превођење конференција, којим се бави од 2011. године. Лингвистичка интересовања Катарине Лазић усмерена су на поља методике наставе, језика струке, анализе дискурса, анализе жанра, корпусне лингвистике, когнитивне лингвистике, односа језика, културе и друштва. Поред тога, показује интересовање за савремене приступе педагошкој примени резултата корпусних истраживања у подучавању језику струке.

**Софија Савић** (Зрењанин, 18.12.1994) Дипломирала је и завршила мастер студије на одсеку Српска књижевност и језик, Филозофски факултет у Новом Саду. Докторске студије су у току, одсек Језик и књижевност (књижевност).

**Јелена Р. Јовановић Симић** – Рођена 25. децембра 1973. године у Крушевцу. На Филолошком факултету у Београду на групи Српски језик и књижевност дипломирала 28. јуна 1996. г., магистрирала 1999. г., а докторирала 2003. г. У звање доцента изабрана 2004., у звање ванредног професора 2010. г., а у звање редовног 2017. г. Бави се тематиком савременог српског језика: синтаксом и стилистиком. Објављене књиге: *Поетска граматика Васка Попе*, НДСЈ, Београд, 2001; – и Р. Симић, *Основи теорије функционалних стилова*, НДСЈ, Београд 2002.; – и Р. Симић, *Српска синтакса I-II*, НДСЈ, Београд 2002; – и Р. Симић, *Српска синтакса III-IV*, НДСЈ, Београд 2002; *Синтакса и стилистика српских народних пословица I*, Јасен, Београд 2004; *Синтакса и стилистика српских народних пословица II*, Јасен, Београд 2004; *Књига српских народних пословица I, II*, Београд 2006; – и Р. Симић, *Мала српска граматика*, Јасен, Београд 2007; *Писци и стил*, 'Чигоја штампа', Београд 2009; *Лингвистика и стилистика новинског умећа (Језичке и стилске*

особине новинарства), Јасен, Београд 2010.; *Језичке студије*, ЈАСЕН, Београд 2013; *Лингвистички и стилистички аспекти проучавања реченице*, ЈАСЕН, Београд 2013; – и Р. Симић, *Вербатологија*, Јасен, Београд 2015; – и Р. Симић, *Српска синтакса*, 1 – 7, Јасен, Београд 2017.

**Ивана Р. Јовановић** – Рођена је 1978. године у Крушевцу. Основне студије *Српски језик и књижевност са општом лингвистиком* завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду. На истом факултету уписала је 2016. године докторске студије на модулу *култура* (и окончала 2018. г. са просечном оценом 10,00). Одбранила је 31. јануара 2019. године докторску дисертацију са темом **ЛИНГВИСТИЧКА И СТИЛИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА МЕДИОЛОШКИХ РОДОВА И ВРСТА**. Звање научног сарадника стекла је 2020. године, у области хуманистичких наука – филологија, на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Објављује радове у домаћим и међународним часописима и зборницима – из области савременог српског језика (морфологија, дериватологија, семантика), методике и стилистике, те и медиологије и теорије новинарства са лингвистичког, вербатолошког, социолошког и културолошког аспекта. Учествовала је на међународним и националним скуповима и конференцијама, има радове објављене у зборницима, часописима од водећег националног значаја и међународним часописима. 2019. године објавила је монографију са насловом *Лингвистика и стилистика медиолошкох родова и врста* (Јасен, Београд). Ради као професор српског језика у Филолошкој гимназији у Београду.

**Valentina Budinčić** је ванредна професorka на Факултету за стране језике. Predaje predmete iz oblasti engleskog jezika i metodike nastave na osnovnim i master studijama. Oblasti naučnog interesovanja su joj kontrastivna lingvistika, standardizacija, sportska terminologija, metodika nastave engleskog jezika i engleski jezik struke. Učestvovala je na više međunarodnih naučnih skupova u zemlji i inostranstvu. Objavljuje radove u domaćim i inostranim časopisima. Autorka je monografije pod nazivom *Anglicizmi u sportskoj terminologiji* (2018). Ovlašćeni je ispitivač za međunarodno priznate Cambridge English ispite.

**Сања П. Перић**, рођена 1994. године, студенткиња треће године докторских студија српске књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду. Пише докторат о Бориславу Радовићу. Ауторка књиге *Књижевност и исходшта* (Матица српска, 2020). Стипендисткиња Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Најбоља студенткиња Филозофског факултета у Новом Саду за 2017. годину и добитница Награде из задужбинских фондова Матице српске за 2018. годину. Пише есеје, научне радове и књижевну критику, и објављује их у периодици.

**Ivana N. Biga** (1983, Belgrade) works at the Foreign Languages Centre of the Military Academy, University of Defence, Belgrade. She graduated from the Department of English Language and Literature at the Faculty of Philology in Belgrade in 2008. She completed MA studies at the same department in 2010, with

the average mark 9.83, defending the thesis *Fatalism in Hardy's Universe*. She has devoted most of her time to teaching and testing English in the military, where she first started working in 2009. She is a certified STANAG 6001 exam interlocutor. She is proud to have been a part of PELT (*The Programme for English Language Training*) in the Serbian Armed Forces and to hold a number of certificates issued by the *British Council*, DLI (*Defense Language Institute*, San Antonio, Texas, USA) and NATO – BILC (*Bureau for International Language Co-ordination*). She is genuinely fond of literature and Thomas Hardy in particular.

**Милица В. Теслић** – Рођена и живи у Новом Саду. На Филозофском факултету у Новом Саду завршила је основне и мастер студије српске књижевности. На истом факултету похађа докторске студије језика и књижевности. Учествовала на научним скуповима и конференцијама у земљи и иностранству.

**Tin Lemac (1983)** rođen je u Zagrebu gdje završava osnovnu školu i gimnaziju. Diplomirao je i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Profesor je hrvatskog jezika i književnosti, književni teoretičar i kritičar, pjesnik, prozni pisac, urednik u književnom časopisu *Republika*, član recenzentskog odbora američkog znanstvenog časopisa *US China Foreign Language* i grčkog znanstvenog časopisa *Athens Journal of Philology*, neovisni istraživač. Urednik je dvaju zbornika suvremenog ženskog pjesništva u regiji (*U mreži stih 1 i 2*). Napisao je preko stotinu znanstvenih i kritičkih radova u važnim tuzemnim i inozemnim publikacijama (*Fluminensia, Croatica et Slavica Iadertina, Umjetnost riječi, Nova Croatica, Srpski jezik, Zadarska smotra, Riječi, Republika, Bdenje*). Poeziju i prozu objavljivao u *Riječima, Republici, Artikulacijama, Književnoj reviji, Poeziji, Kolu, Književnoj Rijeci i Braničevu*. Sudjelovao je na brojnim znanstvenim konferencijama u zemlji i inozemstvu. Područje njegova znanstvenog rada obuhvaća poetiku i stilistiku suvremenog hrvatskog pjesništva, teorijsku stilistiku, stilistiku poetskog medija i pedagošku stilistiku, a u kritičkom je radu usmjeren na recenzije i prikaze poetskih i književnoznanstvenih knjiga suvremenih hrvatskih i regionalnih autora. Govori i piše na engleskom i španjolskom, a čita na njemačkom i francuskom jeziku. Član je Matice hrvatske, Društva hrvatskih književnika, Hrvatskog filološkog društva i Međunarodne komisije za stilistiku Međunarodnog komiteta slavista. Živi i radi u Zagrebu. Dosad objavljene knjige: *Autorsko, povijesno, mitsko (Pjesnički diskurz Vesne Parun – teorija i interpretacija)*, Biakova, 2015, *Poetičke simetrije u pjesništvu Josipa Pupačića*, Biakova, 2017, *Stil pjesništva Anke Žagar*, Biakova, 2018, *U ime autora (Prolegomena za teoriju i stil ispovjedne lirike)*, Biakova, 2019, *Bubnjar, velika pjesma*, Biakova, 2019, *Stavak o jednoj maloj kritici*, Spacetime, 2020, *Crna kosa tanatosa (Poetičko-stilska obzorja u pjesništvu Marije Čudine)*, Matica hrvatska Sisak, 2020.

**Марија Паунова** је ванредни професор на Филолошком факултету *Блаже Конески* у Скопљу. Рођена је у Скопљу. Дипломирала је на Филолошком факултету *Блаже Конески* у Скопљу у 2002. г. Од 2003. ради на Филолошком факултету, Универзитета *Св. Кирил и Методиј* у Скопљу држећи наставу старословенског језика и савременог македонског језика. Паунова је објавила преко 45 радова, две монографије, три практикума (коауторска). Учествовала је на бројним конференцијама у земљи и иностранству (Будимпешта, Анкара, Букурешт, Валона, Брно, Рим, Париз, Вроцлав, Београд, Врњачка Бања, Гранада). Паунова је досад била укључена као истраживач у 12 научних истраживачких пројеката. Од 2006. године ради као предавач на Међународном семинару за македонски језик, књижевност и културу. Досад је остварила научни, истраживачки боравак на Институту за славистику Словачке академије наука у Братислави; на Одсеку за историјско-религијске студије на Универзитету Сапијенца у Риму; у Националној библиотеци у Софији; на ИНАЛКО у Паризу.

**Igor T. Grbić** was born in Pula, Croatia, in 1970. Graduated from English Language and Literature, and Indology, in Zagreb, Croatia, later to receive there his Ph.D. in literary theory and history. Worked first as Croatian visiting lecturer in New Delhi, then as freelance translator and writer, presently as associate professor at the Faculty of Humanities in Pula. His main interest goes to ground problems of thinking and doing literary theory and practical criticism, to traditional literary theories and practices at the global level (particularly Indian), to the relationship between literary and extraliterary realities, and to problems of literary translation. Author of *The Occidentocentric Fallacy: Turning Literature into a Province* (Cambridge, 2018). Awarded translator of twenty-odd books and other formats, from English, Italian, German, French and Hindi. As poet, fiction writer, essayist and critic he has been published in various magazines, both at home and abroad, as well as on the national radio. To his credit are eight books of literature. Translated into Italian, English, Slovenian, German, Hungarian, Latvian and Irish. Has also written in English and Italian. Present in several poetic anthologies, including *Whispering Muse*, the anthology of younger poets writing in English worldwide. Winner of several literary and translation awards, both national and international.

**Нада П. Тодоров** (рођена Милинков, Чуруг, 1946), завршила Филозофски факултет у Новом Саду, постдипломске студије на Филолошком факултету у Београду, докторирала на Филозофском факултету у Новом Саду из области методике наставе. Радила у једној основној и неколико средњих школа у Новом Саду, на Педагошкој академији и Филозофском факултету у Новом Саду, Педагошком факултету у Сомбору, Факултету за стране језике АЛФА БК универзитета. Објавила преко сто стручних и научних радова, коаутор је уџбеника из српског језика за основну школу, приређивач многих издања (лектира, зборници, итд). Аутор је неколико монографија.



**Катарина Држајић Лакетић** завршила је студије Англистике на Филолошком факултету Универзитета у Београду, где је и докторирала у области књижевности. Запослена је као ванредни професор на Факултету филолошких наука Паневропског универзитета *Апеирон* у Бањалуци. Аутор је једне књиге и више десетина радова који се тичу књижевности, лингвистике и методике наставе енглеског језика. Такође ради као преводацац и лектор за енглески језик у сопственој агенцији у Београду.

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

82.09(082)  
80:005.745(497.11)"2020"(082)  
81'27(082)  
811(082)  
811(082)  
82.09(082)

**МЕЂУНАРОДНА конференција Језик, књижевност и природа (9 ; 2020 ; Београд)**

Језик, књижевност и природа : зборник радова са Девете међународне конференције Факултета за стране језике одржане 25. и 26. септембра 2020. године / [уреднице Валентина Будинчић, Маја Ђук, Андријана Ђордан] = Language, Literature and Nature : proceedings from the Ninth International Conference at the Faculty of Foreign Languages, 25-26 September 2020 / [editors Valentina Budinčić, Maја Ćuk, Andriјana Ćordan]. - Београд : Алфа БК Универзитет, Факултет за стране језике ; [Belgrade] = Alfa BK University, Faculty of Foreign Languages, 2021 (Београд : 3D+). - 251 стр. ; 24 cm

Текст ћир. и лат. - Радови на више језика. - Тираж 70. - Стр. 8-9: Уводна реч / уреднице = Foreword / editors.

- Белешке о ауторима / Notes on Contributors: стр. 244-250. - Напомене и библиографске референце уз текст.

- Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на срп. или енгл. језику.

ISBN 978-86-6461-047-6

а) Књижевност -- Мотиви -- Природа -- Зборници  
б) Социолингвистика -- Зборници в) Страни језици -- Зборници

COBISS.SR-ID 43144713